

14126386

อภินิพนธ์นาการ

การปรับปรุงการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

พพพว.๗

0440

30 SEP 2006

วิทยานิพนธ์
ของ
อาภาวดี สอนวิจารณ์

คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยนเรศวร

วันลงทะเบียน ..... 30 SEP 2006 .....

เลขทะเบียน ..... 0440 .....

เลขเรียกหนังสือ 10 ๖๖๖๖๖๖๖ ๖/

LA 12 11

๑๖๖๔๗

๒๕๖

เสนอต่อมหาวิทยาลัยนเรศวร พิษณุโลก
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต

ตุลาคม 2536

อาจารย์ที่ปรึกษาประจำตัวนิสิตได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิตของมหาวิทยาลัยนเรศวร

ดร. กณภินทรา

(อาจารย์อาวุโส กลั่นกลั่นหอม)

อาจารย์ที่ปรึกษา

ประกาศคุณูปการ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี เนื่องจากผู้เขียนได้รับความกรุณาจากอาจารย์อารี กลั่นกลิ่นหอม ที่รับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาและควบคุมการทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้ โดยให้คำแนะนำ ชี้แจงและแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ตลอดจนนำใจกำลังใจผู้เขียนตั้งแต่เริ่มแรกจนกระทั่งสำเร็จ เรียบร้อย ผู้เขียนจึงขอกราบขอบพระคุณท่านเป็นอย่างสูง ณ ที่นี้

ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณ คุณพ่อคุณแม่ ท่านท่านทั้งสองได้ให้ความอุปการะในเรื่องค่าใช้จ่ายในการศึกษาและการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มาโดยตลอด ทั้งคอยว่ากล่าวตักเตือนและคอยใจ กำลังใจจนสำเร็จลงอย่างเรียบร้อย

ขอขอบพระคุณ เจ้าหน้าที่หอสมุดทุกแห่งที่ให้ความสะดวกแก่ผู้เขียนในการค้นคว้าข้อมูลต่าง ๆ เป็นอย่างดี จนทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จผลสมดังมุ่งหมาย รวมทั้งเพื่อน ๆ วิชาเอกประวัติ- ศาสตร์ทุกคนที่ทำให้กำลังใจ และให้ความช่วยเหลือในทุกอย่างทุกอย่างตลอดมาจนทำให้วิทยานิพนธ์ สำเร็จลุล่วงได้โดยสมบูรณ์

อาภาวดี สอนวิจารณ์

ก.

สารบัญ

ประกาศคุณูปการ

บทที่

หน้า

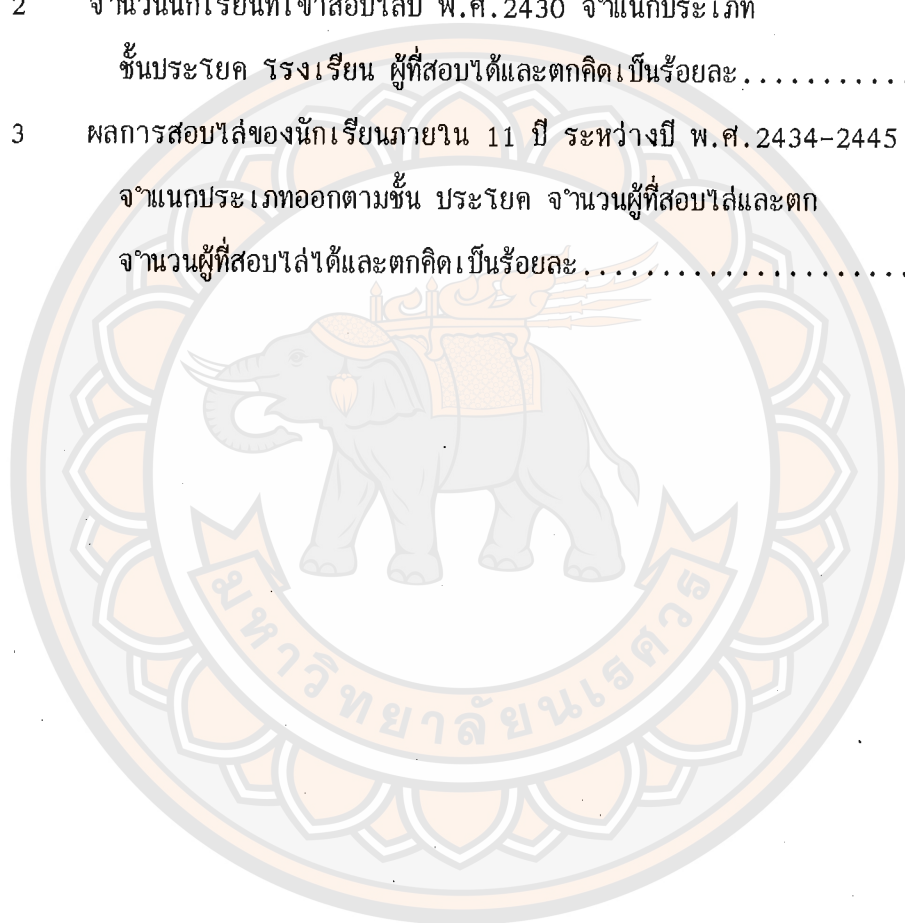
	บทนำ.....	1
	ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า.....	3
	ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า.....	3
	ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า.....	3
	วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า.....	4
	แหล่งศึกษาค้นคว้า.....	4
1	การศึกษาของไทยก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	5
	1.1 การศึกษาในสมัยสุโขทัย.....	5
	1.2 การศึกษาในสมัยอยุธยา.....	7
	1.3 การศึกษาในสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ถึงต้นรัชกาลที่ 5.....	8
	1.4 การศึกษาในวัด.....	10
2	ปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการปฏิรูปการศึกษา.....	12
	2.1 ปัจจัยทางด้านการศึกษาของจักรวรรดินิยมตะวันตก.....	12
	2.2 ปัจจัยทางด้านสติปัญญาและความคิดตามแบบตะวันตก.....	13
	2.3 ปัจจัยทางด้านการศึกษาที่ประปรายต่างประเทศของรัชกาลที่ 5.....	14
	2.4 ปัจจัยทางด้านการศึกษา.....	16
	2.5 ปัจจัยทางด้านความต้องการบุคคลเข้ารับราชการ.....	17
	2.6 ปัจจัยทางด้านโครงสร้างอำนาจทางการเมืองของรัชกาลที่ 5.....	20
3	จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษา	
	ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	21
	3.1 จุดมุ่งหมายเพื่อสนองความต้องการของบ้านเมืองที่	
	ต้องการคนเข้ารับราชการ.....	21

บทที่	หน้า
3.2 การจัดการศึกษาเพื่อคุณภาพชีวิตทั่วไปและเพื่อทวยราษฎร์.....	25
3.3 จัดการศึกษาเพื่อเป็นการส่งเสริมพระศาสนา.....	25
4 ขั้นตอนการจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วิธีการดำเนินการศึกษา.....	27
4.1 ก่อน พ.ศ.2441 คือก่อนตั้งกระทรวงธรรมการขึ้นในระยะแรก การจัดการศึกษาต้องขึ้นอยู่กับกรมทหารมหาดเล็ก และแบบแผนการศึกษายังไม่ชัดเจนและแน่นอน.....	27
4.2 หลัง พ.ศ.2441 คือหลังจากที่รัชกาลที่ 5 กลับจากเสด็จประพาส ยุโรปครั้งที่ 1 (พ.ศ.2440) จึงได้มีการเปลี่ยนแปลงมีการจัดตั้ง กระทรวงธรรมการขึ้นมีการจัดแผนการศึกษาที่เป็นรูปแบบชัดเจน.....	33
5 ปัญหา อุปสรรค และการแก้ไขในการจัดการศึกษา.....	42
5.1 ความเข้าใจผิดของประชาชนเกี่ยวกับการจัดตั้งโรงเรียน.....	42
5.2 อุปสรรคเกี่ยวกับการดำเนินงานของกระทรวง.....	46
5.3 การขาดแคลนบุคคลที่มีความสามารถในการจัดการศึกษา.....	49
6 การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 ส่งผลต่อการจัดการศึกษา ในสมัยรัชกาลที่ 6.....	53
6.1 การจัดการศึกษาในระยะแรก.....	53
6.2 การประกาศแผนการศึกษาใหม่.....	62
บทสรุป.....	67
บรรณานุกรม.....	69
บทคัดย่อ.....	73
ประวัติผู้พิมพ์.....	75

ค.

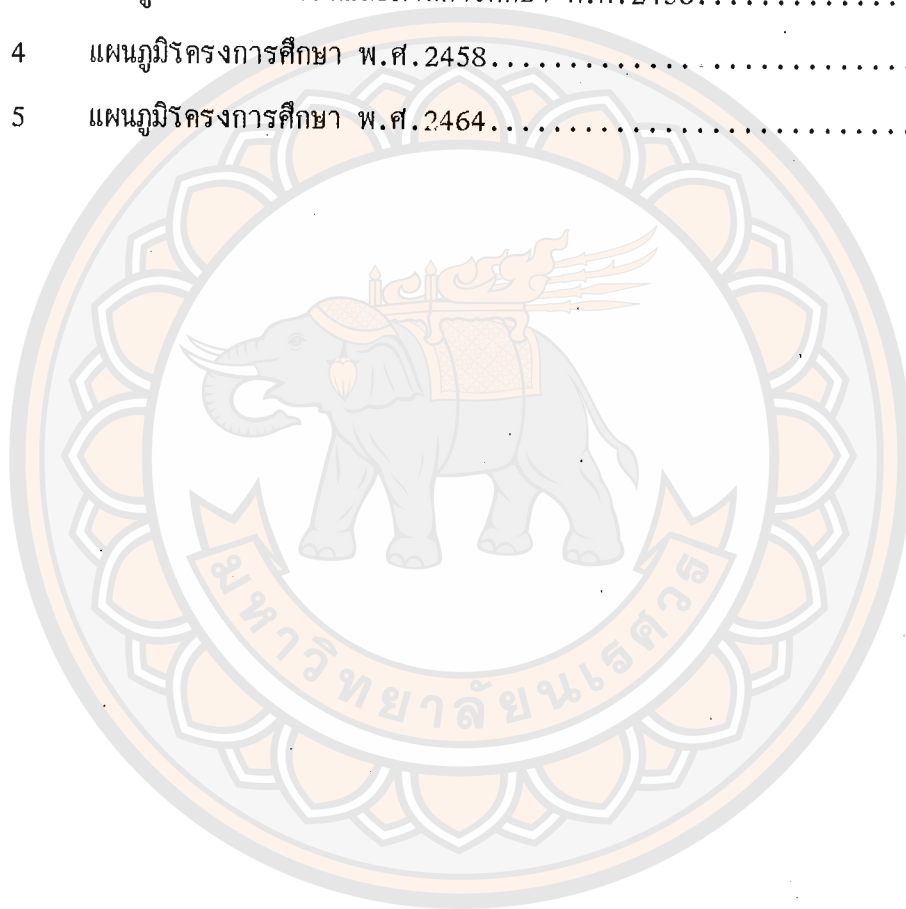
บัญชีตาราง

ตารางที่		หน้า
1	การเปรียบเทียบงบประมาณแผ่นดินที่กระทรวงธรรมการได้รับ ระหว่างปี พ.ศ. 2435-2445.....	47
2	จำนวนนักเรียนที่เข้าสอบไล่ปี พ.ศ. 2430 จำแนกประเภท ชั้นประโยค โรงเรียน ผู้ที่สอบได้และตกคิดเป็นร้อยละ.....	50
3	ผลการสอบไล่ของนักเรียนภายใน 11 ปี ระหว่างปี พ.ศ. 2434-2445 จำแนกประเภทออกตามชั้น ประโยค จำนวนผู้ที่สอบไล่และตก จำนวนผู้ที่สอบไล่ได้และตกคิดเป็นร้อยละ.....	51

บัญชีแผนภูมิ

แผนภูมิที่		หน้า
1	แผนภูมิโครงการศึกษา พ.ศ.2441.....	35
2	แผนภูมิโครงการศึกษา พ.ศ.2445.....	40
3	แผนภูมิการจัดประเภทและภาคการศึกษา พ.ศ.2456.....	58
4	แผนภูมิโครงการศึกษา พ.ศ.2458.....	60
5	แผนภูมิโครงการศึกษา พ.ศ.2464.....	64

บทนำ

การศึกษาของไทย นับตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงก่อนสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการจัดการศึกษาไม่มีระเบียบแบบแผน และไม่มีหน่วยงานใดที่ทำหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง การศึกษาจะอยู่ในวงจำกัดกลุ่มชนชั้นสูงเท่านั้น¹ คนไทยสมัยก่อนให้ความสำคัญกับการศึกษามาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ดังที่ได้ปรากฏความในสุภาษิตพระร่วงว่า "เมื่อน้อยให้เรียนวิชา ให้หาสิน เชื้อใหญ่" สถานศึกษาต้องอาศัยวัดและวัง พระเป็นผู้สอนจึงทำให้ผู้เรียนเป็นเด็กชายเท่านั้น² วัดเป็นสถานศึกษาสำหรับขุนนางและราษฎรทั่วไป ส่วนวังเป็นสถานศึกษาสำหรับเจ้านายและบุตรหลานของข้าราชการเท่านั้น

มีผู้ให้ทรรศนะ³ เกี่ยวกับแนวการให้การศึกษาแก่เด็กไทยสมัยก่อนการปฏิรูปการศึกษานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าเป็นการศึกษาเพื่อ

1. ก่อสมเภาจิตาใจ การปลูกฝังในด้านนี้กระทำโดยฝากบุตรหลานให้เป็นลูกศิษย์วัดเพื่อศึกษาหลักธรรม เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต
2. ประกอบอาชีพ เช่น ช่างไม้ ช่างโลหะ ช่างปั้น เป็นต้น การให้การศึกษาด้านนี้มิได้ทั้งที่วัด วังและครอบครัว
3. ให้วิชาเป็นไสยศาสตร์ วิชาศาสตร์ วิชาไสยศาสตร์ การทำข้าวสุก ฯลฯ เพื่อเป็นการเสริมการประกอบอาชีพ
4. ให้มีความรู้ภาษาหนังสือ วัดจะหาหน้าที่ให้การศึกษาด้านนี้

การศึกษาของไทย เริ่มเป็นแบบแผนขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์มีพระประสงค์ที่จะจัดการศึกษาและขยายการศึกษาให้กว้างขวางออกไปสู่ประชาชนแต่การที่จะขยายการศึกษาไปสู่ประชาชนที่เดียวคงเป็นไปได้ทั้งนี้เพราะไทยเรายังขาดบุคลากรที่

---

¹ระลึก ธานี "นโยบายและการจัดการศึกษาการบังคับของไทยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ.2475-2530) หน้า 18

²อบรม สันนิบาต การประถมศึกษา 1 หน้า 6-7

³วุฒิชัย มูลศิลป์ แนวความคิดเห็นเกี่ยวกับการศึกษาของไทยจากสมัยสุโขทัย-การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับวิชาการ 1 มกราคม-มีนาคม 2519

เชี่ยวชาญและเงินทุนที่จะนำไปจัดโรงเรียน จำต้องเริ่มจัดการศึกษาที่ราชสำนักก่อน โดยให้บรรดาพระราชโอรสและพระราชธิดาได้ทรงศึกษาก่อน แล้วค่อยขยายมาสู่ประชาชน ดังมีข้อความว่า

"...เมื่อได้กล่าวถึงโรงเรียนนี้ ว่าเป็นการสงเคราะห์ แต่ตระกูลเจ้านายดังนี้ ไซ้ว่าจะสืบตระกูลข้าราชการและราษฎร เสียเมื่อโรงเรียนที่มีอยู่แล้วและที่จะตั้งต่อไปภายหน้า โดยมากได้คิดจัดการโดยอุตสาหกรรมได้กำลังที่จะให้การ เรียบร้อยพร้อมเพรียงเหมือนอย่างโรงเรียนนี้ และมีให้แพร่หลายกว้างขวาง เป็นที่คนเรียนได้มากขึ้นกว่าแต่ก่อน ทั้งจะมีโรงเรียนวิชาอย่างอื่นไปอีก ซึ่งได้กำลังคิดจะจัดตั้งอยู่บัดนี้ เจ้านาย ราชตระกูล ตั้งแต่ลูกจันเป็นต้นลงไป ตลอดจนถึงราษฎรที่ต่ำสุดจะได้มีโอกาสเล่าเรียนได้เสมอกันไม่ว่าเจ้า ว่าขุนนาง ว่าไพร่..."¹

ดังที่ได้กล่าวข้างต้นจะเห็นว่า พระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะขยายการศึกษาให้แพร่หลายออกไป เพื่อให้อาณาประชาราษฎร์ทั้งหลายได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนอย่างทั่วถึง ปี พ.ศ. 2427 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จัดตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรขึ้นเป็นครั้งแรกที่วัดมหรณพาราม เป็นโรงเรียนประชาบาลหลังแรกของประเทศ²

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ทรงสนพระราชหฤทัยในด้านการศึกษาอย่างแท้จริง ทรงเสด็จประพาสประเทศต่าง ๆ ทั้งในเอเชียและยุโรปหลายครั้ง ทำให้พระองค์ทรงได้รับความรู้และแนวทางใหม่ ๆ มาพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ ในช่วงที่พระองค์ครองราชย์ได้มีการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาที่สำคัญมากมาย อาจจะมีเรียนได้ว่าเป็น "สมัยการปฏิรูปทางการศึกษา" การจัดการศึกษาในสมัยของพระองค์ได้เป็นรากฐานที่สำคัญยิ่งของการจัดการศึกษาในสมัยต่อ ๆ มา

¹กระทรวงศึกษาธิการ. ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.2435-2507. หน้า 41

²อบรม สันนิบาต ศ.ด. หน้า 8

ความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาการจัดการศึกษาในสมัยเริ่มแรกจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ที่มีผลต่อการจัดการศึกษาของไทยในสมัยรัชกาลที่ 5
2. เพื่อศึกษาจุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5
3. เพื่อศึกษาวิธีดำเนินการจัดการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5
4. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์การจัดการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่มีผลต่อการจัดการในสมัยรัชกาลที่ 6

ความสำคัญในการศึกษาค้นคว้า

ผลจากการศึกษาค้นคว้า ทำให้ทราบถึง

1. แนวทางการศึกษาของไทยก่อนที่จะมีการจัดการศึกษาแบบใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5
2. จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาของรัชกาลที่ 5
3. วิธีการดำเนินการจัดการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5
4. การจัดการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่มีผลต่อการจัดการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 6
5. ผลจากการค้นคว้า อาจจะเป็นแนวทางให้กับผู้ที่สนใจค้นคว้าในเรื่องนี้ ทำให้การศึกษาค้นคว้ามีความละเอียดยิ่งขึ้น

ขอบเขตในการศึกษาค้นคว้า

ผู้เขียนศึกษาค้นคว้าในขอบเขตต่อไปนี้

1. สภาพการศึกษาของไทยก่อนจะมีการจัดการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นการปูพื้นฐานในการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับการจัดการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5
2. รายละเอียดในการจัดการศึกษาในด้านมูลเหตุ จุดมุ่งหมาย วิธีการดำเนินการจัดการศึกษา บัญชา อุบสรรคและการแก้ไขการจัดการศึกษา
3. การจัดการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ส่งผลต่อการจัดการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 6

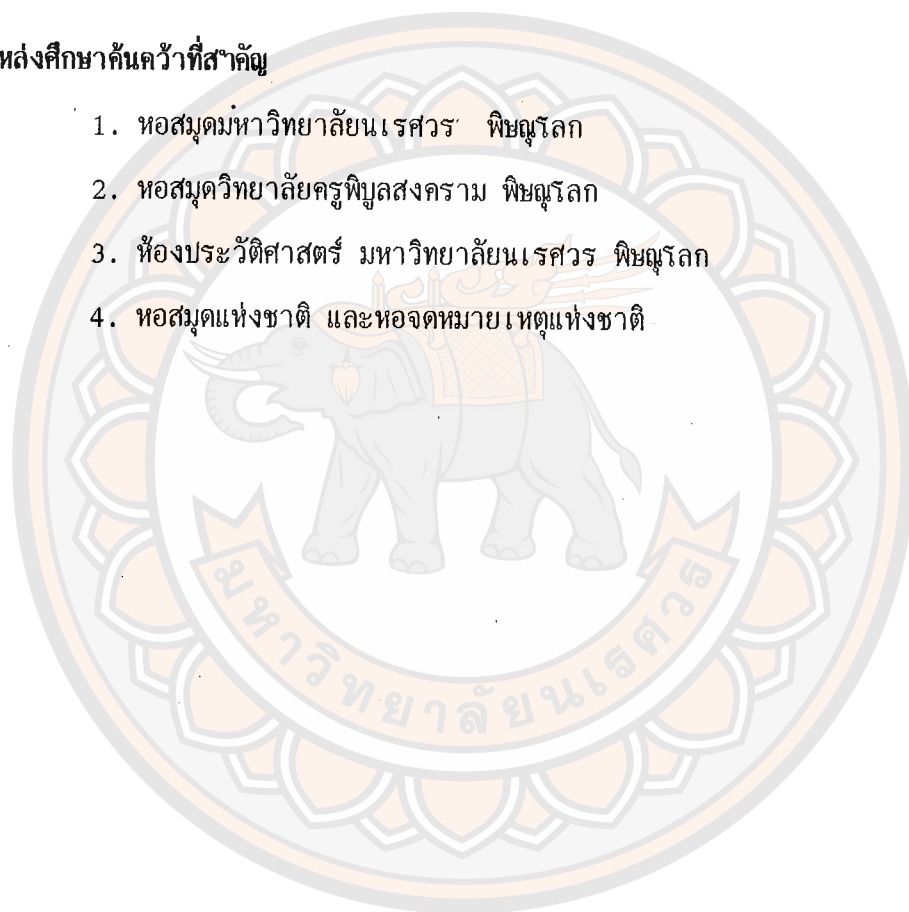
วิธีการดำเนินการศึกษาค้นคว้า

ในการศึกษาค้นคว้า ผู้เขียนได้ศึกษาโดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) และเสนอรายงานเป็นแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description)

ข้อมูลที่ใช้ในการประกอบการค้นคว้า ผู้เขียนได้ใช้หลักฐานชั้นต้น (Primary Sources) และข้อมูลที่เป็นหลักฐานชั้นรอง (Secondary Sources)

แหล่งศึกษาค้นคว้าที่สำคัญ

1. หอสมุดมหาวิทยาลัยนเรศวร พิษณุโลก
2. หอสมุดวิทยาลัยครูพิษณุโลก พิษณุโลก
3. ห้องประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร พิษณุโลก
4. หอสมุดแห่งชาติ และหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

บทที่ 1

การศึกษาของไทยก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การศึกษาของไทยได้กำเนิดมาพร้อม ๆ กับประวัติศาสตร์ไทย การศึกษาจึงมีความคู่ไปกับประวัติศาสตร์กล่าวได้ว่า ประวัติศาสตร์และประวัติการศึกษาแยกกันไม่ออก ทั้งสองวิชาขึ้นอยู่กับหรือความเป็นมาคล้ายคลึงกัน การค้นคว้าประวัติการศึกษาจึงเป็นการค้นคว้าทางด้านประวัติศาสตร์ แต่มีจุดมุ่งหมายทางการศึกษา¹

1.1 การศึกษาในสมัยสุโขทัย การจัดการศึกษาในสมัยนี้รัฐยังไม่ได้เข้ามายุ่งเกี่ยวคงจัดกันเองตามยถากรรม วัดเป็นสถานที่ให้การศึกษาแก่เด็ก จึงทำให้วัดเป็นปอเกิดแห่งศิลปวิทยาการต่าง ๆ สืบมาจนถึงทุกวันนี้ การสอนจึงอยู่ในวงจำกัด เพราะพระจะรับลูกศิษย์เพียง 2-3 คน จุดมุ่งหมายการศึกษาสมัยสุโขทัย

1. มุ่งให้เรียนรู้ศิลปป้องกันตัว ได้แก่ การเรียนรู้วิชาของลูกผู้ชายในอันที่จะต่อสู้ข้าศึกศัตรู เช่น กระบี่กระบอง มวย เพลงอาวุธต่าง ๆ ตลอดจนวิธีบังคับม้า ช้าง ซึ่งใช้เป็นพาหนะในการออกศึก²

2. มุ่งให้ประชาชนเป็นพลเมืองดีมีศีลธรรม สถานศึกษาในสมัยนี้คือ วัดสำหรับเจ้านายและบุตรข้าราชการ นอกจากวัดยังมีที่เรียนอีกแห่งหนึ่งคือสำนักราชบัณฑิต³ ในวัดจะมีพระแท่นมนังคศิลาเป็นที่แสดงธรรมและเทศน์สั่งสอนประชาชน⁴

3. มุ่งให้ประชาชนเรียนรู้อักษรไทย โดยพ่อขุนรามคำแหงทรงประดิษฐ์อักษรไทยในปี พ.ศ. 1826

4. เพื่อสืบอาชีพโดยพ่อแม่เป็นผู้ถ่ายทอดให้⁵

¹สุภนิตย์ วัฒนชาติดา พื้นฐานการศึกษา หน้า 48

²พงษ์อินทร์ สุขขจร ประวัติการศึกษาไทย หน้า 13

³กระทรวงศึกษาธิการ ประวัติการศึกษาปี พ.ศ. 2435-2507 หน้า 2

⁴วุฒิชัย มูลศิลป์ การปฏิรูปการศึกษาในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 หน้า 6

⁵ธีรศักดิ์ อัครบวร จุดมุ่งหมายการศึกษาไทย หน้า 85

5. เพื่อศึกษาพระพุทธศาสนา

6. เพื่อประโยชน์แก่การเมืองและการปกครอง⁶

การศึกษาสมัยสุโขทัย ยังคงมีส่วนคล้ายคลึงกับการศึกษาสมัยลพบุรีซึ่งเป็นการจัดการศึกษาที่อาศัยสถาบันครอบครัว หรือเป็นการจัดการศึกษาตามแบบภายในครอบครัว เพื่อให้สอดคล้องกับระบอบการปกครองแบบบิดาปกครองบุตร การจัดการศึกษาในสมัยนี้นับได้ว่ามีความสำคัญมากต่อการศึกษาของไทยทุกยุคทุกสมัย เป็นสมัยแรกของไทยที่มีการประดิษฐ์อักษรประจำชาติขึ้น ถือเป็นสัญลักษณ์สำคัญของชาติไทย พ่อขุนรามคำแหงทรงประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นเพื่อใช้แทนอักษรของขอมและมอญ⁷

การจัดการศึกษาในสมัยสุโขทัย แยกออกเป็น 2 ฝ่าย

1. ฝ่ายราชอาณาจักร สำหรับบุคคลทั่วไป จัดการศึกษาที่ครอบครัวและจัดสำหรับลูกหลานข้าราชการและเจ้านาย จัดการศึกษาที่วังและราชบัณฑิต
2. ฝ่ายพุทธจักร ศึกษาเกี่ยวกับพุทธศาสนาโดยตรง เป็นการศึกษาชั้นสูง จัดการศึกษาที่วัด

คนไทยสมัยสุโขทัย ยอมรับว่าความรู้ทางหนังสือคือ ความรู้อันสูงสุด โดยเฉพาะความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ที่มุ่งให้บุคคลเข้าถึงธรรมอันมีพระนิพพานเป็นจุดหมายสูงสุด

สรุปการจัดการศึกษาสมัยสุโขทัย แบ่งเป็น 4 ประเภท

1. จริยศึกษา สอนด้านศีลธรรม จรรยา สถานศึกษาที่วัดโดยมีพระเป็นผู้สอน
2. พลศึกษา สำหรับผู้ชายที่ต้องการเรียนเพื่อป้องกันตัว และใช้นายมเกิดศึกสงคราม โดยมีผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านเป็นผู้สอน
3. พุทธศึกษา ศึกษาตามวัด พระภิกษุเป็นผู้สอนการอ่าน เขียนภาษาไทย ภาษาบาลีและวิชาเบื้องต้น
4. หัตถศึกษา เป็นการเรียนกันภายในครอบครัว พ่อแม่จะเป็นผู้ถ่ายทอดอาชีพของตนให้กับลูกหลานของตน ส่วนเด็กผู้หญิงจะได้รับการอบรมเกี่ยวกับการบ้านการเรือนช่างฝีมือ

⁶ศักดิ์ชัย หิรัญทวี ปรัชญาบนเส้นทางการศึกษา หน้า 25

⁷วนิดา สิทธิธรรณฤทธิ์ การศึกษาไทย หน้า 5

1.2 การศึกษาในสมัยอยุธยา ลักษณะการศึกษาในสมัยอยุธยาได้เปลี่ยนจากการศึกษาในสมัยสุโขทัยที่รัฐมิได้เข้ามาจัดการศึกษาโดยตรง⁸ แต่สมัยนี้จัดเป็นหน้าที่ของวัดเป็นผู้จัดการ กล่าวคือ วัดเป็นศูนย์กลางให้การศึกษากับประชาชน ทำให้วัดมีความสำคัญมากขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก ทั้งนี้เพราะเด็กมีประเพณีว่า ผู้ชายจะต้องเข้าอุปสมบทในพระพุทธศาสนา เมื่ออายุครบ 20 ปี เพื่อจะได้ศึกษาพระธรรมวินัยและปฏิบัติศาสนกิจช่วงระยะเวลาหนึ่ง โดยเฉพาะระหว่างเวลาเข้าพรรษา 3 เดือน เป็นอย่างน้อย มีพระภิกษุอาวุโสผู้เชี่ยวชาญพระธรรมวินัยเป็นผู้สั่งสอน มีการเรียนหนังสือ ขอม เรียนภาษาบาลี การอุปสมบทในพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นการศึกษาอย่างหนึ่ง ทั้งจริยศึกษา และพุทธศึกษาไปในตัว

การจัดการศึกษาแต่ละสมัยของอยุธยา ดังนี้

1. สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระองค์ทรงกวาดขันเรื่องการศึกษาทางพระพุทธศาสนา มาก บุตรหลานข้าราชการคนใดที่จะถวายตัวทำงานราชการต้องอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ก่อน ถ้ายังไม่ได้อุปสมบทก็ไม่ทรงแต่งตั้งเป็นข้าราชการ
2. สมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ไทยได้เริ่มมีการติดต่อกับชาติตะวันตกตั้ง ชาติโปรตุเกสและฮอลันดา ทำให้ไทยได้รับความรู้วิชาการแขนงใหม่ ๆ ตามแบบยุโรปโดยเฉพาะด้านอาวุธ และการทหาร นอกจากนั้นทรงโปรดให้รวบรวมหนังสือเป็นจำนวนมาก
3. สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช การศึกษาสมัยนี้เจริญมาก มีการสอนหลายภาษาด้วยกัน ทั้งภาษาไทย บาลี สันสกฤต ฝรั่งเศส เขมร พม่า มอญและจีน* เป็นต้น ทำให้ภาษาไทยก็ได้รับมาตรฐานดี ดังจะเห็นได้ว่าพระนารายณ์มหาราชโปรดเกล้าฯ ให้พระรหราชิบตีคิดเรียบเรียงหนังสือแบบเรียนภาษาไทยขึ้น เพื่อช่วยให้เด็กไทยได้เรียนหนังสือง่ายขึ้น คือหนังสือจินตามณี⁹ ซึ่งเป็นหนังสือเรียนภาษาไทยเล่มแรก
4. สมัยสมเด็จพระบรมโกศ ทรงส่งเสริมการศึกษาทางด้านศาสนาอักษรศาสตร์และวรรณคดี เป็นต้น เป็นสมัยที่มีความเจริญทางด้านอักษรศาสตร์ทัดเทียมกับสมเด็จพระนารายณ์มหาราช¹⁰

*จีน เข้ามาสู่ประเทศไทยโดยการติดต่อค้าขาย

⁸ศิริกาญจน์ โภสุมภ์ วิวัฒนาการของการประถมศึกษาไทย หน้า 20

⁹กระทรวงศึกษาธิการ อ.ด. หน้า 3

¹⁰พนัส หันนาคินทร์ การศึกษาไทย หน้า 116

โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์และพระโอรส คือ เจ้าสมเด็จเจ้าฟ้าธรรมมาธิเบศ (เจ้าฟ้ากุ้ง) ทรงนิพนธ์หนังสือภาพย่อดคล้องแห่เรือ นันทบั่นนันทสูตร ส่วนเจ้าฟ้ากุ้งนิพนธ์บทละคร เรื่องอาเหณาและดาหลัง เป็นต้น

สรุปจุดมุ่งหมายการศึกษานสมัยอยุธยา

1. มุ่งให้ประชาชนเรียนรู้อักษรไทย ในสมัยพระนารายณ์ประชาชน ชำราชากรมีโอกาสที่จะแต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน มีหนังสือจินตมณีและมีการเรียนหนังสือ¹¹
2. มุ่งอบรมศีลธรรมแก่ประชาชน ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และพระเจ้าทรงธรรม ทรงอุปถัมภ์ศาสนาและทรงออกผนวช¹²
3. มุ่งศึกษาช่างและอาชีพ เช่น ช่างหล่อปืนไฟ ช่างวาด ช่างถม ช่างแกะสลัก วิชาแพทย์แผนโบราณ และวิชาชีพอื่น ๆ¹³

1.3 การศึกษานสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ถึงต้นรัชกาลที่ 5

ตลอดรัชสมัยอันสั้นของพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้เต็มไปด้วยการต่อสู้กับพม่าข้าศึกและคนไทยด้วยกันเอง พระเจ้ากรุงธนบุรีทางเป็นนักรบที่เก่งกล้าสามารถ และต้องใช้เวลาทั้งหมดในการทำสงครามและสร้างราชธานีใหม่ สร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่ประเทศชาติ แก้ไขปัญหาเศรษฐกิจที่ล่มจมจึงไม่ค่อยมีเวลาในการสนับสนุนการศึกษามากนัก ประกอบด้วยวัดวาอารามอันเป็นสถานศึกษาสำคัญของชาติ ได้ถูกพม่าเผาผลาญไปมาก พระสงฆ์บางส่วนก็ละเมิดพระธรรมวินัย

การศึกษานสมัยธนบุรี พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ปรับปรุงวัดและทำสังคายนาพระสงฆ์ให้เข้ารูปเข้ารอย เพื่อชะล้างมลทินของพุทธศาสนา เพื่อให้พระอยู่อย่างพระธรรมวินัยและตั้งใจศึกษาอบรมและสอนหนังสือให้แก่ลูกศิษย์ ทางด้านวรรณคดีพระองค์ได้รวบรวมนักกวีนิพนธ์ที่แตกแยกกัน เนื่องจากถูกพม่าโจมตีตามสถานที่ต่าง ๆ เข้ามารวบรวมไว้ที่กรุงธนบุรีเพื่อพระราชนิพนธ์วรรณคดีต่าง ๆ ขึ้นมา

¹¹อิทธิมย์ ณ นคร และคณะ ปฐมนิเทศการศึกษาปัจจุบัน หน้า 206-207

¹²อิทธิมย์ ณ นคร และคณะ ล.ด. หน้า 206-207

¹³น้อมฤดี จงพยุงะ หลักการศึกษาน 2 หน้า 205

นักวิพนธ์ ในสมัยกรุงธนบุรีที่สำคัญมีดังนี้¹⁴

1. พระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์
2. หลวงศรีวิจิตร ผู้ประพันธ์ลิลิตเพชรมงกุฎ อิเหนาคำฉันท์
3. นายสวน มหาดลฤกษ์ผู้ประพันธ์โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี

การศึกษาของไทยทรุดโทรมลงไปมาก เพราะถูกพม่าเผาวัดวาอารามและไทยเองก็ต้องทำสงครามกับพม่า ต้องสร้างราชธานีขึ้นมาใหม่ ๆ จึงไม่ค่อยมีเวลาที่จะทะนุบำรุงการศึกษาให้เจริญก้าวหน้าได้เท่าที่ควร

สรุปการจัดการศึกษาในสมัยกรุงธนบุรี¹⁵

1. ให้ประชาชนเรียนรู้ศิลปป้องกันตัว โดยเรียนการใช้อาวุธ การฝึกฝนพลกำลัง
2. ให้ประชาชนสะสมเสบียงอาหาร โดยการทากสิกรรม เพาะปลูก

แม้ว่าช่วงระยะสมัยกรุงธนบุรีจะเป็นช่วงเวลาที่ดี แต่มีสิ่งหนึ่งที่สามารถยึดเหนี่ยวและเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนไทยคือ พระพุทธศาสนา วัดเป็นสถาบันเดียวที่ยืนหยัดรักษามรดกของสังคมและวัฒนธรรมได้ สรรพวิชาความรู้ก็ยังคงเก็บไว้ได้เป็นบางส่วนในวัด¹⁶

ในส่วนของการศึกษาสมัยรัตนโกสินทร์ถึงต้นรัชกาลที่ 5 การจัดการศึกษาในสมัยนี้ยังคงเป็นเช่นเดียวกับสมัยอยุธยา วัดเป็นสถานที่ให้ความรู้แก่พลเมืองให้เหมาะสมแก่ความต้องการของประชาชน วัดและบ้านก็รับภาระในการอบรมสั่งสอนเด็ก ส่วนรัฐหรือราชสำนักคอยควบคุมและให้ความอุปถัมภ์ สมัยนี้เริ่มมีการนำเอาเทคโนโลยีใหม่ ๆ เข้ามาช่วยในการศึกษาให้กระจายไปสู่ประชาชนได้กว้างขวางยิ่งขึ้น มีการสร้างเครื่องพิมพ์ภาษาไทยขึ้นมา* มีผลทำให้มีตำราเกิดขึ้นมากกว่าเดิม¹⁷ มีวิชาการแพทย์วิชาการพยาบาลเกิดขึ้น คนในสมัยนี้เรียกว่า "วิชาแปลก"¹⁸

¹⁴ อบรม สันนิบาต พื้นฐานการศึกษา

¹⁵ สุรพงษ์ ปนาทกุล ความรู้เบื้องต้นทางการศึกษา หน้า 43

¹⁶ สำนักงานประณมศึกษา วิวัฒนาการการศึกษาไทยในรอบ 200 ปี หน้า 7

¹⁷ วนิดา สิทธิธฤทธิ์ ล.ด. หน้า 31

¹⁸ พงศ์อินทร์ สุขขจร วิชาตอน 4 หน้า 55

* การพิมพ์ภาษาไทย บุคคลผู้ริเริ่มคือ ร้อยเอกเจมโรว์ ชาวอังกฤษ

จุดมุ่งหมายการศึกษา

1. ให้ประชาชนมองเห็นความสำคัญของศาสนา มีการสังคายนาพระไตรปิฎกและจาริก
งานบวชเวียนเป็นเล่ม ๆ แต่ละเล่มมีปกปิดหน้าหลัง จึงเรียกว่า พระไตรปิฎกฉบับทอง

2. ส่งเสริมให้ประชาชนเรียนรู้ทางด้านศิลปศาสตร์ มีหมดสอนศาสนาหรือมิชชันนารีมา
สอนทั้งด้านวิชาหนังสือ การแพทย์ ค้าขาย ดาราศาสตร์ ภูมิศาสตร์

3. มุ่งอบรมปณิธิยาให้เป็นคนสนุก

สรุปการศึกษาสมัยรัตนโกสินทร์ถึงต้นรัชกาลที่ 5 คือเป็นการศึกษาแบบไม่มีระ เียบแบบ
แผน ไม่มีโรงเรียนสำหรับเรียนหนังสือ ไม่มีหลักสูตร รัฐไม่ได้เป็นผู้จัดการศึกษา ไม่มีตาราง
ไม่มีการวัดผลการศึกษา ไม่มีแผนการศึกษาที่แน่นอน การศึกษามอบให้วัดเป็นผู้จัดการ จะส่งบุตร
หลานไปอยู่ที่วัด เพื่อเรียนหนังสือและวิชาต่าง ๆ มีพระเป็นผู้สอนแล้วแต่จะสอนวิชาใดให้ การ
เรียนจะเฉพาะสาขาใดสาขาหนึ่งเป็นพิเศษมีน้อย นอกจากลูกเจ้านายเท่านั้น ในสมัยรัตน-
โกสินทร์ตอนต้นพวกคนชั้นสูงนิยมมาเรียนวิชาการแบบยุโรป เช่น วิชาเดินเรือ เครื่องยนต์กลไก
โดยจ้างฝรั่งมาสอน ส่วนวิชาการฝีมือนั้นต้องสอนกันภายในครอบครัวกันเองไม่ยอมเผยแพร่ให้คน
นอกตระกูลได้รู้

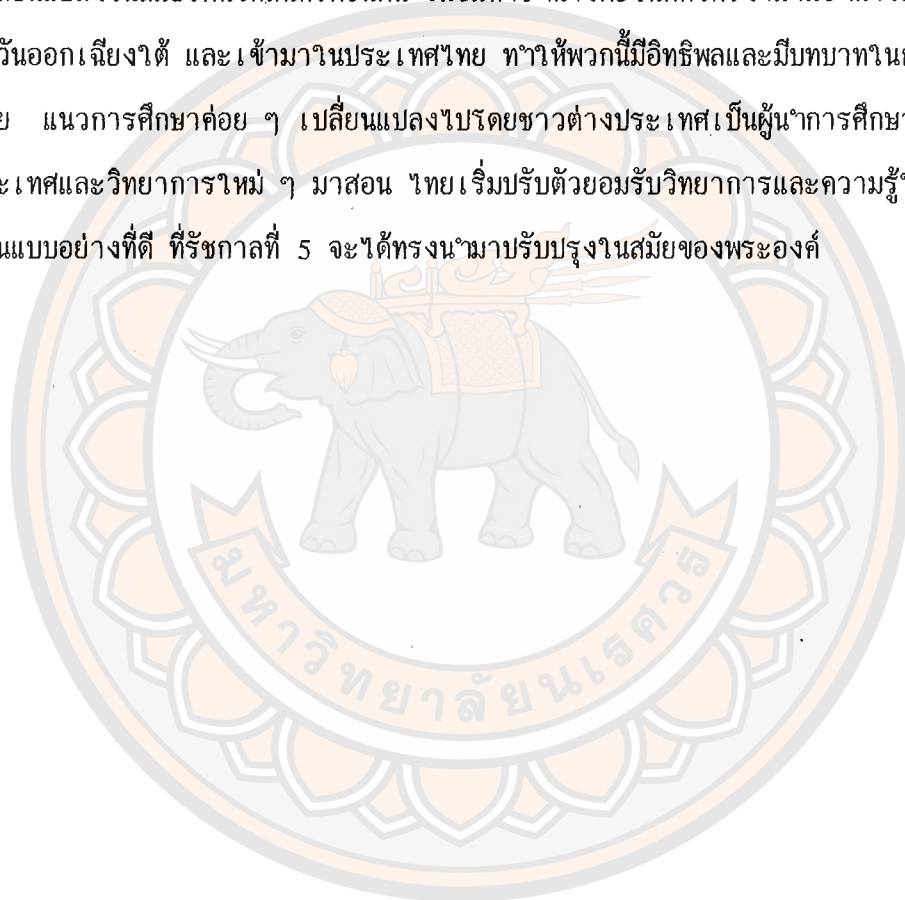
คนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีพวกสืบตระกูลชาวต่าง ๆ มารวมตัวกันเป็นหมู่ เช่น
ตำบลบ้านบาตร ตำบลบ้านพาน บ้านช่างหล่อ เป็นต้น ผู้ปกครองไม่ยอมให้เด็กหญิงมาเรียนวิชา
หนังสือ ชอบให้อยู่กับบ้านหรือส่งเด็กไปอยู่รับใช้เจ้านายในวังหรือบ้านข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เพื่อรับ
การอบรมมารยาทสมบัติผู้ดีและเรียนเกี่ยวกับแม่บ้านแม่เรือน

1.4 การศึกษาในวัด

วัดเป็นสถานที่เรียนสำหรับเด็กชาย มักเรียนกันตามภูมิของพระอาจารย์ เวลาสอนก็แล้ว
แต่ว่าอาจารย์จะว่างช่วงไหน การเรียนใช้แบบท่องจำไม่มีการส่งเสริมให้ใช้ความคิดริเริ่มแต่อย่าง
ใด พระผู้เป็นครูเป็นผู้ต่อหนังสือให้ เมื่อต่อแล้วศิษย์ก็จะนำไปท่องจำหรือหัดเขียนเอาเอง การลง
โทษเป็นการลงโทษแบบจับตายเป็นส่วนใหญ่ เมื่อเรียนหนังสือจบอ่านออกเขียนได้ พวกนี้ที่
เป็นพระและนักเรียนสามเณรก็เรียนหนังสือขอม เพื่ออ่านคัมภีร์พระพุทธศาสนา เพราะคัมภีร์ต่าง ๆ
เป็นอักษรขอมทั้งสิ้น เมื่อเรียนจบแล้วก็สอบเป็นเปรียญระดับใด เช่น เปรียญตรี เปรียญโท และ
เปรียญเอก เป็นต้น

ส่วนตำราที่ใช้มีทั้งตำราเรียนหนังสือธรรมดา และตำราเรียนวิชาชีพที่เรียกว่าตำราพิเศษ ตำราเรียนธรรมดาสำหรับอ่านเขียนมีอยู่ 5 เล่ม เช่น หนังสือปฐม ก.กา สุชนกุมาร ปฐมมาลา ปฐมจินตมณี เล่ม 1 เล่ม 2 ส่วนตำราพิเศษมีตำราหมอดู หมอยา ตำราวิชาชีพ ช่างทอง ตำรา ค้าขาย ตำราเสมียน เป็นต้น

การจัดการศึกษาในปลายรัชกาลที่ 4 แนวการศึกษาคล้ายคลึงกัน ตั้งแต่สมัยอยุธยาแต่มาเปลี่ยนแปลงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมื่อมหาอำนาจตะวันตกได้เข้ามามีอำนาจแถบเอเชีย- ตะวันออกเฉียงใต้ และเข้ามาในประเทศไทย ทำให้พวกนี้มีอิทธิพลและมีบทบาทในการศึกษาของ ไทย แนวการศึกษาค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปโดยชาวต่างประเทศเป็นผู้ให้การศึกษาระดับสูง ภาษาต่าง ประเทศและวิทยาการใหม่ ๆ มาสอน ไทย เริ่มปรับตัวยอมรับวิทยาการและความรู้ใหม่ ๆ เพื่อมา เป็นแบบอย่างที่ดี ที่รัชกาลที่ 5 จะได้ทรงนำมาปรับปรุงในสมัยของพระองค์

บทที่ 2

ปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการปฏิรูปการศึกษา

2.1 ปัจจัยการทางการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก

เมื่อมีการปฏิรูปอุตสาหกรรมในยุโรปเกิดขึ้น จึงมีความจำเป็นในการแสวงหาวัตถุดิบและแหล่งขายผลิตผลสำเร็จรูปที่ผลิตได้มากขึ้น อาณานิคมจึงเป็นแหล่งที่จะสนองความต้องการ จึงมีบุคคลจำนวนมากสนับสนุนการแสวงหาอาณานิคม ดังนั้นยุคที่เรียกว่ายุคจักรวรรดินิยมหรือยุคล่าอาณานิคม (Conlonialism) จึงระบาคขึ้น

แถบเอเชียอาคเนย์ การคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกได้เกิดขึ้นแล้ว เมื่ออังกฤษทำสงครามกับพม่า ครั้งแรกเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2366 พม่าไม่สามารถจะต่อสู้กับอังกฤษได้ ในที่สุดต้องยอมแพ้และทำสนธิสัญญาสันติภาพกับอังกฤษ เมื่อวันที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2368 หลังจากอังกฤษรบชนะพม่าอีก 14 ปีต่อมา อังกฤษรบกับจีนในสงครามที่เรียกว่า สงครามฝิ่น เมื่อปี พ.ศ. 2382-พ.ศ. 2385 สงครามครั้งนี้เรียกว่าเป็นนโยบายก้าวร้าวของจักรวรรดินิยม ผลของสงครามจีนเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ต่ออังกฤษ จึงทำสัญญายกเกาะฮ่องกงให้กับอังกฤษเข้าเป็นการถาวร

อีก 10 ปีต่อมา อังกฤษทำสงครามกับพม่าเป็นครั้งที่สอง เมื่อปี พ.ศ. 2395-พ.ศ. 2396 อังกฤษเป็นฝ่ายรบชนะ จนปี พ.ศ. 2428 พม่าต้องเสียเอกราชถูกอังกฤษรวมเป็นส่วนหนึ่งของประเทศอินเดียที่ถูกปกครองโดยอังกฤษ

ปัญหาทางด้านตะวันตกของไทย คือ แหลมอินโดจีน ญวนได้รบกับฝรั่งเศสเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2401 ผลของสงครามญวนเป็นฝ่ายพ่ายแพ้สงครามฝรั่งเศสได้ขยายอำนาจเข้าไปในเขมร ซึ่งเป็นประเทศราชของไทยเราด้วย จนปี พ.ศ. 2410 ไทยต้องเสียเขมรทั้งหมดทำให้ฝรั่งเศส

การคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก แม้ว่าจะไม่เกิดกับไทยโดยตรง แต่เป็นภัยแก่เมืองไทยมาก เมื่อเป็นเช่นนี้รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นความสำคัญของการปฏิรูปในด้านการปกครองและด้านการศึกษาเพื่อให้ประเทศทันสมัย การให้การศึกษากับประชาชนเพื่อให้ประชาชนมีความรู้จึงเป็นสิ่งสำคัญอันดับแรกที่ต้องกระทำ แต่การศึกษานั้นเริ่มแรกที่เดียวต้องอยู่ในวงแคบก่อน โดยเริ่มที่การจัดการศึกษาในราชสำนักก่อนแล้วค่อยขยายไปสู่พลเมืองทั่วประเทศ

2.2 ปัจจัยทางด้านสติปัญญาและความคิดตามแบบตะวันตก

ชาวยุโรปเป็นพ่อค้านักผจญภัยและหมอสอนศาสนาที่เข้ามาเมืองไทย เพื่อเผยแพร่ความคิดตามแบบของเขา ทำให้เกิดผลกระทบและเกิดการเปลี่ยนแปลงบางอย่างขึ้น

หมอสอนศาสนาชาวอเมริกันในเวลานั้น นอกจากที่เขาจะทำงานเผยแพร่ศาสนาแล้ว ยังได้นำความรู้ตามแบบตะวันตกมาเผยแพร่ในเมืองไทยด้วย เช่น โรงเรียน หนังสือพิมพ์และวิชาการแพทย์ เป็นต้น สิ่งหนึ่งที่หมอสอนศาสนาของชาวอเมริกันได้ทำประโยชน์ให้แก่ไทยคือ การตั้งโรงพิมพ์ ออกหนังสือพิมพ์ และพิมพ์หนังสือภาษาไทยออกจำหน่าย

หนังสือพิมพ์ฉบับแรกที่ออกในเมืองไทย คือ หนังสือพิมพ์บางกอกกรี๊ดเตอร์ เจ้าของหนังสือพิมพ์เล่มนี้คือ หมอบรัดเลย์ ซึ่งออกเป็นปฐมฤกษ์ เมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2389 คนไทยเรียกหนังสือเล่มนี้ว่า จดหมายเหตุดังนั้น หนังสือเล่มนี้ได้เสนอความคิดเห็นบางประการที่มีประโยชน์แก่บ้านเมืองโดยเฉพาะเล่มแรกประจำวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2408 ได้ลงข่าวการตั้งมหาวิทยาลัยต่างประเทศและเสนอความคิดนี้ต่อประชาชน ข้อเขียนของหมอบรัดเลย์มีทั้งกระตุ้นช่วยๆ ทำหายให้คนมีเงินในเมืองไทยให้ตั้งมหาวิทยาลัย จนกระทั่งปี พ.ศ. 2459 ได้มีพระราชบัญญัติจัดตั้งมหาวิทยาลัยขึ้นคือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หนังสือบางกอกกรี๊ดเตอร์ออกได้ไม่นานก็ต้องเลิกล้มไป แต่ถือเป็นเกียรติอย่างสูง เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นองค์สมาชิกด้วย¹

บุคคลที่มีบทบาทอีกท่านหนึ่งคือ ศาสตราจารย์โรบินสัน ผู้คิดทำเครื่องแทนพิมพ์ด้วยไม้สำหรับพิมพ์ภาษาไทย มักจะพิมพ์คำสอนศาสนาและใบปลิวต่าง ๆ ส่วนการพิมพ์เป็นเล่มแรกของไทยคือ นิตยสารตอนของหม่อมราชวงศ์ (กระต่าย) ซึ่งหมอบรัดเลย์ซื้อลิขสิทธิ์ด้วยเงินจำนวนหนึ่ง หนังสือเล่มนี้ไม่มีให้คนรุ่นหลังได้เห็นแล้ว หนังสือสัญญาซื้อขายลิขสิทธิ์ลงวันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ. 2404 นับเป็นครั้งแรกของการซื้อขายลิขสิทธิ์ในเมืองไทย

ปี พ.ศ. 2420 ศาสตราจารย์แมกพาร์แลนด์ หมอสอนศาสนาชาวอเมริกันเข้ามาเมืองไทยในปี พ.ศ. 2403 และต่อมาก็ได้ทำงานเผยแพร่ศาสนาคริสต์ที่เมืองเพชรบุรีได้เสนอโครงการก่อตั้งวิทยาลัยในกรุงเทพฯ เพื่อให้เด็กหนุ่มสาวของไทยมีการศึกษา โรงเรียนได้เปิดสอนเมื่อปี พ.ศ. 2422 ที่วังนันทอุทยานหรือสวนอนันต์ ปีแรกมีนักเรียน 100 คน ถึงมีข้อความตอนหนึ่งว่า

¹ ถนอม ปินตา และพิษณุ อรรถวิญญู พระคุณพระเจ้าในรัตนโกสินทร์สมัย หน้า 44

"การสอนนั้นห้ามไม่ให้สอนศาสนาคริสต์เป็นอันขาด ให้สอนแต่
ธรรมเนียมการหนังสือ และให้ฝึกหัดลายมือให้ใช้เป็นเสมียนได้
วิชาคิดเลขและวิชาช่างที่เป็นประโยชน์และธรรมเนียมต่าง ๆ
ที่จะเป็นคุณแก่แผ่นดิน"²

การจัดการศึกษาของไทยได้รับอิทธิพลทั้งแง่ความคิด และได้เอาภัยบุคคลจากตะวันตกมาก
หมอสอนศาสนาได้ตั้งโรงเรียนตามแบบตะวันตกในเมืองไทยด้วย โรงเรียนบางโรงเรียนตั้งมาเป็น
เวลานาน บางโรงเรียนตั้งได้ไม่นานต้องเลิกล้มลง³

2.3 ปัจจัยทางด้านการเสด็จประพาสต่างประเทศของรัชกาลที่ 5

ในการเสด็จประพาสต่างประเทศทำให้พระองค์ทอดพระเนตรเห็นความเจริญด้านต่าง ๆ
ของประเทศนั้น ๆ โดยเฉพาะด้านการศึกษา ที่มีความเจริญก้าวหน้ามากกว่าไทยเรามาก ทำให้
พระองค์ทรงรู้สึกท้อใจประเทศชาติมากขึ้น ครั้นพระองค์เสด็จกลับมาแล้วทรงนำแบบอย่างมาปรับ
ปรุงประเทศในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะด้านการศึกษา ปี พ.ศ. 2441 ได้เสด็จกลับจากสิงคโปร์
ได้ทรงนำวิธีการที่ได้ทอดพระเนตรที่สิงคโปร์ มาปรับปรุงด้านการศึกษาของไทย ทรงมีพระราช
ดำริจะตั้งโรงเรียนภาษาอังกฤษ แต่ติดขัดที่หาครูไม่ได้ จึงส่งนักเรียนไปเรียนที่สิงคโปร์จำนวน
14 คน ดังที่สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระนิพนธ์ไว้ว่า

"มีการอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งทรงพระราชดำริเมื่อเสด็จกลับจากสิงคโปร์
คือจะจัดการศึกษาของลูกผู้ดีซึ่งได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนภาษา
ไทยขึ้น แต่ก่อนเสด็จสิงคโปร์แล้ว เมื่อเสด็จกลับมีพระราชประสงค์
ให้มีโรงเรียนภาษาอังกฤษด้วยแต่ขัดข้องที่หาครูไม่ได้ เพราะมิชชัน-
นารีสอนภาษาอังกฤษแก่ไทยในเวลานั้นสอนแต่สำหรับชักชวนคนให้
เข้ารีตเป็นข้อรังเกียจอยู่ จึงโปรดฯ ให้เลือกหม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์
ที่ยังเยาว์ส่งไปเรียนที่โรงเรียน แรฟเฟิล ณ เมืองสิงคโปร์"⁴

²พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จดหมายเหตุราชกิจรายวัน ภาค 7 หน้า

164-165

³ขุนวิจิตรมาตรา สัมพันธ์ภาพระหว่างไทย-อเมริกัน 2506 หน้า 43-45 และหน้า 57-62

⁴สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ความทรงจำ หน้า 172-173

พระองค์ทรงปรับปรุงความเจริญภายในประเทศด้วย เช่น มีการตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้น ทำถนนริมกำแพงรอบพระนคร นารทมมาใช้ในกรุงเทพฯ และเครื่องแต่งกายใช้ตามแบบชาว ตะวันตก⁵

ครั้นเสด็จกลับจากอินเดียในปี พ.ศ. 2415 ทรงจัดตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษแก่ลูก ผู้ตีขึ้นตั้งที่สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ไว้ตอนหนึ่งในเรื่อง เดียวกันว่า

"มีการที่เกิดขึ้นในวอก พ.ศ. 2415 เมื่อเสด็จกลับจากอินเดียอย่างหนึ่ง ซึ่งภายหลังมาเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองและเป็นคุณแก่ตัวฉันเองมากคือ เรื่องตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษแก่ลูกผู้ตี เรื่องนี้ได้ทรงพระราชดำริ นานแล้วแต่ยังหาครูไม่ได้ จึงต้องรอมมาเมื่อเสด็จกลับจากอินเดีย เพื่อยุ หลงรัถยาภิบาลน้ำชายก็ให้จ้างไว้เป็นครู และโปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง โรงเรียนสอนภาษาอังกฤษขึ้น ในกรมทหารมหาดเล็กอีก 1 โรงคู่กับ โรงเรียนภาษาไทยที่ได้ตั้งมาแต่ก่อน"⁶

จะเห็นได้ว่ารัชกาลที่ 5 ทรงเห็นความสำคัญของการศึกษามาก นักเรียนที่เรียนกับครู แบตเตอร์สัน มีหลายคนซึ่งต่อมาได้เป็นบุคคลชั้นนำของเมืองไทย อาทิ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์ เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ และ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นต้น

หลังจากที่รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสอินเดียแล้ว 25 ปี พระองค์เสด็จประพาสยุโรป ครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ. 2440 ระหว่างที่ประทับอยู่ในยุโรปทรงสังเกตว่านักเรียนไทยที่ส่งไปเรียน แต่ละคนกว่าจะเรียนสำเร็จต้องใช้เวลาอย่างมาก ทำให้เปลืองพระราชทรัพย์เกินความจำเป็น บางครั้งเรียนไม่สำเร็จ เมื่อเสด็จกลับมาแล้วโปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงแก้ไขการศึกษาครั้งใหญ่มี พระราชดำริให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) และพระยาสุรียานุวัตร (เกิด บุนนาค) ให้ศึกษาแบบแผนการจัดการศึกษาในประเทศแล้วทำรายงาน

⁵สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ล.ต. หน้า 261-263

⁶ดู. หน้า 269-270

ความคิดในการจัดการศึกษาของพระยาวิสุทธีสุริยศักดิ์ ยึดการศึกษาของอังกฤษเป็นหลัก ทำให้เกิดความคิดเห็นเรื่องการศึกษาเกิดขึ้นหลายฉบับ จึงเกิดโครงการศึกษาชาติ พ.ศ.2441 เป็นปีที่สำคัญมากสำหรับการศึกษาของไทย มีการตั้งโรงเรียนให้แก่ประชาชนและขยายการศึกษาไปสู่ภูมิภาคโดยอาศัยคณะสงฆ์ จัดการศึกษาประชาชน จัดการศึกษาสำหรับสตรี สนับสนุนให้มีโรงเรียนราษฎร์ ผู้ใดที่มีโอกาสไปศึกษาดูงานและเป็นราชทูตในต่างประเทศ ปรอดเกล้าฯ ให้ดูงานด้านการศึกษาร่วมกับงานอื่น ๆ ด้วย เพื่อนำข้อคิดเห็นมาเสนอแก้ไขปรับปรุงการศึกษา

2.4 ปัจจัยทางด้านการเลิกทาส

แต่เดิมผู้รู้หลายท่านเคยเชื่อกันว่า ทาสมีในเมืองไทย เมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่เมื่อเร็ว ๆ นี้ นักประวัติศาสตร์ไทยท่านหนึ่งได้เสนอว่า ทาสได้มีมาแต่สมัยกรุงสุโขทัยแล้วโดยพิจารณาที่คำว่า "ไพร่ฟ้าข้าไท" ว่าจะมีความหมายว่า "ทาส"⁷ ทาสในเมืองไทยมีความหมายแตกต่างไปจากคำว่า Slaves ในยุโรปและในอเมริกา เพราะถ้าเราศึกษากฎหมายลักษณะทาสในกฎหมายตราสามดวงแล้วจะพบว่ากฎหมายดังกล่าวได้ให้ความยุติธรรมแก่ผู้เป็นทาสอยู่มาก ชาวต่างประเทศที่มาอยู่ในเมืองไทยสมัยก่อนก็ได้ยื่นยันขอซื้อเท็จจริงนี้ คำที่สังฆราชบาลเลกซ์ได้กล่าวไว้ว่า

"โดยปกติแล้ว ทาสได้รับการเลี้ยงดูด้วยมนุษยธรรม และชะตาชีวิตของพวกเขาก็พอจะเทียบได้กับคนรับใช้ในยุโรป"⁸

ลาลูแบร์ อัครราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ที่มายังราชสำนักของสมเด็จพระนารายณ์ ยังได้กล่าวไว้ว่าน่าฟังยิ่งขึ้นอีกว่า ในสมัยอยุธยาได้มีคำพิพากษาว่า

"คนสยามนั้นยอมขายความเป็นไทยของตนเพื่อที่จะบริภคผลไม้นิดหนึ่ง ซึ่งเขาเรียกกันว่าทุเรียน ก็ยังได้"⁹

แม้ทาสในเมืองไทยจะมีสภาพความเป็นอยู่ดีกว่า ทาสในต่างประเทศสักเพียงใด แต่การมีทาสในบ้านเมืองเท่ากับมีโรคภัยประจำตัว และเป็นการถ่วงดุลความเจริญของบ้านเมือง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักในความสำคัญที่จะต้องเลิกทาสได้เป็นอย่างดี ดังนั้นพระองค์จึงทรงนำเรื่องนี้เข้าที่ประชุมของที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน (Council of State)

⁷จจร สุขพานิช "ไพร่ฟ้าข้าไท" ศิลปากร 15(3) : 92-97 กันยายน 2514

⁸บาลเลกซ์ เล่าเรื่องกรุงสยาม สันต์ ท.โรมลบุตร แปล หน้า 213

⁹ลาลูแบร์ จดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับสมบูรณ์ เล่ม 1 สันต์ ท.โรมลบุตร แปล หน้า 341-342

เมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2417 และด้วยพระปรีชาญาณอันสูงมของพระองค์ การเลิกทาสจึงทำได้ด้วยความเรียบร้อยด้วยความเป็นธรรมกับทุกฝ่ายจนสำเร็จเสร็จสิ้นอย่างบริบูรณ์ในเวลาต่อมา¹⁰

อย่างไรก็ดีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงเห็นการณ์ไกลยิ่งกว่าการเลิกทาสแต่เพียงอย่างเดียว เพราะได้ทรงพระราชดำริถึงเครื่องมือที่ทาสเมื่อเป็นไทแล้วจะนำไปใช้ในการยังชีพและเพื่อจะได้ไม่ต้องหวนกลับมาเป็นทาสอีกด้วย เครื่องมือดังกล่าวคือ การศึกษาการตั้งโรงเรียนเพื่อให้พวกนี้ได้เล่าเรียน เพราะการศึกษาจะทำให้ทาสซึ่งเป็นไทย ยืนหยัดบนลำแข้งของตนเองได้ การศึกษาจะทำให้ทาสมีโอกาสประกอบอาชีพ โดยเฉพาะในระยะนั้น คนที่รู้หนังสือยังมีน้อย ทางรัฐบาลมีความต้องการเสมียนมาก ดังนั้น ทาสที่เป็นไทย เมื่อรู้หนังสือจึงยอมเป็นที่ปรารถนาของทางรัฐบาล นอกจากนี้พวกแพรและทาสถ้าใครสอนได้ประโยคสองหรือสอบภาษาอังกฤษได้ชั้นปีที่ 4 ก็จะได้รับการยกเว้นไม่ต้องเป็นไพร่หลวงอีกต่อไป จึงทำให้ประชาชนมีความตื่นตัวในเรื่องการศึกษามากขึ้นกว่าเดิม และทรงเปลี่ยนโรงเรียนบางแห่งให้เป็นโรงเรียนสำหรับลูกทาสด้วย

2.5 ปัจจัยทางด้านความต้องการบุคคลเข้ารับราชการ

สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นยุคปรับตัวเพื่อปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงประเทศ จึงต้องการบุคคลที่มีความรู้ความสามารถมาช่วยพัฒนาประเทศ พระองค์จึงจัดการศึกษาขึ้น โดยเริ่มจัดการศึกษาในราชสำนักก่อนเพื่อจะได้คนเหล่านั้นมาช่วยราชการบ้านเมืองตั้งรัชกาลที่ 5 ทรงพระราชดำริว่า

"เมื่อเทียบดูกับการแต่ก่อนกับเดี๋ยวนี้เล่า พระเจ้าแผ่นดินเคยรับผู้กาและ บานูซีเล็กน้อย ครั้นมาในแผ่นดินพระจอมเกล้าก็เกิดหนังสือมากขึ้น หนังสือที่ฉันได้รับอยู่เดี๋ยวนี้ นับด้วยพันเป็นเอ็ดมาก"¹¹

¹⁰ ศิลปากร, กรม (รวบรวม) เลิกทาสในรัชกาลที่ 5 (2507), วิชัย เสวฆมาตย์ การเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2510) และสงวน เล็กสกุล งานปฏิรูปในรัชกาลที่ 5 (2506) หน้า 27-50

¹¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในโอกาสครบรอบ 100 ปี นับแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชย์ 1 ตุลาคม 2411 หน้า 13

นอกจากจะมีปัญหาทางด้านต้องการเข้ารับราชการแล้ว ยังมีปัญหาทางด้านทหารด้วยแต่พระองค์มิได้ให้ความสำคัญทางด้านทหารมากเท่ากับการต้องการบุคคลที่มีความรู้เข้ารับราชการ เห็นได้ชัดจากปี พ.ศ. 2428 มีนักเรียนจากโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบรุ่นแรกจบการศึกษา รัชกาลที่ 5 เสด็จพระราชทานรางวัลแก่ผู้สำเร็จการศึกษาพร้อมกับพระราชดำรัสว่า

"เรื่องทหารเป็นเรื่องสำคัญ เพื่อที่จะได้ป้องกันรักษาบ้านเมือง แต่มี ขจะต้องการแต่ทหาร เดียวนี้ต้องการหาคนที่เข้ารับราชการพลเรือนให้เป็น ผู้มีความรู้และเป็นผู้มีสติปัญญาได้จริงนั้น เป็นการร่อนอยากที่จะได้รวดเร็ว¹²

รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับการจัดการศึกษานานราชสำนักขึ้นเพื่อฝึกฝนเข้ารับ ราชการ ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการศึกษา จาก จดหมายของพระองค์ ที่มีถึงพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ดังความตอนหนึ่งว่า...

"สิ่งเกตุการทุกวันนี้ เพราะเหตุที่การภายนอกเป็นมัจฉัยบังคับทำให้เราต้อง รับผิดชอบบ้านเมืองให้เปลี่ยนแปลงดำเนินไปในทางที่ดี ถ้าเราหยุดหรือ ถอยหลังล่าลงเมื่อใด ไทยก็จะมีภาระที่จะแก้ไขเห็นอย่างเดียว แต่ต้องจัด การศึกษากว่าคือ ต้องจัดฝึกหัดผู้คนของเราขึ้นโดยเร็ว ที่ว่าโดยเร็ว หมายความว่าต้องรีบลงมือจัดการ เพราะการศึกษาเหมือนกับการเพาะ ปลูกพรรณไม้ ย่อมจะออกผลได้ แต่เมื่อครบกำหนดตามสมควรแก่อายุกาล ฆ่าในวันหนึ่งสองวันได้ ทุกวันนี้เราหยุดการเพาะปลูกยิ่งรอไปอีกยิ่งเสีย เวลาที่จำเป็นให้เป็นอายุการของการเพาะปลูกนั้นและยิ่งเปิดทาง อันตรายมากขึ้น เห็นว่าในเวลาอันนี้การอย่างใดในเมืองไทยที่จะสำคัญ ไปกว่าการศึกษาไม่มี..."¹³

พระองค์ทรงหาทางแก้ไขปัญหาการขาดแคลนบุคคลเข้ารับราชการ ซึ่งมีวิธีแก้ 3 ประการดังนี้

¹²กระทรวงศึกษาธิการ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2435-พ.ศ. 2507 หน้า 41

¹³กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 5/5 (ร-ล) กรมหลวงดำรง ราชานุภาพถึงพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ลงวันที่ 20 เมษายน ร.ศ. 118

1. จัดหาบุคคลประเภทโคลนปะ แทนชั้นมาทำงานไปพลางก่อน รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระบรมราชานุญาตในเรื่องนี้ ซึ่งพิจารณาจากพระราชหัตถเลขาของพระองค์ไปถึงสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์* ซึ่งยังเล่าเรียนอยู่ในยุโรปได้ทรงปรารภถึงสภาพการงานและผู้คนในบ้านเมืองดังความตอนหนึ่งว่า

"ความคิดที่จะให้เรียนตลอดนั้นเห็นด้วยเกลียดอายครึ่ง ๆ กลาง ๆ มาไม่เป็นไรก็เป็นพายมีนิดเดียว แต่เพียงความเจริญนั้น ในเมืองไทยเราครึ่งหนึ่งก็ยิ่งดีกว่าไม่มีความรู้เลย เมื่อกลับมาคงจะได้เห็นว่าความขัดคนของเราเป็นอยู่อย่างไรถ้าจะเปรียบด้วยเรือก็เหมือนเมื่อก่อนเอาขึ้นไว้ในอยู่ คงอยู่แต่รูปเรือ ท้องเรือนั้นผุจวนจะลอยไม่ได้ เมื่อจำเป็นต้องเชิญลงน้ำก็เอาโคลนปะแทนชั้น"¹⁴

2. การจ้างชาวต่างประเทศหรือขอยืมจากหน่วยงานอื่น การจ้างชาวต่างประเทศเข้ามามาก็เท่ากับเป็นการเปิดทางให้ยึดอำนาจในประเทศ สมเด็จพระยาราชราชนาฎภาพกล่าว ว่าชาวต่างประเทศที่จ้างเข้ามา มาก ชักชวนกันอาจมีเป้าหมายบางอย่างแอบแฝงอยู่ พระองค์ทรงยกตัวอย่างกิจการด้านมหาดไทย ดังความว่า

"กรมที่ซื้อที่ฝรั่ง ยกตัวอย่างเช่น กรมเมืองจัดการจับปลามากไม่เรียบร้อย ต้องหาฝรั่งเข้ามา เป็นนายจับปลามากคนไทยเป็นพลตระเวนไม่สู้ดีเหมือนแยกข้างฝ่ายเราก็แลเห็นว่าการที่ซื้อคนต่างประเทศมากมีทางที่เสีย... แต่จะหยุดไม่จัดการเล่าก็ไม่ได้ ท้ายก็ว่าต้องพึ่งฝรั่ง ถ้าการเดินทางนี้ไม่เคยตามรอยญี่ปุ่น ซึ่งเขาซื้อฝรั่งได้เช่นนั้นแล้ว เมืองไทยจะเป็นเมืองฝรั่งไปสักวันหนึ่ง โดยเราไม่รู้ตัวและไม่ต้องการฝรั่งมายกดีจึงคิดว่า การที่เป็นอยู่ดังนี้เป็นทางที่อาจจะมีอันตรายได้ในภายหน้า..."¹⁵

*กรมพระนครสวรรค์วรพินิต รอรสรัชกาลที่ 5 ในสมเด็จพระนางเจ้าสุทมาลมารศรี
¹⁴ ด้ฐวุฒิสุทธิสงคราม พระเกียรติประวัติจอมพลเรือจอมพลสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต หน้า 154-155

¹⁵ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.5/5(ร-ล) กรมหมื่นดำรงราชานุภาพถึงพระยาวิสุทธิสุโขศักดิ์ ลงวันที่ 20 เมษายน ร.ศ.118

"ไม่ได้เรียนเพื่อให้เป็นฝรั่ง แต่เรียนเพื่อให้เป็นคนไทยที่มีความรู้
 เสมอด้วยฝรั่ง เมืองเราเวลานี้ต้องการคนที่มีความรู้ ที่จะรับ
 ราชการานหน้าที่ต่าง ๆ ทั่วไปเป็นอันมากเพื่อจะให้การปกครอง
 บ้านเมืองเป็นผลสำเร็จแท้จริงและให้ชาติเราเจริญด้วยทรัพย์สมบัติ
 และวิชาความรู้ แลกการช่างเพื่อพึ่งแพร่ หลายเหมือนชาติอื่น การ
 เรียนจึงเป็นข้อสำคัญ..."¹⁶

ดังที่กล่าวข้างต้นแล้วนั้น เป็นวิธีการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนบุคคลเข้ารับราชการ แต่
 เป็นวิธีการแก้ปัญหาชั่วคราวเท่านั้น

2.6 ปัจจัยการสร้างฐานอำนาจทางการเมืองของรัชกาลที่ 5

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อพระชนมายุยังน้อยมาก
 อำนาจการบริหารราชการแผ่นดินทั้งปวงตกอยู่ในมือของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
 (ช่วง บุนนาค) ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน พระองค์จึงทรงหาทางที่จะยึดอำนาจการบริหารราชการ
 แผ่นดิน กลับมาสู่สถาบันกษัตริย์เหมือนเดิม แม้ว่าสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ไม่คิดร้ายต่อ
 พระองค์ แต่เนื่องจากพระองค์และราชวงศ์ของพระองค์ ครองอำนาจปกครองมาเป็นเวลานาน
 จึงเป็นการยากที่จะสูญเสียอำนาจและความเป็นใหญ่ไปได้ง่าย พระองค์ทรงหาวิธีการดึงพระราช
 อำนาจ ซึ่งการตั้งโรงเรียนขึ้นในราชสำนักก่อนแล้ว ขยายมาสู่ประชาชนนับว่าเป็นวิธีการหนึ่งในการ
 พยายามสร้างฐานอำนาจทางการเมือง โรงเรียนที่ตั้งขึ้นในระยะแรก ๆ นั้น สำหรับลูกเจ้า
 นายเชื้อพระราชมวงศ์ได้เล่าเรียนก่อน เพื่อจะได้ออกมารับราชการแผ่นดิน เพื่อเป็นกำลังของ
 พระองค์แทนพวกขุนนางเดิม ครั้นพระองค์ทรงมีอำนาจฐานอำนาจทางการเมืองมั่นคง สามารถให้
 พระราชอำนาจเพื่อประโยชน์ในการพัฒนาประเทศได้สะดวก ซึ่งการจัดการศึกษาในราชสำนักนั้นก็
 เป็นวิธีหนึ่งที่จะได้พระราชอำนาจกลับคืนมาเหมือนเดิม

¹⁶พระราชดำรัสตอบ ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 14 ลงวันที่ 16 มกราคม ร.ศ.116

บทที่ 3

จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

3.1 จุดมุ่งหมายเพื่อสนองความต้องการของบ้านเมืองที่ต้องการคนเข้ารับราชการ

การต้องการคนเข้ารับราชการ ซึ่งเป็นระยะที่ทางหน่วยราชการต่าง ๆ ได้ขยายตัวและต้องการบุคคลเข้ารับราชการในตำแหน่งหน้าที่หลายตำแหน่ง ถ้าพระบรมราชาบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่นักเรียน เมื่อปี พ.ศ. 2440

เมืองเราเวลานี้ต้องการคนที่มีความรู้ที่จะรับราชการในหน้าที่ต่าง ๆ และประกอบกรต่าง ๆ ทั่วไปเป็นอันมาก เพื่อจะให้การปกครองบ้านเมืองเป็นผลสำเร็จแท้จริง และให้ชาวเราเจริญด้วยทรัพย์สินสมบัติ และวิชาตามและการช่าง เพื่อฟังแพร่หลายเสมอเหมือนชาติอื่น การเรียนจึงเป็นข้อสำคัญในความเจริญของบ้านเมืองเป็นอันขาด...¹

เมื่อขาดบุคคลที่จะเข้ารับราชการเช่นนี้ พระองค์ทรงจ้างชาวต่างประเทศเข้ารับราชการและเป็นที่ปรึกษา ซึ่งมีทั้งผลดีและผลเสีย ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงปรารภกับพระยาวิสุทธิศักดิ์* เมื่อ ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) ดังความว่า

"...การที่ใช้นคนต่างประเทศมาก มีทางที่เสียเปรียบเหมือนสูบเงินแรก ๆ สูบมีคุณอยู่บ้าง ถ้าสูบติดไปปลายมือก็ลงแดงได้เหมือนกัน แต่จะหยุดไม่จัดการเสาะมาได้ ครั้นทาไปก็ต้องฟังฝรั่ง เพราะคนเราไม่ทันการ ถ้าการเดินทางนี้ไม่เดินตามรอยญี่ปุ่นซึ่งเขาใช้ฝรั่งแต่เป็นครูให้หัดคนของเรา พอเป็นแล้วเขาเลิกฝรั่งได้เช่นนั้น เมืองไทยจะเป็นเมืองฝรั่งไปสักวันหนึ่งโดยเราไม่รู้ตัว และไม่ต้งมีกองทัพฝรั่งยกมาตี จึงคิดว่าการที่เป็นอยู่ตัวนี้ทางที่จะเป็น

¹พระบรมราชาบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์อนุสารณงาน
ฉบบนกิจศพ 18 พฤษภาคม พ.ศ. 2515 หน้า 11

*ม.ร.ว. เบี้ย มาลากุล ภายหลังดำรงตำแหน่งเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี

อันตรายเป็นได้ภายหลังการที่จะแก้ไข เห็นอย่างเดี่ยวแต่ต้องจัดการ
ศึกษา..."²

เหตุที่ไม่ต้องการพึ่งชาวต่างประเทศและต้องการผู้ที่มีความรู้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ จัดตั้งโรงเรียนขึ้น ส่วนพระบรมวงศานุวงศ์และเด็กหนุ่มที่มีความรู้ดีไปศึกษาต่อต่างประเทศ ซึ่งบุคคลเหล่านี้เป็นกลุ่มผู้นำสมัยใหม่ (Modern Elite) ส่วนพระบรมวงศานุวงศ์และผู้ที่มีความสามารถที่เข้าเรียนในโรงเรียนที่พระองค์จัดตั้งหลายคน กลายเป็นกำลังสำคัญของประเทศ เช่น สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ (พ.ศ. 2401-พ.ศ. 2499) เสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตราชูชีพ (พ.ศ. 2405-พ.ศ. 2496) เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาเสด็จสุเรนทราชาธิบดี (พ.ศ. 2410-พ.ศ. 2459) ผู้บัญชาการการจัดการศึกษาหัวเมือง พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ (พ.ศ. 2417-พ.ศ. 2467) เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมและพระบิดาแห่งกฎหมายไทย เป็นต้น

นอกจากนี้พระองค์โปรดเกล้าฯ ขยายการสอนของโรงเรียนนายทหารมหาดเล็ก เดิมมีวัตถุประสงค์เพียงมุ่งฝึกสอนผู้ที่จะเป็นนายร้อยนายสิบในกรมทหารมหาดเล็ก³ ต่อมาเปลี่ยนเป็นโรงเรียนพลเรือนและแก้ไขวิธีการในโรงเรียน โดยวางแบบแผนฝึกสอนสำหรับราชการพลเรือนเป็นสำคัญ ทรงเห็นความต้องการของประชาชนและประเทศชาติมาก จึงทรงขยายการศึกษาออกไป ด้วยพระราชกระแสว่า

"...การเล่าเรียนเป็นการสำคัญของบ้านเมืองอย่างยิ่ง เมื่อความนิยมเริ่มเกิดขึ้นอย่างนี้แล้วที่จะสกัดกั้นเสียด้วยหวังแต่ประโยชน์ของกรมทหารมหาดเล็กกรมเดียวเท่านั้น หากควรไม่ในกระทรวงราชการต่าง ๆ ก็ต้องการคนที่ได้เล่าเรียนวิชาความรู้เข้ารับตำแหน่งรับราชการอยู่เป็นอันมากเหมือนกัน..."⁴

²พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาเสด็จสุเรนทราชาธิบดี
ภาคผนวก หน้า 230

³กระทรวงศึกษาธิการ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2435-พ.ศ. 2507. หน้า 34-36

⁴สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร บันทึกเรื่องเมืองสยาม หน้า 231-232

เมื่อมีโรงเรียนนายทหารมหาดเล็ก ความต้องการของกรมต่าง ๆ กำลังขยายงานออกไปอย่างกว้างขวาง กรมต่าง ๆ จึงจัดตั้งโรงเรียนเพื่อผลิตคนให้ทันกับการขยายงาน ถ้ามีโรงเรียนต่อไปนี้

ก. โรงเรียนฝึกหัดครู⁵ ของกระทรวงธรรมการ ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2435 มีนายยี เอช - กรีนรอด ชาวอังกฤษเป็นอาจารย์ใหญ่ ในรุ่นมีนักเรียนสมัครเรียนเพียง 3 คน คือนายนกยูง (พระยาสุรินทราชา) นายบุญรอด (พระยาภิรมย์ภักดี) และนายสุ่ม รุ่นที่ 2 เปิดรับสมัครในปี พ.ศ. 2436 มีนักเรียนคือ นายสนั่น (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี) นายสด (หลวงสัพพีวิทยวิสุทธิ) นายเหม (พระยาโอรุาทวรกิจ)

ข. โรงเรียนทหารแผนที่สังกัดในกรมทหารมหาดเล็ก ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2425 คัดเลือกนายร้อย นายสิบ พลทหารมหาดเล็ก 30 คน⁶ เข้าฝึกหัด

ค. โรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรม ในปี พ.ศ. 2440 พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าระพีพัฒนศักดิ์ หรือพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม พระองค์ทรงสำเร็จการศึกษาวิชากฎหมายจากมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ประเทศอังกฤษ ทรงเป็นผู้ชำนาญการสอนโรงเรียนแห่งนี้ได้ผลิตคนที่เป็นกำลังของชาติในเวลาต่อมาคือเจ้าพระยามหิธร (ละออง โกรฤกษ์) นั่นเอง

ง. โรงเรียนฝึกหัดข้าราชการพลเรือน มีวัตถุประสงค์เพื่อผลิตคนเข้ารับราชการ ดังความตอนหนึ่งในหนังสือนิทานโบราณคดี ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวไว้ว่า

"รัชกาลที่ 5 ท่านได้โปรดตั้งกระทรวงเสนาบดี ซึ่งแต่ก่อนมีเพียง 6 กระทรวง ได้เพิ่มเป็น 12 กระทรวง และมีการฝึกหัดคนให้เป็นมหาดเล็กก่อนแล้วจึงทำราชการ ทั้งนี้จะได้ทรงศึกษาจนบรรดามีในราชสำนักและเรียนรู้ความเบื้องต้นสำหรับข้าราชการพลเรือนในกระทรวงต่าง ๆ ..."⁷

⁵สมพงษ์ เกரியงกรเพชร ล.ด. หน้า 231-232

⁶ด. หน้า 231-232

⁷ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เรื่องโรงเรียนมหาดเล็กหลวง นิทานโบราณคดี หน้า 295-298

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตราชูญาณภาพ กับพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์
ตำแหน่งอธิบดีโรงเรียนทหารมหาดเล็ก ได้ปรึกษาถึงเรื่องกิจการของโรงเรียนซึ่งมีระเบียบการ⁸
คือ

1. จะรับนักเรียนอายุระหว่าง 15-20 ปี และเป็นผู้ดีโดยสกุลหรือโดยฐานะอันสมควร
ถวายตัวเป็นมหาดเล็กได้ ทั้งต้องให้มีความรู้เรียนมาแต่ที่อื่นถึงขั้นมัธยมในสมัยนั้น
2. จะมีนักเรียนจำกัดจำนวนเกี่ยวกับที่กระทรวงต่างๆ บรรารภ เพื่อหาผู้มีความรู้เข้า
รับราชการ ไม่รับนักเรียนมากเกินไป จนหางานหาไม่ได้ และจะกวดขันในการฝึกสอนให้มีความ
รู้ดีกว่านักเรียนที่กระทรวงต่าง ๆ จะหาได้จากที่อื่น
3. หลักสูตรของโรงเรียนจะจัดเป็น 3 ภาค โดยกำหนดเวลาเรียนภาคละ 1 ปี
ภาคที่ 1 เมื่อก่อนจะถวายตัวเป็นมหาดเล็กให้เรียนวิชาเสมียน
ภาคที่ 2 ให้ถวายตัวเป็นมหาดเล็ก ฝึกสอนขนบธรรมเนียมในราชสำนักด้วยกันกับ
ความรู้พิเศษ ซึ่งต่างกระทรวงต้องการต่างกัน
ภาคที่ 3 ให้ไปศึกษาในกระทรวงซึ่งจะไปอยู่
พระองค์ทรงมีพระบรมราชบายในการพัฒนาคนรับใช้ราชการและหาคนหนุ่มรุ่นใหม่ที่
มีความรู้ความสามารถเข้ารับหน้าที่ตามที่ต้องการ และเหมาะกับงานที่ทางราชการต้องการนักเรียน
รุ่นแรกที่ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กหลวงมีอยู่ 7 คน⁹ คือ

1. นายขวัญ ๗ ป้อมเพ็ชร ภายหลังเป็น พระยาจาริกนรสีห์
2. นายเลื่อน ๗ ป้อมเพ็ชร ภายหลังเป็น พระยาชวกิจประหาร
3. นายสวัสดิ์ มหากาห์ ภายหลังเป็น พระยานครพระราม
4. นายทอง จันทราวสุ ภายหลังเป็น พระสุนทรเทพกิจจารักษ์
5. นายสว่าง จุลวิฑูร ภายหลังเป็น พระยาอรรดศาสตร์โสภณ
6. นานสงวน สดรัต ภายหลังเป็น พระยาอรรดกวีสุนทร
7. นายเป้า จารุเสถียร ภายหลังเป็น พระยาพ่ายพิริยกิจ

⁸ตราชูญาณภาพ, สมเด็จพระกรมพระยา เรื่องโรงเรียนมหาดเล็กหลวง นิทานโบราณคดี
หน้า 301-302

⁹วุฒิภัย มูลศิลป์ การปฏิรูปการศึกษาในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 หน้า 81-82

1211
0634ก
3536 431177

พอจะกล่าวได้ว่าโรงเรียนที่ผลิตคนเข้ารับราชการมีทั้งหมด 5 แห่ง คือโรงเรียนมหาดเล็ก โรงเรียนแพนที่ โรงเรียนฝึกหัดครู โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม และโรงเรียนฝึกหัดข้าราชการพลเรือน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีโรงเรียนราชวิทยาลัย โรงเรียนกระทรวงเกษตร โรงเรียนไพบรณีย์โทรเลข โรงเรียนทางฝ่ายทหารและโรงเรียนตำรวจ เป็นต้น โดยเฉพาะโรงเรียนทหารมหาดเล็กและโรงเรียนฝึกหัดข้าราชการพลเรือน ต่อมาคือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นับเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของประเทศไทย

3.2 เพื่อคุณประโยชน์ของทวยราษฎร์และเพื่อการประโยชน์ทั่วไป

เมื่อทรงจัดตั้งโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบขึ้นเป็นโรงเรียนสำหรับข้าราชการแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ จัดตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าโรงเรียนวัด การจัดตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรทั่วไปนั้น เห็นว่าราษฎรย่อมส่งบุตรหลานไปเรียนอยู่ในสำนักพระภิกษุตามพระอารามนับว่าเป็นประเพณีนิยมมาแต่โบราณกาล โรงเรียนแรกตั้งขึ้นที่วัดมหรธพาราม เยื้อง ๆ กับสี่แยกคอกวัว หัวลำโพง กรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ. 2427

การตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎร ในระยะแรกไม่ได้ผลตามความมุ่งหมาย เพราะราษฎรเกิดความเข้าใจผิดคิดว่าหลวงเอาเด็กไปเป็นทหาร จึงไม่มีราษฎรคนใดส่งลูกหลานมาเรียนเพราะคนในสมัยนั้นกลัวที่จะเป็นทหารมาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการประกาศชี้แจง ถึงเรื่องนี้เพื่อให้ประชาชนเข้าใจถึงจุดมุ่งหมายและเจตนาอันดีของรัฐบาล แล้วการเข้าใจผิดดังกล่าวหมดไป ราษฎรได้ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีพากันส่งบุตรหลานเข้าโรงเรียนเป็นอันมาก จนต้องเปิดโรงเรียนตามวัดแห่งอื่น ๆ ทั้งในกรุงและหัวเมืองเพิ่มขึ้น การศึกษาที่มีระเบียบแบบแผนได้เริ่มต้นขึ้นอย่างจริงจัง โรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรที่จัดตั้งตามวัดใน ปี พ.ศ. 2429 มี 30 โรงเรียน อยู่ในกรุง 17 โรงเรียน หัวเมือง 13 โรงเรียน ส่วนปี พ.ศ. 2430 โรงเรียนได้เพิ่มเป็น 35 โรงเรียน มีครู 81 โรงเรียน นักเรียน 1994 คน

3.3 การจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมศาสนา

การศึกษาของไทยในสมัยโบราณอาศัยวัด โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้สอน ซึ่งมีความรู้หนังสือ การที่พระสงฆ์มีความรู้ทางหนังสือจึงก่อให้เกิดประโยชน์ 2 ประการคือ

ประการแรก เป็นการช่วยเหลือพระภิกษุสามเณรที่บวชาใหม่ที่ไม่รู้หนังสือได้รู้หนังสือ

ประการที่สอง เป็นการช่วยเหลือให้กุลบุตรได้รู้หนังสือละกิจพิธีสงฆ์เป็นบางอย่าง

ดังนั้นการจัดการศึกษาให้เร่งเรียนอยู่วัด เป็นการสนับสนุนให้เด็กนักเรียนได้มีความสนใจในศาสนาบ้าง ทั้งนี้เพราะพระสงฆ์ย่อมสั่งสอนศีลธรรมแก่เด็กเป็นประจำ และเด็กอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดีอยู่แล้ว ย่อมจะช่วยให้เด็กมีความสนใจพระศาสนามากขึ้น เมื่อเด็กเหล่านี้เติบโตครบอายุบวช สามารถใช้ความรู้ทางหนังสือที่ได้เล่าเรียนมาศึกษาค้นคว้าพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์

กล่าวได้ว่าการศึกษาทำให้พระพุทธศาสนาแพร่หลายและทำให้คนใกล้ชิดกับวัดหรือพระศาสนามากขึ้น ถ้าพระราชหัตถเลขาของพระยาสมเด็จพรจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกราบบูการหมื่นวชิรญาณวโรรส เพื่อทรงปรึกษาในเรื่องการจัดการศึกษาของไทยตามแผนการของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ เมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2441 มีความว่า

"เรื่องการศึกษานี้ขอให้ทรงช่วยคิดให้มาก ๆ จนถึงรากเหง้าของการศึกษานในเมืองไทย อย่าตัดช่องไปแต่ข้างวัด อีกประการหนึ่ง การสอนศาสนาในโรงเรียนทั้งในกรุงและหัวเมืองจะให้มีขึ้น ให้มีความวิตกไปว่า เด็กขึ้นกลางจะห่างเหินจากศาสนาจนกลายเป็นคนไม่มีธรรมานาใจมากขึ้น..."¹⁰

พระองค์ทรงเห็นคุณค่าของการศึกษาในวัด จึงมีพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ขึ้นประกาศใช้เมื่อวันที่ 19 กรกฎาคม พ.ศ. 2445 กำหนดหน้าที่ของพระสงฆ์ตั้งแต่นั้นเจ้าอาวาสขึ้นมาจนถึงระดับสูงสุดไว้ว่า "ต้องมีหน้าที่บำรุงการศึกษา"

ขั้นตอนการจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

วิธีการดำเนินการศึกษา

4.1 การดำเนินการจัดการศึกษาก่อน พ.ศ. 2441

วิธีการดำเนินการศึกษานอกระบบก่อนการตั้งกระทรวงธรรมการ ในระยะแรกอยู่ภายใต้การดำเนินงานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ คือ ทรงบัญชาการในด้านการศึกษา ซึ่งส่วนใหญ่อิงอยู่กับกรมทหารมหาดเล็กโรงเรียนต่าง ๆ ต้องขึ้นกับกรมทหารมหาดเล็ก

ปี พ.ศ. 2427 การศึกษาขยายกว้างออกไปสู่มหาชน มีการจัดตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎร และโรงเรียนหลวงแพร่หลายมากขึ้นด้วย จนปี พ.ศ. 2430 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า การศึกษาก็เจริญมากขึ้น แต่หน้าที่การจัดการศึกษาสำหรับประชาชนซึ่งควรจะเป็นหน้าที่ของพลเรือนกลับเกี่ยวกับทหารซึ่งสมควรที่จะจัดกรมหนึ่งขึ้นมีหน้าที่ทางการศึกษา จึงทรงประกาศจัดตั้ง "กรมศึกษาธิการ" เมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2430¹ นับได้ว่าเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์การศึกษาไทยที่รัฐได้เข้ามาร่วมรับผิดชอบเกี่ยวกับการศึกษาโดยตรง มีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นผู้บังคับบัญชากรม และเป็นผู้ช่วยบัญชาการทหารบกในกรมยุทธนาธิการอีกหลายตำแหน่ง

ในปี พ.ศ. 2429 มีโรงเรียนในสังกัดกรมศึกษาธิการทั้งในกรุงและหัวเมืองรวม 34 แห่ง ส่วนภูมิภาคมีโรงเรียนหลวงที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อ่างทอง ลพบุรี อุทัยธานี นครปฐม เพชรบุรี และสมุทรปราการ ในพระนครมีโรงเรียนชั้นสูงรวม 4 แห่ง² คือ

1. โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ เปิดสอนสำหรับผู้ที่ยบออกไปเพื่อรับราชการ
2. โรงเรียนมหาธาตุวิทยาลัย ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2430 ที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ บัญชีสังฆรณ์ ศาลาเรียนหนังสือของเดิมที่วัดมหาธาตุขึ้น 6 หลัง จัดให้เป็นทีเส้าเรียนปริวัติธรรม บรรดาให้เรียกมหาธาตุวิทยาลัย นับเป็นครั้งแรกที่วิชาวิทยาลัยในประเทศไทย

¹สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร บันทึกเรื่องเมืองสยาม หน้า 247

²กระทรวงศึกษาธิการ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2435-2507 หน้า 53

3. โรงเรียนสราญรมย์ คือ โรงเรียนหลวงของพระยาศรีสุนทรโวหารเป็นอาจารย์ใหญ่³ ได้ย้ายจากข้างโรงละครเก่าในพระบรมมหาราชวัง เพราะสถานที่เดิมคับแคบ โปรดพระราชทานหอปิดเลียดข้างวังสราญรมย์ให้เป็นที่ตั้งโรงเรียนสราญรมย์

4. โรงเรียนสุนันทาลัย ทรงสร้างขึ้นในการพระราชกุศล ทรงพระราชอุทิศสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ เมื่อ พ.ศ.2423 เมื่อตั้งกระทรวงธรรมการแล้วได้ย้ายโรงเรียนสุนันทอุทยาน ซึ่งสอนภาษาอังกฤษ มาตั้งที่โรงเรียนสุนันทาลัย เมื่อ พ.ศ.2439 โรงเรียนนี้ตั้งอยู่ที่โรงเรียนราชินีในปัจจุบัน⁴

สำหรับโรงเรียนแผนกที่ ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.2425 ใน พ.ศ.2428 เป็นกรมแผนที่ แต่คงอยู่ในกรมทหารมหาดเล็กตามเดิม จนกระทั่งเมื่อปี พ.ศ.2430 มาขึ้นกับกรมศึกษาธิการ⁵

ในปี พ.ศ.2431 มีการเปลี่ยนตำราใหม่ คือ เลิกสอนตามแบบเรียนหลวง 6 เรื่องของพระยาศรีสุนทรโวหาร* มาใช้แบบเรียนเร็วซึ่งกรมศึกษาธิการแต่งขึ้นใหม่ เหตุที่เปลี่ยนตำราเรียนเพราะตำราทั้ง 6 เรื่องสอนแต่กระบวนอักษรวิธีนักเรียนต้องเรียนถึง 3 ปี จึงจบทั้ง 6 เล่ม แบบเรียนเร็วที่กรมศึกษาธิการเป็นผู้แต่งนั้นมี 3 เล่ม นักเรียนสามารถเรียนรู้อักษรวิธีได้ภายในปีเดียวหรือครึ่งปีอย่างช้า แบบเรียนเร็วเล่มนี้พระองค์เจ้าดิศวรกุมารเป็นผู้เรียบเรียงขึ้น ระหว่างที่ทรงผนวชอยู่ที่วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ บางประอิน

เมื่อมีการเปลี่ยนหนังสือแบบเรียนใหม่ หลักสูตรการสอนไล่ต้องแก้ไขใหม่เดิมมีการสอบไล่ปีละครั้ง เปลี่ยนการสอนปีละ 2 ครั้ง ตั้งแต่ ปี พ.ศ.2434 เป็นต้นไป สำหรับโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษมีทั้งโรงเรียนหลวงและโรงเรียนเขลยศักดิ์ หรือโรงเรียนราษฎร์ จะมีการสอบไล่เหมือนกับภาษาไทย มีการวางระเบียบให้มีการสอบไล่ คือกำหนดให้มีการสอบเป็น 6 ชั้น ถ้านักเรียนคนใดสอบไล่หนังสือไทยตั้งแต่ประโยค 2 ขึ้นไปหรือสอบไล่ภาษาอังกฤษตั้งแต่ชั้น 4 ขึ้นไป ก็เป็นอิสระพ้นจากหมวดหมู่สังกัดกรม ซึ่งจำเป็นต้องรับราชการตามกฎหมายเดิมทุกคน การสอบไล่วิชาภาษา

³พงศอินทร์ สุขจร ประวัติการศึกษาไทย หน้า 88.

⁴ล้นจี่ หะวานนท์ การศึกษาไทยก่อนสมัยปฏิรูปการศึกษา หน้า 118

⁵กระทรวงศึกษาธิการ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.2435-พ.ศ.2507 หน้า 53

*แบบเรียนหลวง 6 เรื่องของพระยาศรีสุนทรโวหาร คือมูลบทบรรพกิจ, หาหนิต์นิกร, อักษรประโยค, สังโยคพิธาน, ไวพจน์พิจารณา และพิศาลการันต์

ไทยได้เพิ่มความรู้ให้สูงขึ้นอีกจาก 2 ประโยคเป็น 3 ประโยค คือประโยค 1, ประโยค 2 และประโยค 3 วิชาที่สอบไล่มีเขียน อ่าน คัด เรียงความ ย่อความ แต่งจดหมาย ไวยากรณ์ เลข ลูกคิดและบัญชี ส่วนการสอบไล่ภาษาอังกฤษแบ่งเป็น 6 ชั้น วิชาที่สอบไล่มี อ่าน เขียน คัด แปล เรียงความ ไวยากรณ์ ภูมิศาสตร์ และสรีรศาสตร์ด้วย

หลังจากตั้งกรมศึกษาธิการ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงบัญชาการกรมศึกษา และโอนโรงเรียนต่าง ๆ มาขึ้นกับกรมศึกษาธิการทั้งหมด ต่อมาปี พ.ศ. 2432 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมกรมต่าง ๆ เข้าในสังกัดรวมเป็น "กระทรวงธรรมการ" กรมที่มีอยู่ในสังกัดมีดังต่อไปนี้

1. กรมพระธรรมการกลาง เป็นกรมบัญชาการกระทรวงและมีกรมราชบัณฑิตมาสมทบ เป็นกรมขึ้นอีกกรมหนึ่ง มีพระยาวุฒิศการบดี (ม.ร.ค.ลี้ สุทัศน์) เป็นปลัดทูลฉลอง
2. กรมศึกษาธิการ พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าจันทาทัดจุธาธาร (กรมหมื่นวิจิตร-วรรณปรีชา) เป็นอธิบดี กรมนี้มีการย้ายไปมาหลายครั้ง จนในที่สุด ปี พ.ศ. 2445 พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) เป็นอธิบดีและเป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ
3. กรมพยาบาล
4. กรมพิพิธภัณฑ์
5. กรมสังฆการี

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกระทรวงเกษตราธิการ งานส่วนใหญ่ของกระทรวงธรรมการเกี่ยวกับการศึกษาและพระศาสนา ปัจจุบันกระทรวงธรรมการเปลี่ยนชื่อเป็นกระทรวงศึกษาธิการ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกระทรวงธรรมการได้ไม่นาน ทรงมีนโยบายที่จะจัดการศึกษาโดยจัดตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นขยายไปตามหัวเมืองใหญ่ และทำหนังสือกราบบังคมทูล เพื่อขอพระบรมราชานุญาต เมื่อวันที่ 7 มกราคม พ.ศ. 2433 ดังมีความว่า⁶

⁶ วุฒิชัย มูลศิลป์ การปฏิรูปการศึกษาในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 หน้า 104-106

"...ความคิดที่จะจัดการเล่าเรียนตามหัวเมืองอย่างนี้ที่จะจัดขึ้น
พร้อมกันทุกเมือง หรือที่จะจัดโดยไม่เลือกนั้น เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า
จะไม่สำเร็จได้ เพราะเป็นการมอบหมายในพระของผู้ว่าราชการ
เมือง เป็นสำคัญ ต่อผู้ว่าราชการเมืองเอื้อ เพื่อต่อการนี้จะสำเร็จ
ตลอดไปได้ เพราะฉะนั้นถ้าได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต
แล้ว ข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้าฯ จะเลือกจัดตั้งแต่บางหัวเมือง
คือ เมืองจันทบุรี เมืองเพชรบุรี เมืองสงขลา เป็นต้นไปก่อน..."

โครงการของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นด่างราชานุภาพ สอดคล้องกับสภาพ
บ้านเมืองในขณะนั้น การดำเนินงานแบบค่อยเป็นค่อยไป ตั้งงานเมืองใหญ่ก่อน และมีผู้ว่าราชการ
เมืองสนับสนุนดูแลอย่างใกล้ชิดยอมท้าวให้โรงเรียนเจริญได้ ดังนั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรม
หมื่นด่างราชานุภาพจึงได้ทรงวางโครงการเป็นระเบียบไว้ดังนี้

1. โรงเรียนหลวงจะตั้งอยู่ริมจวนข้าหลวง หรือในวัดที่อยู่ใกล้ริมจวน
2. อาจารย์ผู้สอนจะมีเงินเดือน ๆ ละ 15-20 บาท
3. ผู้ที่เข้าเรียนจะต้องซื้อหนังสือเรียนเอง โดยกรมศึกษาธิการจำหน่ายให้ในราคาถูก
4. นักเรียนชายและหญิงเรียนเปล่าโดยไม่มีเสียค่าธรรมเนียมใด ๆ
5. ผู้ว่าราชการเมืองจะต้องเป็นธุระดูแลให้ครูตั้งใจสอนและแนะนำให้ราษฎรส่งบุตร
หลานเข้ามาเล่าเรียน และส่งรายงานความเจริญก้าวหน้าของโรงเรียนแก่กรมศึกษาธิการปีละ
2 ครั้ง
6. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ให้อายุหัวจะพระราชทานเงินให้ปีละ 4 ชั่งหรือ
320 บาทต่อเมือง (โรงเรียน) เป็นอย่างสูง สำหรับเป็นเงินเดือนครูประมาณ 180-240 บาท
ที่เหลือเป็นค่ารักษาโรงเรียนหรือจ้างครูเพิ่มเติมเมื่อมีนักเรียนเพิ่มขึ้น
7. โรงเรียนหลวงที่ตั้งขึ้นนี้มุ่งเพื่อเป็นโรงเรียนตัวอย่างแก่โรงเรียนวัดหรือโรงเรียน
อื่น ๆ ในเมืองนั้นด้วย

โครงการการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นด่างราชานุภาพ นับว่าเป็น
โครงการที่ดีและสามารถปฏิบัติได้โดยไม่สิ้นเปลืองงบประมาณมากนักเพียง 80 ชั่งหรือ 6,400
บาท ในระยะเริ่มตั้งโรงเรียนหลวงได้เปิดโอกาสให้เด็กหญิงและเด็กชายเข้าเรียนได้ นับเป็น
ครั้งแรกที่เด็กหญิงทั่วไปได้เล่าเรียนหนังสือเท่าเทียมกับเด็กชาย เป็นที่น่าเสียดายมากที่โครงการ

ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพไม่ได้นำมาปฏิบัติและต้องเลิกกลับไปเพราะในช่วงระหว่างที่นำโครงการนี้สู่เกล้าฯ ถวายทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระยาดำรง-ราชานุภาพ เสด็จออกไปรับแกรนด์ดีบุก ชาเรวิซ รัชทายาทแห่งรัสเซีย (ต่อมาได้เสวยราชย์เป็นพระเจ้าซาร์นิโคลาสที่ 2) ที่สิงคโปร์ ในระหว่างที่ ดีบุก ชาเรวิซ ประทับอยู่ในประเทศไทยเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2433 ซึ่งกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงรับหน้าที่ตามเสด็จด้วย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นราชทูตพิเศษเสด็จไปเยือนรัสเซียและยุโรปเป็นการตอบแทนที่ ดีบุก ชาเรวิซ เสด็จมาไทยเพื่อเจริญพระราชไมตรีพร้อมกันนั้นทรงโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระยาดำรงราชานุภาพศึกษาแบบแผนการจัดการศึกษาของต่างประเทศต่าง ๆ เพื่อจะได้นำมาดัดแปลงใช้ให้เหมาะสมกับเมืองไทย ครั้นกรมพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จกลับแล้ว ถูกย้ายไปดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทันที

เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นภาวะบ้านเมืองอยู่ในระหว่างความยุ่งยาก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ส่วนแผนการศึกษาที่กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงศึกษาจากประเทศรัสเซียและประเทศยุโรปต้องหยุดชะงักลงและเกิดผลเสียแก่การศึกษาของชาติ 3 ประการคือ

1. โครงการตั้งโรงเรียนในกรุงเทพฯ และในหัวเมืองไม่ได้นำมาปฏิบัติและผู้ที่มาดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยคือ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ไม่ได้พิจารณาว่าโครงการนี้ออกมาใช้

2. แบบแผนการจัดการศึกษาในประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรปที่กรมพระยาดำรงราชานุภาพคือ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ดำเนินการศึกษาด้วยความลำบากและงบประมาณทางด้านการศึกษาซึ่งได้รับการสนับสนุนจากราชการน้อยมาก ไม่เหมือนกับกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงกลาโหม ขณะเดียวกันบ้านเมืองกำลังถูกคุกคามจากฝรั่งเศสด้วย

จากผลเสียที่ได้กล่าวมานั้น นับเป็นอุปสรรคในการจัดการศึกษาในระยะแรกของไทยมาก เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เพิ่งเข้ามารับตำแหน่งใหม่ต้องลำบากในการเผชิญกับปัญหาความยุ่งยากมากมาย แต่ก็มิได้ย่อท้อเพียงระยะเวลาไม่นาน ท่านได้มีโครงการขยายการศึกษาออกมาใหม่ด้วย

โครงการจัดการศึกษาของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ไม่ได้ระบุปีที่แน่นอนแต่ประมาณได้ว่าปี พ.ศ. 2435 ได้ประกาศตั้งโรงเรียนชั้นมูลศึกษา ร.ศ. 111 ตามร่างของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์มีอยู่ 3 ตอน⁷ คือ

1. ร่างกฎที่ 1 เรื่องพิทักษ์การศึกษาเป็นหลักสูตรในโรงเรียนมูลสามัญ
2. ร่างกฎที่ 2 เรื่องพิทักษ์ทางการศึกษาให้โรงเรียนมูลสามัญขึ้นต่ออย่างง่ายสำหรับ

โรงเรียนในตำบลบ้านนอก

3. สถานศึกษาในสยาม

ร่างกฎข้อที่ 1 แบ่งโรงเรียนมูลสามัญเป็น 2 ระดับคือ

- ก. มูลสามัญชั้นต่ำ 3 ปี
- ข. มูลสามัญชั้นสูง 4 ปี

ร่างกฎข้อที่ 2 กล่าวเฉพาะโรงเรียนมูลสามัญ ซึ่งจัดขึ้นที่วัดโดยเฉพาะสถานศึกษาสถานในสยาม แบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ชั้น

- ก. มูลศึกษามี 2 ระดับ สำหรับเด็กอายุ 7-14 ปี เข้าเรียน
- ข. มัธยมศึกษาแบ่งเป็น 2 ระดับ
  1. ชั้นสามัญเรียน 4 ปี
  2. ชั้นสูงเรียน 3 ปี

- ค. อุดมศึกษาจัดเป็นวิทยาลัยและมหาวิทยาลัย

โครงการของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ที่น่าสนใจเป็นพิเศษ คือ การจัดการศึกษาภาคบังคับที่กำหนดไว้ว่า เมื่อโรงเรียนมูลได้ตั้งตามพระอารามแล้ว ต้องออกพระราชบัญญัติบังคับให้เด็กอายุตั้งแต่ 7 ขวบ จน 15 ปี ต้องเข้าเรียน ซึ่งความคิดนี้ทำให้การศึกษาขยายกว้างออกไปและแพร่หลายไปยังประชาชนอย่างทั่วถึง หากโครงการนี้ได้จัดดำเนินการตามที่ตั้งไว้จะมีประโยชน์แก่ประเทศชาติมากแต่การศึกษาภาคบังคับและระดับอุดมศึกษาของท่านไม่ค่อยได้รับความนิยมนเท่าที่ควร กลับเรียกร้องให้มีการตั้งโรงเรียนหลวงในวัดและโรงเรียนราษฎร์ (โรงเรียนเขลยศักดิ์) ทั้งนี้เป็นการแบ่งเบาภาระของรัฐบาลและให้การศึกษา มีการขยายตัวเป็นอย่างดี

⁷ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 เอกสาร ศ 2/2 ตรวจและจัดโครงการศึกษา หน้า 1-12

4.2 การดำเนินการจัดการศึกษาหลัง พ.ศ. 2441

เนื่องจากการจัดการศึกษาที่เริ่มมาตั้งแต่แรกยังไม่รูปลงรอยที่แน่นอนในปี พ.ศ. 2440 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสทวีปยุโรปครั้งแรก ทอดพระเนตรเห็นนักเรียนไทยทั่วไปเรียนอยู่ต่างประเทศเป็นเวลานานยังไม่สำเร็จไม่ทันพระราชประสงค์ที่จะทรงใช้ราชการเป็นเหตุให้ไม่พึงพอใจพระราชหฤทัยจึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) ซึ่งดำรงตำแหน่งพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์อัครราชทูตพิเศษประจำประเทศอังกฤษ ให้วางแผนการเล่าเรียนและเสนอความคิดที่จะแก้ไขการศึกษาของไทยให้ดีขึ้น ดังนั้นในปี พ.ศ. 2441 พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ได้ส่งความคิดเห็นมายังกระทรวงธรรมการ ซึ่งขณะนั้นกรมศึกษาธิการกำลังริเริ่มการจัดรูปการศึกษาอยู่แล้วจึงนำความเห็นมารวมกัน แล้วนำพูลเกล้าฯ ถวายในปีเดียวกัน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพอพระราชหฤทัยในโครงการของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์มาก จะเห็นได้จากความตอนหนึ่งว่า

"เราขอชมความอุตสาหะพยายามแลความคิดที่ตรงโดยรอบคอบ และเจียมแหลมของพระยาวิสุทธิ ซึ่งได้คิดอ่านแนะนำมายังกระทรวง ในครั้งนี้เป็นอันมาก แลขอยืนยันว่าได้เห็นชอบในความคิดนั้นทุกอย่าง ฯลฯ"

โครงการศึกษา พ.ศ. 2441 แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ภาค

ภาคที่ 1 ว่าด้วยการศึกษาในกรุงเทพฯ แยกเป็นแผนการศึกษาและลำดับชั้นโรงเรียน ส่งเสริมให้มีโรงเรียนมากขึ้น โดยการเตรียมครูอาจารย์ให้แก่โรงเรียน การจัดสมุด ตำราเรียน การจัดโรงเรียนพิเศษหรือโรงเรียนอาชีพ และจัดงบประมาณเพื่อการศึกษาเป็นปี ๆ ไป การเรียนแบ่งเป็น 2 ประเภทคือ

ก. การศึกษาสามัญ แบ่งออกเป็น

- การเล่าเรียนเบื้องต้น (มูลศึกษา)
- การเล่าเรียนเบื้องต้น (ประถมศึกษา)
- การเล่าเรียนเบื้องต้นกลาง (มัธยมศึกษา)
- การเล่าเรียนเบื้องต้นสูง (อุดมศึกษา)

๗. การศึกษาพิเศษ เป็นการเรียนวิชาเฉพาะเรื่อง

- ฝึกหัดพูดเป็นอาจารย์ ผู้รับราชการพลเรือน
- ศึกษาศิลปะ กฎหมาย การแพทย์
- ศึกษาการช่าง ทัศนกรรม ต้นกล
- เรียนการค้า เพาะปลูก อินยิเนียร์
- ความรู้พิเศษอื่น ๆ

การศึกษาทั้งสามัญและพิเศษจะต้องจัดโรงเรียนเป็นลำดับชั้นตามแบบแผน

1. การศึกษาสามัญ

ก. โรงเรียนมูลประถมศึกษา เบื้องแรกและเบื้องต้น แบ่งออกเป็น

1. โรงเรียน ก. ข. นรม กินเตอร์คาเต้น เป็นโรงเรียนเบื้องต้น
2. โรงเรียนไทยเบื้องต้น ชั้นต่ำมี 3 ชั้น เทียบประโยค 1
3. โรงเรียนไทยเบื้องต้น ชั้นสูงมี 3 ชั้น เทียบประโยค 2
4. โรงเรียนมัธยมไทยเบื้องต้นมี 4 ชั้น เทียบประโยค 3
5. โรงเรียนอังกฤษไทยเบื้องต้นมี 4 ชั้น
6. โรงเรียนอังกฤษไทยเบื้องต้นมี 4 ชั้น

ข. โรงเรียนพิเศษ

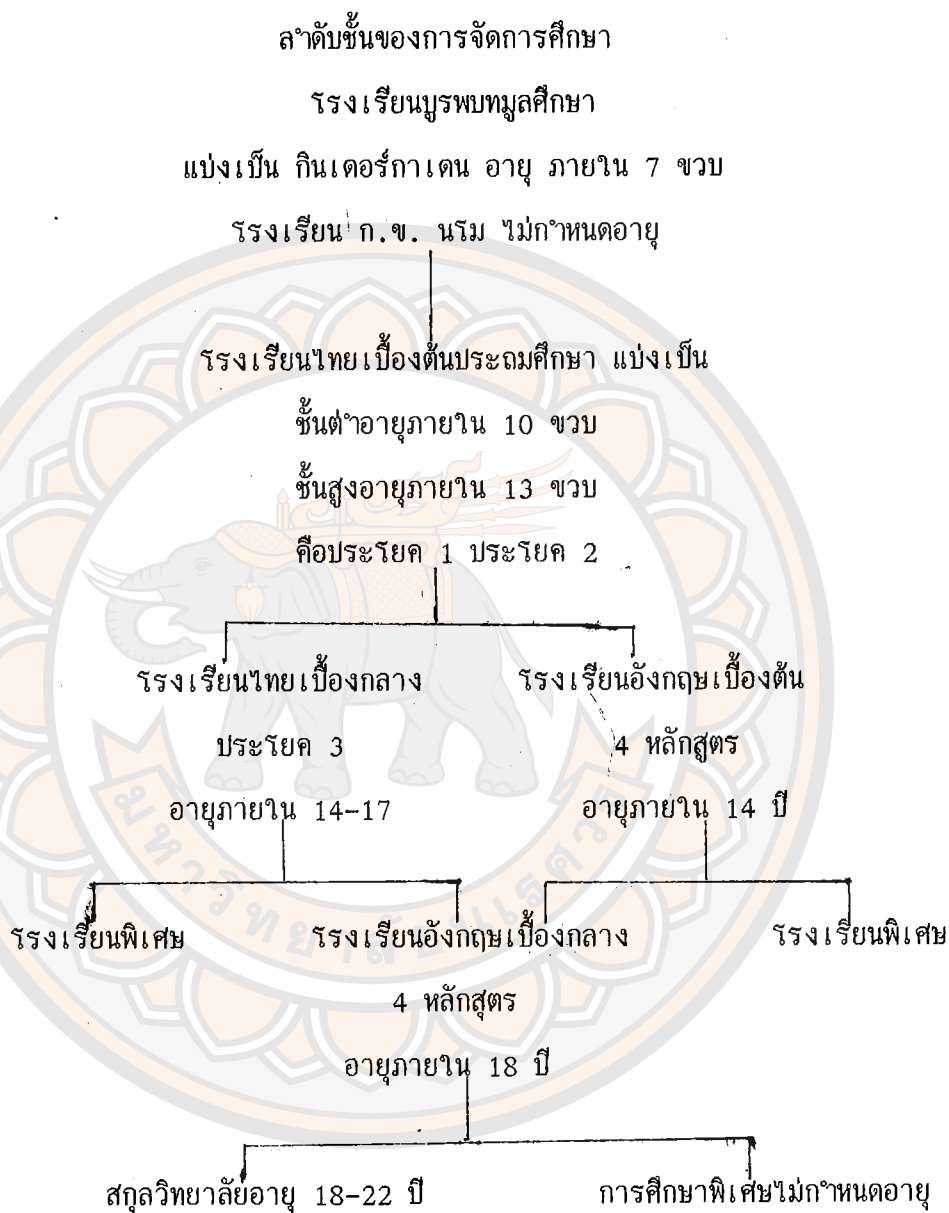
1. จบมัธยมศึกษาไทยเบื้องต้นต่อโรงเรียนพิเศษ
2. จบโรงเรียนอังกฤษไทยเบื้องต้นไปต่อโรงเรียนพิเศษ

2. การศึกษาพิเศษ จบโรงเรียนอังกฤษไทยเบื้องต้น 4 ชั้น ไปต่อการศึกษาหรือ

สกุลวิทยา ดังแผนภูมิ 1

แผนภูมิ 1

แผนภูมิโครงการศึกษา พ.ศ.2441

ที่มา : สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร ด.ค. หน้า 255

ภาคที่สอง ว่าด้วยการศึกษาในหัวเมือง มีพระบรมราชโองการให้กระทรวงมหาดไทย เป็นผู้จัดขึ้นพิมพ์หนังสือแบบเรียนหลวงสอนธรรมเนียม วิชาความรู้ พระราชทานพระภิกษุไว้สอน กุลบุตรราษฎรสามัญ โดยมีกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เป็นผู้ดำเนินการศึกษาในส่วนหัวเมือง โดยการส่งเสริมและสนับสนุนของกรมพระยาดำรงราชานุภาพเสนาบดี กระทรวงมหาดไทย ในการจัดการศึกษาในหัวเมือง มีจุดมุ่งหมาย 2 ประการคือ

1. เพื่อให้มีความประพฤติชอบ

2. เพื่อให้ประกอบอาชีพชอบ

การศึกษาในหัวเมือง พระยาภาสกรวงศ์ ได้แบ่งเป็นมณฑลการศึกษาดังนี้

1. มณฑลกลาง ธรรมมณฑลกรุงเทพฯ มณฑลกรุงเทพฯ มณฑลนครชัยศรี
2. มณฑลเหนือ รวมมณฑลนครสวรรค์ มณฑลพิษณุโลก มณฑลลาวเฉียง
3. มณฑลตะวันออก รวมมณฑลนครราชสีมา มณฑลเพชรบูรณ์ มณฑลลาวพวน มณฑลลาวกาว
4. มณฑลตะวันออกเฉียงใต้ รวมมณฑลปราจีนบุรี มณฑลเขมร มณฑลจันทบุรี
5. มณฑลตะวันตกเฉียงใต้ รวมมณฑลราชบุรี มณฑลชุมพร มณฑลนครศรีธรรมราช
6. มณฑลตะวันตก รวมมณฑลภูเก็ต มลายูและมณฑลไทรบุรี*

โครงการศึกษา พ.ศ.2441

โครงการศึกษา พ.ศ.2441 ได้ศึกษาแผนการศึกษาของอังกฤษเป็นหลักยึดดัดแปลงให้เหมาะสมกับการศึกษาของไทย โครงการฉบับนี้นอกจากเป็นแผนการศึกษาแล้วยังคลุมงานของ กระทรวงธรรมการทุกอย่าง ทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค นับตั้งแต่ชั้นมูลศึกษาจนถึงชั้นมหาวิทยาลัย การศึกษาสตรี การฝึกหัดครู การสร้างโรงเรียน การตรวจโรงเรียน หลักสูตร แบบเรียน ตลอดจนงบประมาณการศึกษาด้วย นับเป็นขั้นแรก ที่ได้มีการวางรูปแบบเป็นหลักรูปแบบการศึกษาสำหรับชาติ

โครงการศึกษานับนี้ได้มีการกำหนดอายุนักเรียนแต่ละชั้นอย่างคร่าว ๆ และแบ่งการเล่าเรียนสามัญออกเป็นชั้น ๆ ตามลำดับ ซึ่งเป็นที่มาของการจัดการศึกษาประเภทประถมศึกษา และมัธยมศึกษา โดยกรมศึกษาธิการเป็นผู้จัดการศึกษาในกรุงเทพฯ ส่วนการศึกษาหัวเมืองอาศัย

*มณฑลต่าง ๆ นี้ ภายหลังบางมณฑลได้แบ่ง เขตมณฑลใหม่ และเปลี่ยนใหม่บางมณฑลถูกยุบ เพราะต้องเสียให้แก่อังกฤษหรือฝรั่งเศส

คณะสงฆ์และกระทรวงมหาดไทยเป็นผู้จัดการศึกษา ได้เริ่มเมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ.2441 มีข้อความตามประกาศพระบรมราชโองการ ดังความตอนหนึ่งว่า⁸

"...โปรดให้บังคับการพระอารามในหัวเมือง ซึ่งเป็นส่วนการ
พระศาสนาและการศึกษาได้ทั้งในหัวเมืองมณฑลกรุงเทพฯ ทั้ง
ในมณฑลหัวเมืองตลอดพระราชอาณาจักร..."

ในปี พ.ศ.2445 ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ อันเป็นหลัก
ในการจัดการพระศาสนาและการศึกษา พระราชบัญญัติฉบับนี้ประกาศใช้เมื่อวันที่ 16 มิถุนายน
ร.ศ.121 จุดมุ่งหมายในการประกาศพระราชบัญญัติฉบับนี้ เพื่อให้การปกครองสงฆ์มณฑลเป็นไปตาม
แบบแผนโดยแบ่งออกเป็น 8 หมวด และมี 45 มาตราด้วยกัน การประกาศพระราชบัญญัติฉบับนี้
แล้วทำให้กรมศึกษาได้รับรายงานของพระผู้ว่าราชการศึกษามณฑลต่าง ๆ ทุกมณฑลเป็นครั้งแรกที่
พระสงฆ์มีอำนาจในการปกครองกันเอง โดยมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประมุขและเป็นผู้บัญชาสูงสุด
ทางฝ่ายคณะสงฆ์

การจัดการศึกษาในส่วนภูมิภาคได้ขยายตัวมากขึ้น โดยเฉพาะในด้านปริมาณมีการขยาย
ตัวอย่างรวดเร็วทั้งจำนวนนักเรียน ครู และโรงเรียน กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสนับสนุน
การศึกษาหัวเมืองได้เกือบ 2 ปี การศึกษาก็ได้รื้อกลับมากกรมศึกษาธิการตามเดิม แต่กรมหมื่น
วชิรญาณวโรรส ยังทรงบัญชาทั่วไปตามเดิม ปี พ.ศ.2445 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้กราบทูล
ถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งเสนาบดี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ
แต่งตั้งให้พระยาวิจิตรวงศ์วุฒิไกร (ม.ร.ว.คลี สุทัศน์) เป็นเสนาบดีและให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์
เป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการและรับราชการในตำแหน่งปลัดทูลฉลองด้วย

พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ได้ไปญี่ปุ่น เมื่อปี พ.ศ.2445 เพื่อรับเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสา
ธิราชสยามมกุฎราชกุมาร (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) และพร้อมกับข้าหลวง
ตรวจการศึกษา 3 นายคือ⁹

1. หลวงไพศาลศิลปศาสตร์ (สนั่น เทพหัสดินทร์ ณ อยุธยา) ต่อมาเป็นเจ้าพระยา
ธรรมศักดิ์มนตรี

⁸กระทรวงศึกษาธิการ ล.ด. หน้า 148-149

⁹สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร ล.ด. หน้า 259

2. ขุน อนุกิจ วิฑูร (สันหัด เทพหัสดินทร์ ณ อยุธยา) ต่อมาเป็นพระยาอนุฤกษ์วิฑูร

3. นายอ่อน สาวิกบุตร ต่อมาเป็นพระยาขานิบรรณาคม

หลังจากที่กลับจากประเทศญี่ปุ่นแล้ว คณะข้าหลวงตรวจการศึกษาได้ทำรายงานการศึกษาของประเทศไทยนั้นขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเป็นที่พระราชหฤทัย การศึกษาของไทยได้รับการแก้ไขเปลี่ยนแปลงไปตามร่างโครงการศึกษา พ.ศ. 2441 และตามแบบแผนการศึกษาของประเทศญี่ปุ่นเป็นอันมาก เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ซึ่งได้เดินทางไปญี่ปุ่นด้วยได้เขียนไว้ว่า¹⁰

"เวลานั้นประเทศญี่ปุ่นได้วางแผนการศึกษาชาติลงแล้วด้วยวิธีที่ตั้งข้าหลวงตรวจแผนศึกษาของชาติต่าง ๆ ในยุโรปและอเมริกาแล้วกำหนดวางลงเป็นแผนศึกษาชาติของญี่ปุ่น คณะข้าหลวงของเราได้ประสบโอกาสดี ได้ขุมมือเปิด จากแผนศึกษาชาติญี่ปุ่นซึ่งเป็นแผนรวมที่ใหม่ที่สุดในเวลานั้น จากรายงานของคณะข้าหลวงตรวจการศึกษาประเทศสยามจึงได้เริ่มวางแผนการศึกษา และค่อยแก้ไขให้เหมาะสมแก่ความต้องการของประเทศเรา แต่เป็นลำดับมา"

แบบแผนที่ได้มาจากญี่ปุ่นทางกระทรวงธรรมการได้นามากลับกรอง เพื่อประกอบรูปโครงการศึกษาไทย ปี พ.ศ. 2445 ขึ้นใหม่ เพื่อใช้แทนโครงการศึกษา ปี พ.ศ. 2441 การที่ไทยเราไปดูงานการจัดการศึกษาและมีการเปลี่ยนแปลงแผนการศึกษาน้อย ๆ เป็นการแสดงให้เห็นว่า การศึกษาของไทยเราไม่ได้ยึดถือหลักการที่แน่นอนเลย แม้แต่จุดมุ่งหมายของการศึกษาก็ไม่แน่นอน

โครงการศึกษา พ.ศ. 2445 แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 สาย คือสามัญและวิสามัญศึกษา สายวิสามัญนี้เทียบกับปัจจุบันคือสายอาชีวศึกษานั้นเอง

สายสามัญศึกษา แบ่งออกเป็น 3 ชั้น

1. ประถมศึกษา เป็นประโยค 1 ชั้นต้น 3 ปี มุ่งจะให้ออกมาเป็นราษฎรสามัญ
2. มัธยมศึกษา เป็นประโยค 2 ชั้นกลาง 3 ปี มุ่งจะให้ออกมาเป็นเสมียนหรือการค้า
3. อุดมศึกษา เป็นประโยค 3 ชั้นสูง 5 ปี มุ่งจะให้ออกมาทำราชการ

¹⁰ศึกษาธิการ, กรมวิชาการ ความเป็นมาของแผนการศึกษาแห่งชาติ หน้า 23

สายสามัญ หรือการศึกษาพิเศษ แบ่งเป็น 3 ชั้น

1. ประถมศึกษาพิเศษ ต่อจากประถมศึกษาเรียน 3 ปี เพื่อทําหัตถกรรมและการค้า
2. มัธยมศึกษาพิเศษ ต่อจากประถมศึกษาพิเศษ 5 ปี เรียนวิชาช่าง ทําราชการ

เรียนต่อ

3. อุดมศึกษาพิเศษ ต่อจากมัธยมศึกษาพิเศษ ออกทําราชการ ศึกษาต่อต่างประเทศ การจัดการศึกษาได้แบ่งงานระหว่างพระสงฆ์กับกรมศึกษาธิการ โดยให้พระสงฆ์จัดการศึกษาในระดับมูลศึกษาและประถมศึกษา ส่วนในระดับสูงกว่าชั้นประถมศึกษา เป็นหน้าที่ของกรมศึกษาธิการ นอกจากนี้ได้กำหนดเขตอายุนักเรียนเทียบเข้าชั้นศึกษาเพื่อให้ผู้ปกครองและนักเรียนรู้ว่ามีความเหมาะสมเท่าไรในการศึกษา เขตอายุที่เข้าเรียนในชั้นต่าง ๆ มีการกำหนดอายุดังนี้

ชั้นประถมศึกษาคือประโยค 1   สุดเขตเพียงอายุ 12 ปี

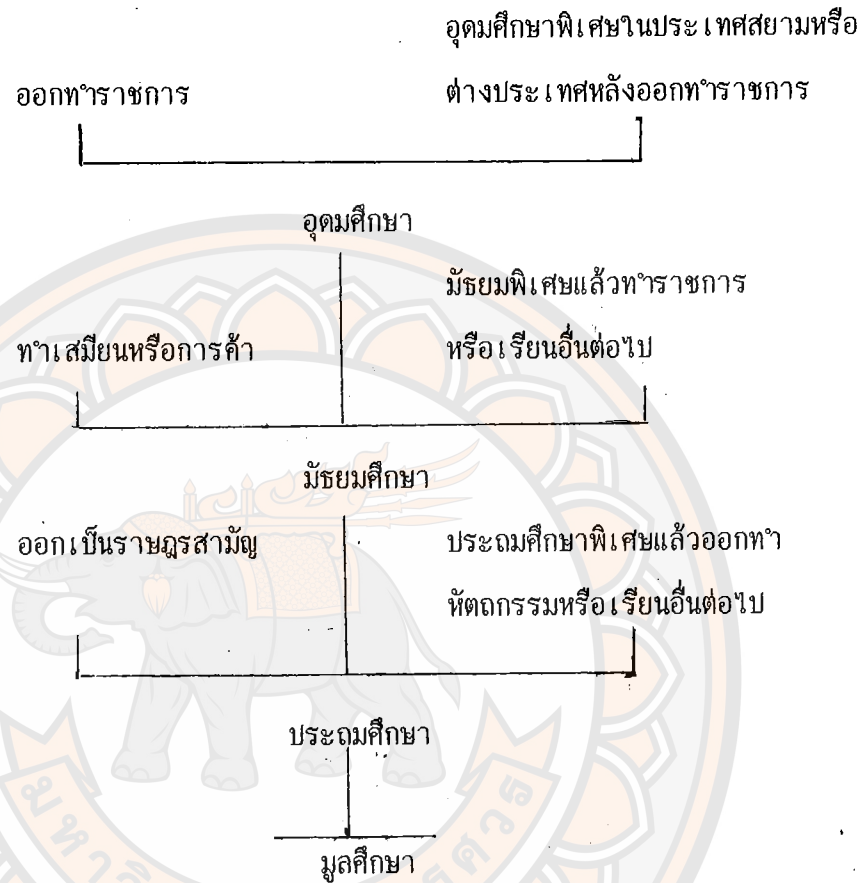
ชั้นประถมศึกษาพิเศษอังกฤษ   สุดเขตเพียงอายุ 15 ปี

ชั้นมัธยมศึกษาคือประโยค 2   สุดเขตเพียงอายุ 15 ปี

ชั้นมัธยมศึกษาชั้นสูงคือประโยค 3   สุดเขตเพียงอายุ 20 ปี

ต่อมาได้มีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงแผนการศึกษา พ.ศ.2445 ใหม่ โดยได้เพิ่มเติมหลักสูตรให้สูงขึ้นกว่าเดิม ปี พ.ศ.2450 กรมศึกษาธิการได้แบ่งการศึกษาสายสามัญศึกษาออกเป็น 2 สาย คือ สายสามัญกับสายพิเศษ และแก้ไขหลักสูตรสายสามัญและพิเศษใหม่ด้วย ตัดและเติมวิชาที่สมควรแก่ความต้องการตามสมัยดังแผนภูมิ 2

แผนภูมิ 2
แผนภูมิโครงการศึกษา พ.ศ. 2445

ที่มา : สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร บันทึกเรื่องเมืองสยาม หน้า 260

การศึกษาได้ขยายตัวอย่างกว้างขวาง จึงจำเป็นต้องจ่ายเงินเป็นจำนวนมาก ในการจัดการศึกษาให้กับราษฎร กรมหมื่นดำรงราชานุภาพจึงเสนอให้มีการเก็บเงินค่าเล่าเรียนขึ้น ทั้งนี้เพื่อแบ่งเบาภาระให้กับรัฐบาล ซึ่งเห็นว่าในแต่ละปีต้องจ่ายเงินเพื่อบำรุงการศึกษาเป็นจำนวนมากในปี พ.ศ.2452 เจ้าพระยาวิชิตรวงศ์วุฒิไกร เสนาบดีกระทรวงธรรมการได้ทูลเกล้าฯ ถวายระเบียบการจัดการศึกษาในกรุงเทพฯ และทูลขอเงินเพิ่มปีละ 100,000 บาท¹¹

การเก็บค่าเล่าเรียนในครั้งนั้น ท้าให้มีการวิพากษ์วิจารณ์กันมาก ทั้งผู้ที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย แม้รัฐบาลจะชี้แจงความเข้าใจผิดและประกาศถึงความจำเป็นในการเก็บค่าเล่าเรียน แต่มีพื้นที่จัดการเรื่องนี้ให้เรียบร้อยดี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตเสียก่อน¹²

¹¹จรรุวรรณ ไวยเจตน์ การศึกษาภาคบังคับของไทย พ.ศ.2464-2474 หน้า 17

¹²วุฒิชัย มูลศิลป์ ล.ด. หน้า 182

ปัญหา อุปสรรค และการแก้ไขการจัดการศึกษา

การจัดการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องประสบกับอุปสรรคหลายประการ แต่พระองค์มีทรงย่อท้อกลับทรงหาวิธีการแก้ไขปัญหา ถึงแม้ว่าต้องใช้เวลาเนิ่นนานก็ตาม ปัญหา อุปสรรค และการแก้ไขการจัดการศึกษา ดังจะกล่าวต่อไปนี้

5.1 ความเข้าใจผิดของราษฎรเกี่ยวกับการจัดการศึกษา

ความเข้าใจผิดของประชาชนเกี่ยวกับการจัดตั้งโรงเรียนและการสอนหนังสือ ประชาชนเข้าใจว่าจะนำตัวเด็กไปเป็นทหาร ซึ่งโรงเรียนส่วนใหญ่สังกัดอยู่กับกรมทหารมหาดเล็ก จึงทำให้ประชาชนเล่าลือกันมากเป็นวงกว้าง ภายหลังจากที่ตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎรขึ้นในปี พ.ศ. 2427 ความเข้าใจผิดเช่นนี้นับเป็นอุปสรรคแก่การขยายการศึกษาในระยะแรกอย่างมาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าฯ ให้ "ประกาศตั้งโรงเรียน" เมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ. 2427 เพื่อแก้ความเข้าใจผิดของประชาชนดังต่อไปนี้

การประกาศตั้งโรงเรียน

"มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศแก่พระราชวงศานุวงศ์ แลข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย ในพระบรมมหาราชวังพระราชวังบวรฯ กับทวยราษฎรทั้งปวงให้ทราบกันทั่วว่า ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นว่าการวิชาหนังสือเป็นต้นทางของวิชาความรู้ ทั้งปวง สมควรที่จะทูลบำรุงให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไป เพราะคนในพื้นบ้านเมืองสยามเรานี้ที่จันทรดิษฐ์หนังสือก็มีโดยมาก เพราะโรงเรียนที่สอนวิชาตามแบบหลวงยังมีน้อยไม่พอกับผู้ที่จะเล่าเรียน มีพระราชประสงค์จะให้พระราชวงศานุวงศ์แลบุตรหลานกับข้าราชการและราษฎรทั้งปวงได้เล่าเรียนหนังสือไทยให้รู้โดยละเอียดตามแบบที่ถูกต้อง จึงทรงเสียดุลพระราชทรัพย์ออกไปตั้งโรงเรียนแลจ้างครูสอนบำรุงการเล่าเรียนสิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก โรงเรียนซึ่งได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นแล้วตามพระอารามหลวงเป็นแห่ง แลยังทรงพระราชดำริจะให้ตั้งโรงเรียนในที่สำหรับพระอารามหลวงทุก ๆ พระอาราม เพื่อจะให้บุตรหลานของไพร่

ฟ้าข้ามแผ่นดินได้เล่าเรียนรดยสะดวง ไม่ต้องเสียเงินทองอะไรเลยแล
 รงเรียนสำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ก็โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นแล้วที่พระ
 ตาหนักสวนกุหลาบแห่งหนึ่ง พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัวซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้จัดการโรงเรียนทั้งปวงนี้ ก็เพราะทรงพระ-
 พระมหากรุณาแก่ไพร่ฟ้าข้ามแผ่นดินแลมีพระราชประสงค์จะหาวิชาหนังสือ
 ไทยรุ่งเรืองแพร่หลายเป็นคุณแก่ราชการ แลเป็นความเจริญแก่บ้านเมือง
 ยิ่งขึ้นไป

บัดนี้ทรงกราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า ราษฎรตื่นเล่าถากันว่า
 ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนขึ้น พระราชประสงค์จะเก็บเด็กเป็น
 ทหาร ผู้ที่จะส่งบุตรหลานเข้ามาเล่าเรียนหนังสือก็มักจะพากันหวาดหวั่น
 ครั้นคร้ามว่า บุตรหลานจะต้องเป็นทหารเป็นอันมาก ที่พูดเล่าถากอย่างนี้
 เป็นการไม่จริง ห้ามอย่าให้ผู้ใดพลอยตื่นเต้น เชื่อฟังคำเล่าถากนี้เป็นอัน
 ขาด คนที่ควรจะชักเป็นทหารก็มีอยู่พวกหนึ่งต่างหาก ไม่ต้องตั้งโรงเรียน
 เกลี้ยกล่อมเด็กมาเป็นทหารเลย อนึ่งเด็กทั้งปวงนี้ก็แต่ล้วนเป็นบุตรหลาน
 ไพร่ฟ้าข้ามแผ่นดินทั้งสิ้นด้วยกัน ถ้าจะเก็บเอามาเป็นทหารเสียตรง ๆ นั้น
 ไม่ได้หรือจะต้องตั้งโรงเรียนเกลี้ยกล่อมให้ลำบากแลเปลืองพระราช-
 ทรัพย์ด้วยเหตุใด ผู้ที่เล่าถากจกก่อนอย่างนั้นเหมือนเป็นคนไม่มีกตัญญู
 ไม่รู้พระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอันทรงพระมหากรุณา
 ทรงพระราชดำริจัดการจะให้เป็นคุณเป็นประโยชน์แก่ราษฎรทั่วไปในพระ-
 ราชอาณาจักร

ถ้อยคำของคนเช่นนั้นใคร ๆ ไม่ควรเชื่อเอาเป็นประมาธ ถ้า
 ใครมีบุตรหลานอยากให้ได้เล่าเรียนให้มีวิชาความรู้สำหรับตัวก็ส่งเข้า
 เล่าเรียนในโรงเรียนที่ใกล้เคียงเขตบ้านที่อยู่นั้นเถิด อย่าคิดหวาดหวั่น
 ครั้นคร้ามด้วยข้อที่บุตรหลานจะต้องติดเป็นทหารนั้นเลย"

ประกาศมา ณ วันศุกร์ เดือนหก แรมสามค่ำ ปีระกา สัปดาศก 1247

เป็นปีที่ 18 หรือวันที่ 6016 ในรัชกาลปัตยุบันนี้¹

¹กระทรวงศึกษาธิการ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2435-2507 หน้า 49-51

เมื่อประกาศชี้แจงให้ประชาชนเห็นคุณค่าของการศึกษาแล้ว ทรงชี้แจงค่าเล่าเรียนต่าง ๆ นั้นเป็นความเข้าใจผิด พร้อมกับให้เหตุผลถูกต้องเกี่ยวกับเรื่องโรงเรียน ทรงเตือนให้ราษฎรพากันส่งบุตรหลานเข้าโรงเรียนที่อยู่ใกล้บ้านเพื่อศึกษาหาความรู้ ทาให้ค่าเล่าเรียนเหล่านั้นสงบลง

ในปี พ.ศ. 2430 ได้ตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นมาและโอนการจัดการศึกษามาอยู่ที่กรมศึกษาธิการดำเนินการต่อ ซึ่งเดิมการศึกษาสังกัดกรมมหาดเล็ก เป็นที่มาของความเข้าใจผิดของราษฎร การที่ทำให้กรมศึกษาธิการมารับผิดชอบ เรื่องการศึกษาทาให้ปัญหาต่าง ๆ หมดไป การแก้ไขค่าเล่าเรียนของราษฎรนี้ต้องใช้เวลานานพอสมควร ถ้าปรากฏให้เห็นอีกในต้นปี พ.ศ. 2432 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระราชดำรัสอีกว่าค่าเล่าเรียนของราษฎรที่กลัวว่าทางบ้านเมืองจะเก็บเอาบุตรหลานของตนไปเป็นทหารยังมีอยู่ และยังมีผลให้นักเรียนตามพระอารามต่าง ๆ ลดจำนวนลงไปด้วย

เพื่อเป็นการสนับสนุนให้การศึกษาแพร่หลายเร็วขึ้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เสด็จไปพระราชทานรางวัลแก่นักเรียนและครูผู้สอน นอกจากนี้ยังให้ความหวังกับนักเรียนที่เป็นบุตรของไพร่ว่า หากสอบประโยค 2 ได้ หรือสอบวิชาภาษาอังกฤษได้ตลอดชั้นที่ 4 ก็จะได้ทุนการศึกษาได้ ดังปรากฏในข้อ 10 ของพระราชบัญญัติการสอบวิชาที่ประกาศเมื่อวันที่ 17 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 109 (พ.ศ. 1433)²

นอกจากนี้ยังมีเรื่องเข้าใจผิดอีก คือในตอนปลายรัชกาลมีการเก็บเงินค่าเล่าเรียนซึ่งเป็นเรื่องที่มีการวิพากษ์วิจารณ์กันมาก สามารถแยกความเห็นในเรื่องนี้เป็น 2 ฝ่าย คือฝ่ายที่เห็นด้วยที่มีการเก็บเงินค่าเล่าเรียน กับฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยเพราะเป็นหน้าที่ของรัฐบาลที่ต้องจัดการศึกษาให้กับราษฎร ถ้ามีความตอนหนึ่งในหนังสือพิมพ์เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม พ.ศ. 2453 ของนายปรวาทิ ที่เห็นด้วยกับการเก็บค่าเล่าเรียน ความว่า³

"กรมศึกษาธิการไม่ได้มุ่งหมายให้ครูผู้สอนพร่ำสอนกุลบุตร
ทุกคนให้มีความรู้ เพื่อเข้ารับราชการบ้านเมืองเท่านั้น แล
ไม่ปล่อยให้การศึกษาฟรีเกินไปไม่เก็บเงินก็มุ่งหมายเป็น
โปรเฟสเซอร์ จริงอยู่จาจะต้องปลูกเพราะกุลบุตรเอามา

² วุฒิชัย มูลศิลป์ การปฏิรูปการศึกษาในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 หน้า 184-185

³ ด. หน้า 186-187

รับราชการของบ้านเมือง บ้างสืบไป ก็แต่ผู้ที่มีความสามารถ
จริง ๆ ำให้รำเรียนสูงจึ้นเป็นลำดับ เมื่อเห็นว่าจะเป็นกำลัง
จัดการของบ้านเมืองต่อไปข้างหน้าได้"

เมื่อวันที่ 9 สิงหาคม พ.ศ. 2453 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขา
พระราชทานไปยังพระยาเสด็จสุเรนทราธิบดี เมื่อครั้งเป็นพระยาวิสุทธิสสุริยศักดิ์เกี่ยวกับการเก็บ
เงินค่าเล่าเรียน ถ้าความตอนหนึ่งว่า⁴

"ใครจะได้คิดยกพลเมืองให้สูงจึ้นเสมอด้วยพลเมืองของประเทศ
อื่นด้วยความประพฤดิธรรมจริย การทามาหากินค้าขายความรู้
และความคิดเหล่านี้ไม่มีใครคิดเห็น จึงมีความยินดีในวิชาเพียง
ชั้นประถมก็พอเสียแล้ว หาได้ฝฝันที่จะหาวิชาที่ยังจึ้นไปกว่านั้น
ไม่ แม้แต่วิชาที่สำคัญเพียงนั้นก็หาได้คิดที่จะให้แพร่หลายทั่วกัน
ไปไม่หวังแต่จะสอนเฉพาะหมู่เหล่า การที่เป็นทั้งนี้เพราะความ
ไม่รู้เป็นที่ตั้ง จึงหลงคิดแต่จะให้บำรุงวิชาอย่างตำใหม่แลเห็นหน
ทางที่จะทำให้อวิชาอย่างตำนั้นแพร่หลายแล้ว แลคิดตั้งหน้าบำรุง
วิชาชั้นสูงให้มีหนทางที่จะเรียนได้ เพราะฉะนั้นเก็บเงินเข้าจึง
ได้เห็นเป็นรัฐบาลหวงแทนเงินที่ได้เคยจ่าย ไม่คิดเห็นว่รัฐบาล
จะขยายการให้กว้างขวางและจะขยับทางเล่าเรียนให้สูงจึ้น..."

นรบายการจัดการศึกษาในตอนปลายรัชกาลได้เปลี่ยนไปจากตอนต้นรัชกาลกล่าวคือ
การศึกษาไม่ได้มุ่งเพื่อจะผลิตคนเข้ารับราชการดังก่อนแล้ว การศึกษายังมุ่งเพื่อให้เกิดประโยชน์
กับตัวผู้เรียนเองด้วยและความต้องการขยายการศึกษาให้สูง เพราะการศึกษาตั้งแต่ระดับมัธยมจึ้น
มายังล้าหลังประเทศอื่นอยู่มาก ควรจะขยายให้กว้างออกไปโดยเร็ว จำเป็นอย่างมากที่จะต้อง
เก็บเงินค่าเล่าเรียนแต่ไม่มีการประกาศชี้แจงให้ทราบรายละเอียดก่อน ประชาชนจึงเกิดความ
เข้าใจผิด

⁴จากรุวรรณ ไวยเจตน์ การศึกษาภาคบังคับของไทย พ.ศ. 2464-พ.ศ. 2474 หน้า

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริประกาศชี้แจงให้ประชาชนทราบเกี่ยวกับการเก็บเงินค่าเล่าเรียน จึงร่างประกาศเรื่องการเล่าเรียนของประเทศสยาม พ.ศ. 2453 ขึ้น แต่ประกาศนี้ไม่ได้ประกาศใช้ เพราะสิ้นรัชกาลก่อน

5.2 อุปสรรคเกี่ยวกับด้านการดำเนินงานของกระทรวง

เมื่อวันที่ 21 มิถุนายน ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ได้ทำหนังสือกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสมมติอมรพันธุ์ราชาเลขาธิการ เรื่องอุปสรรคการดำเนินงานของกระทรวงระหว่างปี พ.ศ. 2435-2441 ใจความว่า กระทรวงธรรมการถูกตัดงบประมาณลงจากเดิมเป็นจำนวนมาก ทำให้การดำเนินการศึกษาต้องหยุดชะงักลงโรงเรียนบางแห่งต้องล้มเลิกไปหลายโรงเรียนโดยเฉพาะโรงเรียนวัด โรงเรียนพิมพ์ของกรมศึกษาสำหรับพิมพ์แบบเรียนก็ต้องเลิกล้ม เพราะขาดงบประมาณรวมทั้งการตั้งวิทยาลัย* และโรงเรียนภาษาอังกฤษเวลาถ้ามีอันต้องเลิกไป เพราะถูกตัดงบประมาณ กระทรวงธรรมการพยายามให้มีโรงเรียนหลายศักดิ์ขึ้นเพื่อแบ่งเบาภาระของกระทรวงและการดำเนินงานจะได้สะดวกรวดเร็ว โรงเรียนเหล่านี้จะได้เงินอุดหนุนโรงละ 10 บาท/เดือน พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงไม่เห็นด้วยกับเงินอุดหนุน และได้ตัดงบประมาณลงจากเดิมปีละ 120 ชั่งตัดออกครึ่งหนึ่ง

การดำเนินงานของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์มีอุปสรรคมากมาย โดยเฉพาะอุปสรรคของกรมศึกษาธิการ ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการที่ถูกตัดงบประมาณลง ขอลเงินไม่ได้ตามที่เสนอไป เมื่อได้งบประมาณมาเพียงเล็กน้อยก็ไม่พอที่จะดำเนินงานได้ทำให้การดำเนินการศึกษาต้องหยุดชะงักลง อุปสรรคด้านงบประมาณนี้ได้เป็นปัญหาที่ต่อเนื่องในสมัยต่อ ๆ มาด้วย ดังตาราง 1

*ในปี พ.ศ. 2438 กระทรวงธรรมการได้ตั้งวิทยาลัยขึ้น ซึ่งในปัจจุบันคือห้องสมุด

ตารางที่ 1
การเปรียบเทียบงบประมาณแผ่นดินที่กระทรวงธรรมการได้รับ
ระหว่างปี พ.ศ.2435-2445

ปี พ.ศ.	งบประมาณแผ่นดิน	งบที่กระทรวงธรรมการได้รับ	คิดเป็นเปอร์เซ็นต์
2435	14,919,000	297,000	2.0
2436	18,175,000	407,000	2.2
2437	12,487,000	301,000	2.4
2438	12,686,000	342,000	2.7
2439	18,483,000	295,000	1.6
2440	23,997,000	710,000	3.0
2441	23,788,000	518,000	2.2
2442	27,053,000	507,000	1.9
2443	31,841,000	1,006,000	3.2
2444	36,641,000	1,000,000	2.7
2445	39,028,000	1,138,000	2.9

ที่มา : จารุวรรณ ไวยเจตน์ การศึกษาภาคบังคับของไทย พ.ศ.2464-2474 หน้า 26

จากตารางที่ 1 งบประมาณที่กระทรวงธรรมการได้รับน้อยมาก งบประมาณที่ได้รับที่สูงที่สุดเพียง 3.2 ซึ่งนับว่าน้อยมาก งบประมาณที่ได้รับระหว่าง 1.6-3.2% ยังต้องแบ่งให้กรมอื่น ๆ ด้วยคือ กรมสังฆการี กรมพิพิธภัณฑ์ และกรมพยาบาล ทว่าทั้งงบประมาณใช้จ่ายเพื่อการศึกษาจริง ๆ มีน้อยไปอีก แม้ว่างบประมาณการศึกษาของไทยจะต่ำ กรมศึกษาธิการได้หาวิธีที่จะให้ได้เงินมาบำรุงการศึกษาให้มากขึ้น วิธีการของกรมศึกษาธิการคือการเรียกรับเงินขอบริจาคผู้ที่จะเห็นคุณค่าของการศึกษา

งบประมาณของกระทรวงธรรมการที่ได้รับน้อยมาก จนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับว่า "งบประมาณนี้ (ของกระทรวงธรรมการ) ทรุตรุทรมเติมที"

หลังปี พ.ศ. 2441 อุปสรรคของกระทรวงธรรมการยิ่งเหมือนเดิม คืองบประมาณของกระทรวงที่ได้รับน้อยลงเรื่อย ๆ ตัวเสนาบดีก็ขาดความคล่องตัวในการทำงานและมีอำนาจไม่มีเป็นรองเสนาบดีกระทรวงอื่น ๆ เมื่อเป็นเช่นนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริให้คณะสงฆ์ กระทรวงมหาดไทยและกระทรวงนครบาลได้เข้ามามีบทบาทในความรับผิดชอบการศึกษาด้วย

ปัจจัยที่ทำให้มีการขาดแคลนเงินงบประมาณสำหรับการจัดการศึกษา

1. การขาดความร่วมมือระหว่างข้าราชการกับข้าราชการ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปรับปรุงกิจการด้านภาษีอากร เพื่อจะได้นำเงินมาพัฒนาประเทศ แต่กลับทำให้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงขึ้นระหว่างวังหลวง (รัชกาลที่ 5) กับวังหน้า เหตุการณ์นี้ชี้ให้เห็นว่าเป็นการขาดความร่วมมือระหว่างข้าราชการกับข้าราชการด้วยกัน

ในส่วนที่เกี่ยวกับเงินงบประมาณของกระทรวงธรรมการนั้น เมื่อมีการเปลี่ยนตัวเสนาบดีในปี พ.ศ. 2435 ตัวบุคคลที่เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการขณะนั้นมีอำนาจไม่มีเท่าเทียมกับเสนาบดีกระทรวงอื่น ที่เป็นเจ้านายในราชวงศ์แทบทั้งสิ้นทำให้ได้งบประมาณน้อยกว่ากระทรวงอื่น และบรรดาข้าราชการที่เป็นเจ้านายในราชวงศ์ทั้งหลายยังมองไม่เห็นความสำคัญของการศึกษาอย่างแท้จริง เป็นเหตุให้ไม่สามารถที่จะต่อรองงบประมาณได้

2. การขาดความร่วมมือระหว่างรัฐบาลกับประชาชน ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชาชนมีความเห็นว่าการที่รัฐเก็บเงินค่าเล่าเรียนนั้นเป็นการไม่สมควร เพราะประชาชนคิดว่าการจัดการศึกษาเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบของรัฐแต่เพียงฝ่ายเดียว

3. อิทธิพลของจักรวรรดินิยมตะวันตก จากสนธิสัญญาเบาริ่ง (Bowring Treaty) คือสาเหตุที่ทำให้ประเทศไทยไม่มีสิทธิ ไม่มีอำนาจเก็บภาษีศุลกากรตามพอใจ ทำให้ประเทศไทยขาดรายได้ในการพัฒนาประเทศ อาจกล่าวได้ว่าอิทธิพลจักรวรรดินิยมตะวันตกคือสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ขาดแคลนงบประมาณสำหรับนำมาใช้จ่ายในการจัดการศึกษาด้วย

5.3 การขาดแคลนบุคคลที่มีความสามารถในการจัดการศึกษา

ในระยะแรกที่มีการตั้งโรงเรียนขึ้นมีปัญหาเรื่องการขาดตัวบุคคลที่มีความรู้ความสามารถในการจัดการศึกษา เห็นได้จากการตั้งโรงเรียนแผนปัจจุบันขึ้นในพระบรมมหาราชวังได้อาศัยข้าราชการในกรมพระอภัยมณีเป็นผู้สอนหนังสือ และกรณีที่พระองค์มีพระราชดำริตั้งโรงเรียนภาษาอังกฤษของลูกผู้ดีขึ้น ไม่สามารถจัดตั้งได้เพราะหาครูที่เหมาะสมไม่ได้ จึงต้องไปเรียนที่สิงคโปร์⁵

การจัดตั้งโรงเรียนในระยะแรกนั้น ขึ้นอยู่ในสังกัดกรมทหารมหาดเล็ก โดยมีพระเจ้าน้อยยาเธอพระองค์เจ้าอิศรภุมาร ทรงเป็นผู้ช่วยบัญชากรมทหารมหาดเล็ก ทรงมีพระราชดำริจะจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดข้าราชการพลเรือนขึ้นแต่ไม่สามารถตั้งขึ้นได้ เนื่องจากขาดบุคคลที่เหมาะสมมาดำเนินงาน แต่สามารถตั้งขึ้นได้ในปี พ.ศ. 2442 เมื่อเจ้าพระยาวิสุทธีสุริยศักดิ์กลับจากอังกฤษ และกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงรับงานการจัดการศึกษาในหัวเมือง ทรงกล่าวว่าผู้อำนวย การในมณฑลต่าง ๆ ยังแต่งตั้งได้ไม่ครบเพราะขาดบุคคลที่เหมาะสม

ครั้งเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการแทนกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ในระยะแรกมีปัญหาเรื่องขาดแคลนบุคคลที่เหมาะสมมาช่วยงานในการดำเนินการศึกษา เพราะกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ทรงย้ายข้าราชการที่มีฝีมือดี ติดตามพระองค์ไปด้วย เช่น ขุนวรกิจพิศาลและหลวงไพศาลศิลปศาสตร์ เป็นต้น

การขาดแคลนบุคคลที่เหมาะสมกับงานเป็นปัญหาสำคัญปัญหาหนึ่ง ทำให้การศึกษาไม่เจริญเท่าที่ควร บุคคลที่มีความสามารถก็มีจำนวนน้อยและมีความสามารถเฉพาะด้านเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้จึงได้จ้างชาวต่างประเทศมาช่วยดำเนินงาน ซึ่งกรมศึกษาธิการต้องเสียค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมากในการจ้างชาวต่างประเทศเหล่านี้

⁵ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา เรื่องโรงเรียนมหาดเล็กหลวง นิตานโบราณคดี
หน้า 172-173

จากการขาดแคลนครูและเจ้าหน้าที่ดำเนินงานด้านการศึกษาทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตาม
มา เช่น ปัญหาการสูญเสียเวลาทางการศึกษา เป็นต้น ดังตาราง 2, 3

ตารางที่ 2

จำนวนนักเรียนที่เข้าสอบในปี พ.ศ.2430
จำนวนประเภท ชั้นประโยค โรงเรียน ผู้ที่สอบได้และตกคิดเป็นร้อยละ

ชั้น	โรงเรียน	เข้าสอบ	สอบได้		สอบตก	
			จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
ประโยคต้น	พระตำหนักสวนกุหลาบ	13	10	34.48	13	56.52
	วังสราญรมย์	5	3	60.00	2	40.00
	วัดหรือพระอารามต่าง ๆ	41	13	31.70	28	68.30
	รวม	69	26	37.68	43	62.32
ประโยคสอง	รวมทุกโรงเรียน	17	6	35.29	11	64.72

ที่มา : สมบูรณ์ พรธณพ ประวัติและปรัชญาการศึกษาไทย หน้า 256-258

ตารางที่ 3

ผลการสอบไล่ของนักเรียนภายนอก 11 ปีระหว่างปี พ.ศ.2434-2445

จำนวนประเภทออกตามชั้น ประโยค จำนวนผู้ที่สอบไล่และตก

จำนวนผู้ที่สอบไล่ได้และตก คิดร้อยละ

ชั้น	เข้าสอบ	สอบได้		สอบตก	
		จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
ประโยคหนึ่ง	1,983	1,085	45.72	898	45.28
ประโยคสอง	296	143	48.31	153	51.69
รวม	2,279	1,228	53.88	1,051	46.12

ที่มา : เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี การศึกษาของประเทศไทยระหว่างกึ่งศตวรรษที่แล้วมา
กับการศึกษากสิกรรม หน้า 45

จากตารางจะเห็นว่า การสูญเสียค่าทางการศึกษาสูงมาก ในปี พ.ศ.2430 กล่าวคือ นักเรียนชั้นประโยคหนึ่งสอบได้เพียง 37.68% สอบตกถึง 62.32% ส่วนนักเรียนชั้นประโยคสองสอบได้เพียง 35.29% และสอบตกถึง 64.71% การที่นักเรียนสอบตกมากเช่นนี้ อาจมีสาเหตุหลายประการ เช่น ขาดครูที่มีความสามารถมาสอน ขาดหนังสือเรียนและอื่น ๆ เป็นต้น ส่วนตาราง 3 มีปัญหาการสูญเสียค่าทางการศึกษายังคงสูง เพราะชั้นประโยค 1 มีนักเรียนสอบได้เพียง 54.72% และชั้นประโยค 2 สอบได้เพียง 57.88%

จากทั้งสองตาราง ซึ่งให้เห็นว่านักเรียนที่เรียนชั้นประโยคหนึ่งแล้ว มีโอกาสได้เข้าเรียนต่อในชั้นประโยคสองน้อยเกินไป เช่น ในปี พ.ศ.2430 มีนักเรียนชั้นประโยค 1 จำนวน 69 คน แต่มีนักเรียนชั้นประโยค 2 เพียง 17 คนเท่านั้น คือคิดเป็นร้อยละ 24.63 ของนักเรียนชั้นประโยค 1 หรือคิดเป็นร้อยละ 19.77 ของนักเรียนทั้งหมด ในช่วง 11 ปีคือระหว่าง พ.ศ. 2434-2445 ปรากฏว่ามีนักเรียนชั้นประโยคสองเพียงร้อยละ 14.93 ของนักเรียนชั้นประโยค 1 หรือคิดเป็นร้อยละ 12.99 ของนักเรียนทั้งหมด นักเรียนในชั้นประโยคสอง (มัธยมศึกษา) มีจำนวนน้อยทำให้อุปสรรคเกี่ยวกับการขาดแคลนบุคคลและสะสมปัญหาต่าง ๆ ไว้มากมาย

จะเห็นว่าอุปสรรคและปัญหาที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ล้วนมีความสำคัญต่อการจัดการศึกษาของไทยเป็นอย่างมาก ซึ่งทำให้การขยายการศึกษาของไทยไม่เจริญเท่าที่ควร จึงควรปรับปรุงการศึกษาใหม่ โดยที่ฝ่ายรัฐบาลและประชาชนจะต้องให้ความร่วมมือกันเพื่อการศึกษาของไทยเจริญเท่าเทียมกับนานาประเทศ

บทที่ 6

ผลที่ได้รับหลังการปฏิรูปการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5

ที่ส่งผลต่อการจัดการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 6

การปฏิรูปการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ และเป็นพื้นฐานสำหรับการจัดการศึกษาในสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีลักษณะการดำเนินการต่อเนื่อง จากการปฏิรูปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การจัดการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ตระหนักถึงความเจริญของกระทรวงธรรมการที่ต้องรับดำเนินการโดยเร็วในปี พ.ศ. 2454 เจ้าพระยาวิจิตรวงศ์วุฒิไกรได้ลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีเป็นผู้รั้งเสนาบดีและประกาศเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการในปี พ.ศ. 2454

6.1 การจัดการศึกษาในระยะแรก

ในปี พ.ศ. 2453 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศตั้งโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹ นับว่ามีความสำคัญต่อการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษา การประกาศตั้งโรงเรียนขึ้นทั้งนี้เพื่อปรับปรุงให้เหมาะสมขึ้นและเพื่อเป็นอนุสรณ์แด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การจัดการศึกษาในระยะแรก ในปี พ.ศ. 2454 ให้มีการประชุมร่วมกัน 3 กระทรวง เพื่อพิจารณาเกี่ยวกับการจัดการศึกษาเบื้องต้นโดยตกลงในหน้าที่รับผิดชอบดังนี้

ก. กระทรวงธรรมการ มีหน้าที่ในการจัดตั้งโรงเรียนรัฐบาล มีข้าหลวงธรรมการเป็นผู้จัดการศึกษา นอกจากนี้ยังมีหน้าที่วางหลักสูตรและระเบียบต่าง ๆ ตรวจสอบให้การฝึกสอนของโรงเรียนนั้นให้เป็นไปโดยถูกต้องตามระเบียบและจัดงบประมาณของกรมศึกษาธิการหรือเงินบำรุงการศึกษา

¹กระทรวงศึกษาธิการ ประวัติการศึกษาปี พ.ศ. 2435-2507 หน้า 207-209

ข. กระทรวงมหาดไทย จัดการศึกษาสำหรับภูมิภาค จัดการศึกษาประจำตำบลทั่วประเทศ
ให้กรรมการตำบล* มีหน้าที่ชักชวนให้เด็กเข้าเรียน จัดหาครูมาสอน การจัดการหาเงินมาบำรุง
โรงเรียนและคอยควบคุมดูแลกิจการของโรงเรียนประจำตำบลและโรงเรียนอนุบาล

ค. กระทรวงนครบาล จัดการศึกษาสำหรับกรุงเทพฯ หน้าที่กระทรวงนครบาลจะเหมือนกับ
กับกระทรวงมหาดไทย ทั้งสองกระทรวงจะรับผิดชอบร่วมกัน

ในปี พ.ศ. 2454 หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ เสด็จสวรรคต
แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงดำเนินตามรอยพระยุคลบาท
พระบรมชนกนาถ คือทรงส่งเสริมการศึกษาให้แพร่หลายให้ราษฎรในราชอาณาจักรได้ศึกษาเล่า-
เรียน มีความรู้ ประพฤติดี ให้เป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินที่ดี โดยมอบหมายให้กระทรวงธรรมการและ
กระทรวงที่ปกครองท้องถิ่น ได้แก่ กระทรวงนครบาล และกระทรวงมหาดไทยร่วมมือช่วยเหลือกัน
มีการจำแนกโรงเรียนออกเป็น 2 ประเภทคือ

1. โรงเรียนจำแนกโดยลำดับชั้นวิชา

1.1 การศึกษาขั้นต้น การประถมศึกษาจะจัดให้มีโรงเรียนทุกตำบลให้มีเพียงพอกับ
ความต้องการแก่เด็กชายและเด็กหญิงที่อยู่ในวัยเรียน

1.2 การศึกษาขั้นสูง การศึกษาที่ต้องศึกษาเล่าเรียนในโรงเรียนประถม มัธยมและ
อุดมศึกษา ทั้งฝ่ายสามัญและวิสามัญ จะจัดให้มีขึ้นในชุมชนเป็นแห่ง ๆ มากน้อยตามความต้องการ
ของท้องถิ่นและกำลังทรัพย์และสติปัญญา

2. โรงเรียนจำแนกโดยประเภทเงินใช้สอย

2.1 โรงเรียนรัฐบาล ส่วนใหญ่เป็นโรงเรียนชั้นสูงและตั้งเป็นตัวอย่าง หรือตั้งขึ้น
ในที่ซึ่งไม่มีผู้อื่นสามารถจัดตั้งขึ้นได้ ใช้เงินเบิกตรงต่อกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ในงบประมาณ
ของกรมศึกษาธิการ

2.2 โรงเรียนประจำตำบล ได้แก่ โรงเรียนที่อาณัติประจำตำบลจัดตั้งขึ้นและบำรุง
ด้วยพิภักฎาภิอากร เงินส่วย* หรือเงินใด ๆ ตามแต่จะหาได้

*กรรมการตำบล ประกอบด้วย กำนัน เจ้าอาวาสวัด 1 รูป แพทย์ประจำตำบล

*เงินส่วย คือ ของที่เรียกเก็บจากพื้นเมือง เป็นภาคหลวงตามวิธีเรียกเก็บภาษีอากรใน
สมัยโบราณ เงินช่วยราชการตามที่กำหนดเรียกเก็บจากราษฎร

2.3 โรงเรียนบุคคล โรงเรียนที่บุคคลหรือหมู่คณะตั้งขึ้นด้วยทุนของเขาเอง เช่น โรงเรียนของมิชชันนารี เป็นต้น

การจัดการศึกษาเป็นหน้าที่โดยตรงของกระทรวงธรรมการ ที่จะให้การศึกษาหายออกไปแพร่หลายให้ประชาชนทุกคนมีความรู้ความสามารถเลี้ยงชีพด้านต่าง ๆ เช่น หัตถกรรม พาณิชยกรรม และการช่าง เป็นต้น ดังจะเห็นได้ว่ากระทรวงธรรมการสนับสนุนให้มีการแสดงศิลปหัตถกรรมของนักเรียน ณ โรงเรียนสวนกุหลาบเป็นครั้งแรกโดยมีวัตถุประสงค์ " เพื่อจะแนะนำชักจูงให้เด็กชายหญิงในปัจจุบันนี้เอาใจใส่หัตถศิลปการหัตถกรรม ซึ่งเป็นทางเลี้ยงชีพต่าง ๆ เพื่อจะกันให้เด็กทั้งหลายพากันนิยมในการเป็นเสมียนน้อยลง"²

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การจัดการศึกษาได้ก่อให้เกิดปัญหา คือความนิยมเป็นเสมียน³ ผู้เรียนหนังสือมักจะทำเครื่อง ๆ กลาง ๆ ต้องออกจากโรงเรียนกลางคัน เพื่อไปเป็นเสมียน ท้าให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงหาวิธีแก้ความนิยมของประชาชนใหม่ พระองค์ทรงให้กระทรวงธรรมการรับหน้าที่เรื่องนี้ไปดำเนินการ

นโยบายของกระทรวงธรรมการที่พยายามชักจูงราษฎรให้เห็นความสำคัญของอาชีพหัตถกรรม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้การสนับสนุนเป็นอย่างดีจึงมีโรงเรียนเพาะช่างในปี พ.ศ. 2456 เพื่อเป็นโรงเรียนฝึกงานหัตถกรรม และต่อมาได้มีการจัดสอนวิชาด้านหัตถกรรมเพิ่มขึ้น โรงเรียนต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดรวม 24 โรงเรียน

การดำเนินการศึกษาประสงค์จะให้เด็กชายหญิงทุกคน เรียนสามัญศึกษาชั้นต่ำสุดหรือที่เรียกว่า มูลศึกษา และเรียนวิสามัญศึกษาเพื่อมีวิชาชีพเลี้ยงตัวได้ แต่มีปัญหาคือว่ากระทรวงธรรมการไม่สามารถจัดตั้งโรงเรียนได้ทุกระดับชั้นให้พอกับความต้องการของผู้เรียนได้ ทั้งนี้เพราะไม่มีทุนทรัพย์พอ และไม่มีนักเรียน นอกจากนี้ราษฎรส่วนใหญ่เข้าใจว่าวิสามัญศึกษาไม่จำเป็นต้องเรียนรู้ให้สิ้นเปลืองและเสียเวลา เรียนแต่สามัญศึกษาก็พอแล้วสำหรับการออกมารับราชการ

กระทรวงธรรมการต้องชี้แจงแก่ราษฎรให้เข้าใจถึงความสำคัญของสามัญศึกษาว่าจำเป็นที่ทุกคนต้องเรียนเพราะเป็นพื้นฐานความรู้ทั่วไปและประกอบอาชีพทุกอย่างได้ ส่วนวิสามัญก็มีความ

²สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ประวัติสืบเชบแห่งการศึกษาประเทศไทย

³กระทรวงศึกษาธิการ 200 ปีการศึกษาไทย หน้า 71-74

สำคัญอยู่ไม่น้อยกว่าสามัญศึกษา เพราะวิสามัญศึกษาเป็นการศึกษาหาความรู้พิเศษซึ่งบุคคลพึงเลือกเรียนเฉพาะสิ่งเฉพาะอย่างได้ เช่น การเรียนวิชาชีพแขนงต่าง ๆ วิชาครู วิชาแพทย์ วิชากฎหมาย วิชาช่าง เพราะเมื่อศึกษาแล้วจะเป็นการเพิ่มพูนความรู้และความชำนาญเฉพาะทางได้ เหตุนี้กระทรวงธรรมการจึงได้ปรับปรุงการศึกษาที่ใช้อยู่เดิมคือ แผนการศึกษา พ.ศ. 2445 ซึ่งเป็นโครงการจัดการศึกษาในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่จะส่งเสริมให้ราษฎรเรียนสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษาควบคู่กันไปและให้ประกาศใช้โครงการศึกษา พ.ศ. 2456 ในเวลาต่อมา

โครงการศึกษา พ.ศ. 2456 เป็นโครงการศึกษาลับแรกที่มีการบัญญัติ ภาคบังคับ รัฐบาลได้วางแผนการศึกษาใหม่เพื่อให้ราษฎรเห็นความสำคัญของการศึกษาหาเลี้ยงชีพในด้านอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากการเป็นเสมียนโดยเฉพาะความรู้ทางหัตถกรรม และพาณิชยกรรม เป็นต้น รวมทั้งส่งเสริมให้ราษฎรได้ศึกษาทั้งสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษาควบคู่กัน แผนการศึกษา พ.ศ. 2456 ได้กำหนดระดับการศึกษาออกเป็น 2 ภาค

1. ภาคการศึกษาบังคับ เรียกว่า ประถมศึกษา ได้แก่ ความรู้สามัญศึกษาและวิสามัญศึกษา ซึ่งราษฎรทุกคนควรมีความรู้พื้นฐาน เพื่อให้รู้จักรับผิดชอบชีวิตและเป็นประโยชน์แก่ชีวิตประจำวัน รวมทั้งทำให้เป็นพลเมืองดีสามารถหาเลี้ยงชีพตามภูมิฐานะและวงศ์ตระกูลของตนได้ตั้งปรากฏานข้อความตอนหนึ่งว่า⁴

"ภาคบังคับ ได้แก่ ความรู้ทั้งฝ่ายสามัญและวิสามัญศึกษาเพียงใด ซึ่งสมควรจะให้ราษฎรมีความรู้เป็นพื้นไว้ทุกคน พอให้รู้จักชอบชั่วดี รู้วิชากลาง ๆ ไว้สำหรับให้พอแก่ที่จะต้องใช้ช้อยู่ทุกวัน รู้จักทางที่จะรักษาตัวทั้งส่วนชีวิตร่างกายทรัพย์สินสมบัติ และชื่อเสียงให้พอครองตนเป็นพลเมืองดีได้คนหนึ่ง ๆ กับให้รู้จักทำการเลี้ยงชีพตามภูมิฐานะเหล่าตระกูลของตน รวมเรียกว่า ประถมศึกษาภาคหนึ่ง"

⁴กระทรวงศึกษาธิการ ล.ด. หน้า 230

2. ภาคศึกษาพิเศษ เรียกว่า มัธยมศึกษาและอุดมศึกษาเป็นสายสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษาที่ไม่จำเป็นสำหรับทุกคนต้องเรียนรู้และไม่บังคับข่มขู่ขึ้นอยู่กับทุนทรัพย์⁵ สติปัญญาและของผู้เรียนได้ตามความพอใจ⁶

นอกจากนี้แผนการศึกษาฉบับนี้ ได้แบ่งหลักสูตรเป็น 2 ส่วน

ก.สามัญศึกษา ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนความรู้ใด ๆ อันเป็นความรู้สามัญที่ทุกคนควรรู้ เช่น วิชาเลข วิชาหนังสือและจรรยา

ข. วิสามัญศึกษา ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนความรู้ใด ๆ อันเป็นความรู้พิเศษ ซึ่งบุคคลพึงเลือกเรียนเฉพาะสิ่งเฉพาะอย่าง ไม่จำเป็นต้องเรียนรู้ทุกคน เช่น วิชาครู วิชาแพทย์ วิชากฎหมาย วิชาช่าง

โครงการศึกษา พ.ศ.2456 ฉบับนี้ผู้ที่เป็นบิดามารดาและผู้ปกครองของเด็กชายหญิง ควรพิจารณาสติปัญญาความสามารถและทุนทรัพย์ให้สอดคล้องกับนิสัยของเด็ก เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตัวเด็กและเพื่อให้บุคคลมีความรู้ในการทามาหากินตามอัตภาพของตนยิ่งขึ้น⁷ ดังแผนภูมิ 3

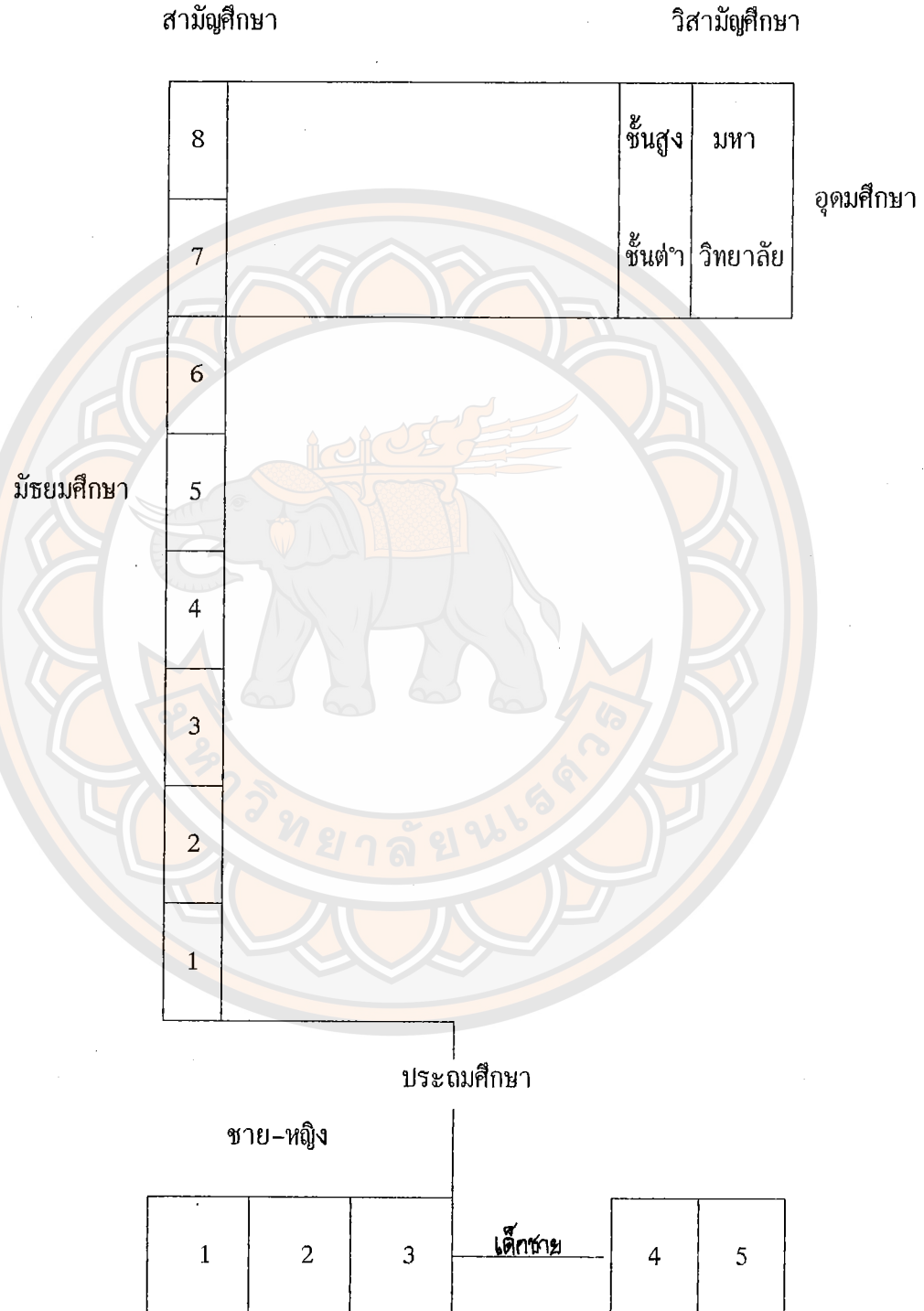
⁵เกษม สุตหอม การประถมศึกษาและมัธยมศึกษา หน้า 49

⁶จารุวรรณ ไวยเจตน์ การศึกษาภาคบังคับของไทย พ.ศ.2464-2474 หน้า 32

⁷เกษม สุตหอม ล.ด. หน้า 46

แผนภูมิ 3

แผนภูมิการจัดประเภทและภาคการศึกษา พ.ศ.2456

แม้ว่ากระทรวงธรรมการจะวางรูปโครงการศึกษา พ.ศ.2456 ใหม่เพื่อชักจูงให้ราษฎรสนใจเรียนสามัญศึกษาเป็นพื้นฐานความรู้และเรียนวิชาชีพอื่น ๆ ประกอบเพื่อต้องการแก้ไขคตินิยมของราษฎรที่เห็นว่า อาชีพใด ๆ ก็ตามย่อมต่ำต้อยกว่าการรับราชการ แต่ไม่สามารถที่จะแก้ความนิยมนี้ได้ กระทรวงธรรมการจึงได้แก้ไขข้อบกพร่องของโครงการศึกษา พ.ศ.2456 ให้รัดกุมใหม่

โครงการศึกษา พ.ศ.2458 การประกาศใช้โครงการศึกษามัธยมนี้ เพื่อเป็นการแก้ไขข้อบกพร่องและปรับปรุงโครงการศึกษา พ.ศ.2456 ให้เหมาะสมยิ่งขึ้นส่งเสริมให้พลเมืองหันมาสนใจการศึกษาวิชาชีพอย่างจริงจัง และจัดให้มีการสอนวิชาสามัญศึกษาในระดับมัธยมศึกษาด้วย โครงการศึกษา พ.ศ.2458 ไม่มีความแตกต่างจากโครงการศึกษา พ.ศ.2456⁸ เพียงแต่เพิ่มมัธยมศึกษาชั้น โดยรับผู้ที่สำเร็จมัธยมศึกษาตอนต้นสายสามัญ

การจัดการศึกษา แบ่งออกเป็น 2 ประเภท

ก.สามัญศึกษา เป็นความรู้ทั่วไป

ข.วิสามัญศึกษา การศึกษาวิชาชีพ

สาระสำคัญของโครงการศึกษา พ.ศ.2458

1. เด็กหญิงเมื่อเรียนจบชั้นประถมปีที่ 3 แล้ว เรียนต่อมัธยมศึกษาชั้นต้นต่อไปได้ ส่วนเด็กชายที่ไม่ต้องการเรียนต่อในระดับมัธยมศึกษา จะต้องเรียนชั้นประถมปีที่ 4 และปี 5 แล้วจึงจะเรียนต่อในระดับวิสามัญชั้นต้น
2. เด็กหญิงหรือเด็กชายที่เรียนสามัญศึกษา จบชั้นมัธยมปีที่ 3 แล้วจะเป็นวิชาชีพต่อไปได้ในระดับมัธยมวิสามัญศึกษาชั้นกลาง
3. เด็กหญิงหรือเด็กชายที่เรียนสามัญศึกษาจบชั้นมัธยมปีที่ 6 แล้วจะเรียนวิชาชีพต่อไปได้ในระดับมัธยมวิสามัญศึกษาชั้นสูง
4. เด็กหญิงหรือเด็กชายที่เรียนสามัญศึกษาจบชั้นมัธยมปีที่ 8 แล้วจะเรียนวิชาชีพต่อไปได้ในระดับมัธยมวิสามัญศึกษาชั้นสูง เช่นเดียวกับผู้สำเร็จชั้นมัธยมปีที่ 6 หรือจะเรียนต่อระดับอุดมศึกษาชั้นต้น
5. เฉพาะเด็กชายเท่านั้น เมื่อเรียนจบชั้นมัธยมปีที่ 8 แล้ว ไปเรียนระดับอุดมศึกษาชั้นสูงได้⁹ (เป็นการกีดกันผู้หญิงไม่ให้เรียนในชั้นอุดมศึกษา) ดังแผนภูมิ 4

⁸จิตรกร ตั้งเกษมสุข ความเป็นมาของการศึกษาไทย หน้า 159

⁹พงษ์อินทร สุขขจร ประวัติการศึกษาไทย หน้า 128

แผนภูมิ 4

แผนภูมิโครงการศึกษา พ.ศ.2458

สามัญศึกษา   อุดมศึกษา   วิสามัญศึกษา
มัธยม   ชาย   ชั้นสูง   มัธยม (วิสามัญ)

	8	ชั้นต่ำ		
ตอนปลาย	7			ชั้นสูง
	6			
ตอนปลาย	5			ชั้นกลาง
	4			
	3	ชายและหญิง		
ตอนต้น	2			ชั้นต่ำ
	1			

ชายและหญิง   ประถมศึกษา   หญิง   ชาย

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

ในโครงการศึกษา พ.ศ. 2458 การจัดการศึกษาสำหรับชายและหญิงนั้นยังแตกต่างกันอยู่มาก ทั้งนี้เพราะมีอุปสรรคสำคัญที่ว่า สถานศึกษาส่วนมากมักตั้งอยู่ในวัดและอาศัยพระภิกษุเป็นครู จึงไม่เหมาะสมสำหรับเด็กหญิงจะไปเรียน คนส่วนมากมีความเชื่อว่าสตรีควรมีหน้าที่เป็นแม่บ้าน แม่เรือนมากกว่าที่จะไปเล่าเรียนวิชาความรู้และขาดครูที่เป็นสตรีโดยเฉพาะในชนบทครูสตรีไม่ออกไปสอน¹⁰

การศึกษาที่จัดขึ้นมีปัญหาหลายประการ โดยเฉพาะเรื่องทัศนคติของราษฎรที่ไม่ยอมส่งบุตรหลานที่เป็นหญิงเข้ารับการศึกษากการเปลี่ยนทัศนคติและชักจูง เป็นเรื่องที่ยากมากที่จะดำเนินการศึกษาให้เจริญ หลังจากที่ใช้โครงการศึกษา พ.ศ. 2458 แล้ว จะเห็นได้ว่าการศึกษาเจริญมากทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมือง เพื่อจะให้เป็นการศึกษาแห่งชาติ (National Education)¹¹ เพื่อให้ราษฎรชายหญิงศึกษาตามควรแก่สภาพของตน และจัดให้มีการศึกษาทั้งสามัญและวิสามัญศึกษาควบคู่กันไปให้บรรลุตามจุดหมายที่วางไว้คือ ราษฎรต้องมีวิชาสามัญศึกษาเป็นพื้นฐานอันเป็นประโยชน์แก่ชีวิตประจำวัน และเรียนวิสามัญศึกษาเป็นวิชาชีพ

การจัดการศึกษาในรัชกาลที่ 6 เป็นการจัดการศึกษาสำหรับราษฎร ซึ่งได้แก่ การศึกษาในระดับมูลศึกษาหรือการศึกษาเบื้องต้นสำหรับราษฎร ตามที่กระทรวงมหาดไทยจัด ไม่เท่ากับวิชาที่กำหนดในหลักสูตรมูลศึกษาจากกรมศึกษาธิการ ซึ่งทางกระทรวงมหาดไทยเพียงแต่จัดการสอนนักเรียนอ่านออกเท่านั้นก่อน แต่ในสมัยรัชกาลที่ 6 การศึกษาเปลี่ยนมาเป็นการศึกษาสำหรับชาติ (National Education) เห็นจากคำอธิบายของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ความตอนหนึ่งว่า

"การศึกษาของชาติ (National Education) ที่จะพระราชทานความรู้แก่ไพร่ฟ้าประชาราษฎร ตลอดทั้งหญิงชายทั่วหน้าตามควรแก่สภาพของตน ไม่มากไปหรือน้อยไป การศึกษาสำหรับชาติที่จะให้ราษฎรได้เรียนทั่วหน้าตามแก่สภาพ จะมีแต่ฝ่ายสามัญศึกษาอย่างเดียวไม่ได้ ต้องมีวิสามัญศึกษาสอนวิชาสิกกรรม หัตถกรรมและพาณิชยกรรมด้วย จึงเห็นได้ว่าสามัญศึกษากับวิสามัญศึกษาศึกษาถ้อยที่ถ้อยอาศัยกัน ต้องจัดไปด้วยกันให้พอเหมาะกัน เมื่อได้มีสามัญและ

¹⁰กระทรวงศึกษาธิการ ล.ด. หน้า 213

¹¹สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ นิทานโบราณคดี หน้า 289-300

วิสามัญศึกษาพอเหมาะกันแล้ว คนทุกคนก็ได้เรียนตามควรแก่อัธภาพ
การศึกษาสำหรับชาติจึงชื่อว่าได้เขยิบความรู้แห่งชาติให้สูงขึ้นพร้อม
กันทั้งหมดนี้เองคือกำลังของชาติ"¹²

การดำเนินงานตามจุดมุ่งหมายที่วางไว้มีการจัดการศึกษา ตั้งแต่ระดับประถมศึกษาถึง
ระดับสูงคือ อุดมศึกษาเต็มตามแผนการ และได้ยกฐานะโรงเรียนข้าราชการพลเมืองเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ. 2459 ทั้งนี้เพราะรัชกาลที่ 6 มีพระราชดำริจะขยายโรงเรียน
ข้าราชการพลเรือนของรัชกาลที่ 5 เป็นมหาวิทยาลัยเพื่อเป็นสถาบันสอนวิทยาการระดับอุดมศึกษา
เช่นเดียวกับอารยประเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้เปิดสอนคณะแพทยศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์
คณะวิศวกรรมศาสตร์ และคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์

6.2 การประกาศแผนการศึกษาแผนใหม่

การศึกษาดำเนินการตามแผนการศึกษา พ.ศ. 2458 จนถึงปี พ.ศ. 2464 ได้มีการเปลี่ยนแปลง
ผู้บริหารงานทางการศึกษาคือ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เสนาบดี กระทรวงธรรม-
การได้กราบบังคมลาออก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ
แต่งตั้งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการแทนในปี พ.ศ. 2462 กระทรวง
ธรรมการเปลี่ยนชื่อเป็น กระทรวงศึกษาธิการและกรมธรรมการไปขึ้นกับกระทรวงวัง มีหน้าที่จัด
การด้านพระศาสนาเป็นการแยกพระศาสนากับการศึกษาออกจากกัน การศึกษาได้ขยายตัวมากขึ้น
จำต้องให้กระทรวงศึกษาธิการดำเนินงานด้านการศึกษาเพียงด้านเดียว

โครงการศึกษา พ.ศ. 2458 ไม่สามารถดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายได้ ดังเห็นจาก
ทัศนะของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ซึ่งแจ้งงานรายงานการประชุมอุปราชและสมุหเทศาภิบาลแผนก
กระทรวงศึกษาธิการ ในปี พ.ศ. 2462 ดังนี้

"การศึกษาที่ข้อบัญัตินี้ เฉพาะแต่ส่วนสามัญศึกษาชั้นเบื้องต้น
เท่านั้นสามัญศึกษาชนวนให้คนอยากเป็นเสมียนได้และเป็น
ธรรมดา ใครเรียนวิชาโทแล้วอยากใช้วิชานั้น เหตุฉะนั้นบุตร
ชานวนจึงทิ้งนาและแสวงหางานเสมียนทา..."¹³

¹²กระทรวงศึกษาธิการ ล.ต. หน้า 270-275

¹³กระทรวงศึกษาธิการ ล.ต. หน้า 280

ซึ่งในการจัดการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นพระองค์ได้เน้นความสำคัญของสามัญศึกษามากกว่าวิชาสามัญศึกษา ซึ่งได้แก่การศึกษาเล่าเรียนวิชาชีพ แต่มาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้จัดการศึกษาเพื่อชักจูงราษฎรที่นิยมเป็นเสมียนให้มาสนใจเรียนวิชาชีพสาขาต่าง ๆ แต่ไม่สามารถแก้ปัญหานี้ได้

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ได้เห็นข้อบกพร่องของการจัดการศึกษาที่มุ่งฝึกคนเป็นเสมียนมากเกินไป จึงเสนอความคิดจัดตั้งโรงเรียนกสิกรรมขึ้นและพยายามปรับปรุงโครงการศึกษา เพื่อให้มีความสมบูรณ์ทั้งด้านสามัญและวิสามัญ จึงประกาศโครงการศึกษา พ.ศ. 2464 เมื่อวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2464 โครงการศึกษา พ.ศ. 2464 ได้รับการปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมกับกาลสมัยและความต้องการของประเทศชาติโดยแก้ไขจากโครงการศึกษาลับก่อน ๆ จึงมีความบางตอนคล้ายคลึงกันกับโครงการศึกษาลับ พ.ศ. 2456 และ พ.ศ. 2458 อยู่มาก แต่มีส่วนแตกต่างไปจากโครงการศึกษาทั้งสองฉบับคือ การแจกแจงรายละเอียดต่าง ๆ เช่น รายละเอียดเกี่ยวกับโครงการศึกษาในหัวเมืองและที่นาสนใจคือ การกำหนดอัตราส่วนระหว่างครูกับนักเรียน ดังนี้

นักเรียนประถม 30 คน ต่อครู 1 คน

นักเรียนมัธยม 25 คน ต่อครู 1 คน

โครงการศึกษา พ.ศ. 2464 ได้แบ่งประเภทการศึกษาไว้ 2 ประเภท

1. สามัญศึกษา เป็นความรู้สามัญที่ทุกคนควรจะมีมากหรือน้อยตามควรแก่อัตภาพ เช่น วิชาหนังสือ เลข จรรยา

2. วิสามัญศึกษา เป็นความรู้พิเศษที่บุคคลพึงเรียนเฉพาะอย่าง โดยควรแก่อัตภาพไม่จำเป็นจะเรียนรู้ทุกอย่าง เช่น วิชาครู วิชาแพทย์

การกำหนดฐานะของผู้เรียนเป็น 2 ภาค

1. ภาคสำหรับทวยราษฎร ความรู้ทั้งสองฝ่ายคือฝ่ายสามัญและวิสามัญ ราษฎรทุกคนควรมีความรู้พื้นฐานทุกคน ให้รู้ผิดชอบชั่วดี รู้วิชากลาง ๆ สำหรับให้พอแก่ที่ต่องใช้อยู่ รู้จักทำการเลี้ยงชีพตามภูมิภานาเหล่าตระกูลของตน รวมเรียกว่าประถมศึกษา

2. ภาคศึกษาพิเศษ ความรู้ไม่จำเป็นที่ทุกคนต้องรู้เสมอ เป็นความรู้ที่ไม่บังคับขึ้นกับทุนทรัพย์ สติปัญญาจะเล่าเรียนเพื่อให้เหมาะสมกับอัตภาพของตน รวมเรียกว่ามัธยมศึกษาและวิสามัญศึกษาที่สูงกว่าประถมศึกษา ดังแผนภูมิ 5

แผนภูมิ 5
 แผนภูมิโครงการศึกษา พ.ศ.2464
 มหาวิทยาลัย

	สามัญ มัธยมชาย	ชั้นปริญญา ชั้นประกาศนียบัตร	วิสามัญ มัธยมวิสามัญ
	8		
ตอนปลาย	7	ชายและหญิง	ชั้นสูง
	6		
ตอนปลาย	5		ชั้นกลาง
	4		
	3	ชายและหญิง	
ตอนต้น	2		ชั้นต่ำ
	1		

ชายและหญิง

หญิง ชาย

ประถมศึกษา

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

พอจะสรุปโครงการศึกษา พ.ศ.2464 ได้ดังนี้

1. นักเรียนชาย เมื่อเรียนชั้นประถมศึกษาจบ 5 ปีแล้ว อาจเรียนต่อมัธยมวิสามัญฯได้ ส่วนนักเรียนหญิง เมื่อจบประถมศึกษาปีที่ 3 สามารถเรียนต่อมัธยมศึกษาชั้นต้นฯเพื่อเรียนเหมาะแก่เพศ
2. นักเรียนที่ไม่ประสงค์เรียนมัธยมวิสามัญชั้นต้นฯ จะใคร่เรียนชั้นกลางต้องเรียนจบประถมศึกษา 3 ปีก่อนแล้วจึงเรียนมัธยมสามัญตอนต้น แล้วโอนไปเรียนมัธยมวิสามัญชั้นกลาง
3. นักเรียนที่เรียนมัธยมสามัญตอนต้นแล้ว ไม่ประสงค์เรียนมัธยมวิสามัญชั้นกลาง ใคร่เรียนชั้นสูงต้องเรียนมัธยมสามัญตอนกลางอีก 3 ปี - ปีที่ 6 จึงโอนไปเรียนมัธยมวิสามัญชั้นสูง
4. นักเรียนที่ประสงค์เรียนสูงกว่ามัธยมวิสามัญชั้นสูง ต้องสอบไล่ประโยคมัธยมบริบูรณ์ (ปีที่ 8) แล้วไปเรียนสามัญศึกษาชั้นปริญญาของมหาวิทยาลัย

การศึกษาฉบับนี้ผู้เรียนต้องพิจารณาถึงสติปัญญา ความสามารถและทุนทรัพย์ให้เหมาะกับตัวผู้เรียน กล่าวคือ ต้องเรียนสามัญศึกษาเป็นพื้นฐานก่อน เรียนวิสามัญเป็นวิชาชีพประกอบกัน โครงการนี้ได้เปิดโอกาสให้เรียนวิชาชีพตามอัธยาศัยของตน สายวิชาชีพชั้นกลางสามารถเรียนได้ เมื่อจบชั้นมัธยมสามัญปีที่ 3 โดยไม่ต้องจบชั้นมัธยมปีที่ 6 เหมือนโครงการศึกษา พ.ศ.2458 ซึ่งถือว่าเป็นข้อบกพร่อง

จะเห็นได้ว่าแผนการศึกษา พ.ศ.2456 เป็นแผนการศึกษาที่ให้ความสำคัญของการศึกษาหาเลี้ยงชีพที่นอกเหนือจากการเป็นเสมียนโดยเฉพาะความรู้ทางหัตถกรรมและพาณิชยกรรม การศึกษานั้นแบ่งออกเป็น 2 ภาคคือ ภาคศึกษาบังคับคือประถมศึกษาและภาคศึกษาพิเศษ คือมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา ที่แผนการศึกษาฉบับ พ.ศ.2456 เริ่มที่จะมุ่งเน้นการศึกษาวิสามัญศึกษา คือการศึกษาวิชาชีพเฉพาะอย่างไม่ได้มุ่งเน้นการผลิตคนออกมารับราชการเหมือนแต่ก่อน แต่ก็มีข้อบกพร่องคือ คติค่านิยมของคนยังเห็นว่าการรับราชการนั้นเป็นสิ่งที่ดีที่สุดในั้นแผนการศึกษา พ.ศ.2456 จึงไม่บรรลุเป้าหมายตามที่คาดไว้ ส่วนโครงการศึกษาฉบับ พ.ศ.2458 เป็นการแก้ไขข้อบกพร่องในโครงการศึกษาฉบับ พ.ศ.2456 มีการเพิ่มระดับการศึกษาให้ขยายออกไปกว้างขวางมากขึ้น และมีการส่งเสริมให้พลเมืองหันมาสนใจวิชาชีพอย่างจริงจัง และให้โอกาสทางการศึกษากับเด็กหญิงมากขึ้น ซึ่งในเรื่องนี้ทำให้มีปัญหาตามมาหลายประการด้วยกันไม่ว่าจะเป็นความเชื่อในเรื่องของการที่ไม่นิยมส่งบุตรหลานที่เป็นหญิงไปเข้ารับการศึกษาในระดับที่สูงขึ้น และนอกจากนี้สถานศึกษาส่วนมากยังตั้งอยู่วัดหรือใกล้วัด จึงไม่เหมาะสมนักที่เด็กหญิงจะไปศึกษาเล่าเรียน ซึ่ง

ต่อมาในโครงการศึกษา พ.ศ. 2464 ก็ได้เริ่มมีการปรับปรุงให้การศึกษามีความทันสมัยมากยิ่งขึ้น โดยในโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 และโครงการศึกษา พ.ศ. 2458 มาปรับปรุง ไม่ว่าจะเป็น การแยกงานด้านพระศาสนาออกจากการศึกษาทำให้การศึกษามีการขยายตัวมากขึ้น และได้ก่อกำเนิด ที่มีโอกาสเล่าเรียนมากยิ่งขึ้น และนอกจากนี้ยังมีการขยายการศึกษาออกไปถึงระดับมหาวิทยาลัย ทำให้การศึกษาของประเทศเจริญก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น ซึ่งโครงการศึกษา พ.ศ. 2464 ก็ได้ใช้ติดต่อกันมาเป็นเวลารวมทั้งสิ้น 11 ปี ไม่มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขเลย จนถึงปี พ.ศ. 2474 เป็นปีสุดท้าย

บทสรุป

ประเทศไทยมีการจัดการศึกษามาตั้งแต่สมัยโบราณ สุโขทัย อยุธยา ธนบุรี จนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-4) เป็นการศึกษาที่ไม่มีระเบียบแบบแผน (Informal Education) ไม่มีโรงเรียนสำหรับเรียนหนังสือ ไม่มีหลักสูตร ไม่มีการวัดผล ไม่มีแผนการศึกษา รัฐมิได้มีส่วนในการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนโดยตรง มอบให้วัดเป็นผู้จัดการ พระสงฆ์มีบทบาทอย่างมากในการจัดการศึกษา การเรียนของเด็กชายจะเริ่มเรียนตั้งแต่ 11-13 ขวบ พ่อ-แม่ จะส่งบุตรหลานของตนไปอยู่ที่วัดเพื่อเรียนหนังสือกับพระ วิชาที่เรียนก็แล้วแต่ว่าพระจะสอนวิชาใด ส่วนการเรียนในสาขาวิชาใดวิชาหนึ่งเป็นพิเศษมีอยู่น้อย นอกจากลูกเจ้านายชั้นสูงเท่านั้น สำหรับเด็กหญิงผู้ปกครองนิยมส่งเด็กเข้าไปรับใช้เจ้านายหรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เพื่ออบรมมารยาทของลูกผู้ดีเกี่ยวกับแม่บ้านแม่เรือน

สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การศึกษาเริ่มเป็นแบบแผนเป็นการศึกษาที่เรียกว่า Formal Education ทำให้การศึกษาของไทยมีแบบแผนเป็นครั้งแรก คือ มีโรงเรียน ครู นักเรียน หลักสูตร กำหนดเวลาเรียนที่แน่นอนและมีการวัดผล ที่สำคัญคือมีแผนการศึกษาที่แน่นอน

การเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาหรือการปฏิรูปการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อที่จะให้สอดคล้องกับสถานการณ์หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ อันเกิดจากอิทธิพลทั้งภายในและภายนอกประเทศ ซึ่งในตอนต้นเป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อของการศึกษาไทย และมีการตื่นตัวในด้านการศึกษาสมัยใหม่ตามแบบตะวันตก พระองค์ทรงต้องการให้ประเทศมีความเจริญเท่าเทียมกับประเทศอื่น จึงได้มีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงประเทศเป็นครั้งใหญ่ ทั้งในด้านการบริหาร การเมืองการปกครอง สังคม และที่สำคัญคือการศึกษา พระองค์ให้ความสำคัญสนพระทัยเป็นอย่างมากในเรื่องของการศึกษา เพราะการพัฒนาประเทศให้เจริญนั้นต้องมีการพัฒนาความรู้ของประชาชนก่อนแล้วค่อยพัฒนาประเทศจึงจะดำเนินไปได้ด้วยดี

การปฏิรูปการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีจุดมุ่งหมายที่จะรับคนเข้ารับราชการ พระองค์ต้องการให้ประเทศไทยเป็นประเทศที่ทันสมัยแบบชาติตะวันตก การปรับปรุงประเทศต้องจับบุคคลที่มีความรู้ความสามารถมารับราชการ จึงต้องฝึกคนของประเทศไทยเพื่อให้มีความรู้ความสามารถในการพัฒนาประเทศ สถานที่ฝึกคนเหล่านั้นคือโรงเรียน

พระองค์ทรงให้การสนับสนุนการศึกษาทั้งภายในประเทศและการศึกษาต่อต่างประเทศ ขยายการศึกษาให้กว้างขวางยิ่งขึ้น เพื่อเป็นประโยชน์แก่ราษฎร ให้ราษฎรได้มีโอกาสเล่าเรียนหนังสืออย่างทั่วถึง โดยได้ตั้งโรงเรียนราษฎรแห่งแรกที่วัดมหาธาตุพาราม ในปี พ.ศ. 2427 รวมทั้งการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการศึกษาพระศาสนา นับว่าการศึกษาได้มีการพัฒนาขึ้นมาก ประชาชนเริ่มให้ความสนใจแก่การศึกษามากขึ้น

การดำเนินการศึกษาในช่วงก่อน พ.ศ. 2441 อยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของกรมทหารมหาดเล็ก ต่อมาเมื่อมีจำนวนโรงเรียนมากขึ้น จำต้องมีหน่วยงานมาดำเนินการ พระองค์ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2430 นับเป็นประวัติศาสตร์การศึกษาของไทยที่รัฐได้เข้ามาร่วมรับผิดชอบกับการศึกษาโดยตรง ระยะเวลา พ.ศ. 2441 การศึกษาดำเนินไปได้ดีเมื่อมีโครงการศึกษาขึ้น 2 ฉบับคือ โครงการศึกษา พ.ศ. 2441 และโครงการศึกษา พ.ศ. 2445 ซึ่งโครงการ พ.ศ. 2441 ยึดแบบอย่างประเทศอังกฤษ ส่วนโครงการศึกษา พ.ศ. 2445 ยึดแบบอย่างญี่ปุ่น เป็นโครงการศึกษาแบบขุมมือเปิบ การจัดการศึกษาในสมัยของพระองค์เป็นรากฐานสำคัญในการจัดการศึกษาในสมัยต่อมา โครงการศึกษา พ.ศ. 2441 นับเป็นโครงการศึกษาลับแรกของไทย

การจัดการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีอุปสรรคและปัญหามากมาย ซึ่งทำให้การศึกษาในระยะแรกไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ปัญหาความไม่เข้าใจของประชาชนในเรื่องการจัดตั้งโรงเรียน เพื่อนำเด็กไปเป็นทหารและการเก็บค่าเล่าเรียน นับเป็นอุปสรรคแก่การขยายการศึกษา ต้องใช้เวลานานในการแก้ปัญหา การขาดงบประมาณเป็นปัญหาหนึ่งที่ทำให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างล่าช้า และการขาดตัวบุคคลที่มีความรู้ความสามารถในการจัดการศึกษา การตั้งโรงเรียนในระยะแรกไม่สามารถที่จะดำเนินงานได้ทั้งนี้เพราะไม่มีบุคคลที่เหมาะสมมาดำเนินงานได้ ปัญหาเหล่านี้ล้วนมีผลต่อการจัดการศึกษาในสมัยต่อมา

การจัดการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นผลจากการเปิดประเทศและเป็นพื้นฐานสำคัญของการศึกษาสมัยใหม่ของไทย โดยเฉพาะการจัดการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งนำเอาโครงการการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาเป็นแบบจัดการศึกษาและมีการเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสม นับว่าเป็นความสำเร็จของการศึกษาของไทยที่ได้มีการพัฒนาและปูพื้นฐานอย่างดีสำหรับการศึกษาของไทย

บรรณานุกรม

1. เอกสารขั้นต้น

ก. เอกสารที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

จดหมายเหตุแห่งชาติ. กอง กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ 1/1 เปิดเสรีการศึกษา-
ธิการ (การเล่าเรียน). 1-12 ร.ศ.117-129.

_____, เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ 1/3 เปิดเสรีการศึกษาธิการ ตำรา แบบเรียน.
ร.ศ.111-129.

_____, เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ 2/1 พระบรมราชโองการเรื่องตั้งโรงเรียนในกรุงและ
หัวเมือง.

_____, เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ 2/2 ตรวจและจัดโครงการศึกษาธิการ.

_____, เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ 5/2 ร-ล เรื่องการเล่าเรียน.

_____, เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ 5/8 ร-ล เรื่องการขยายโรงเรียนวิทยาลัย 9 กุมภาพันธ์
ร.ศ.119.

จดหมายเหตุแห่งชาติ. กอง กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ 5/5 ร-ล กรมหลวงดำรง
ราชานุภาพถึงพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์. ลงวันที่ 20 เมษายน ร.ศ.118.

ข. เอกสารที่ตีพิมพ์แล้ว

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระบาทสมเด็จพระ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 7 พิมพ์เป็น
ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์เอก หม่อมเจ้าชารงศิริ ศรีธวัช
2 กรกฎาคม พ.ศ.2477 โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ 2477,
316 หน้า.

_____, เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.
เนื่องในโอกาสครบรอบ 100 ปี นับแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสวยราชย์ 1 ตุลาคม 1511 โรงพิมพ์คุรุสภา 2511, 283.

2. เอกสารชั้นที่สอง

การประถมศึกษาจังหวัดพิษณุโลก. สำนักงาน. วิวัฒนาการประถมศึกษา อดีต-ปัจจุบัน. 2525, 95 หน้า.

เกษม สุตหอม และบำรุง กลัดเจริญ. การประถมและมัธยม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
ตระกูลไทย. 2518, 300 หน้า.

จิตรกร ตั้งเกษมสุข. ความเป็นมาของการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ : เกล็ดไทยการพิมพ์.
2525, 242 หน้า.

จารุวรรณ ไวยเจตน์. การศึกษาภาคบังคับของไทย พ.ศ.2464-2476. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์คุรุสภา. 2517, 160 หน้า.

ชัย เรืองศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทย 2352-2453. ห้างหุ้นส่วนจำกัด. 2529, 553 หน้า.

ดวงเดือน พิศาลบุตร. ประวัติการศึกษา. กรุงเทพฯ : มงคลการพิมพ์. 2517, 152 หน้า

นคร พันธุ์รงค์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงธนบุรี-รัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
พิมพ์เศ. 2525, 470 หน้า.

นิสิตเก่าจุฬาฯ ภาคเหนือ สมาคม. จุฬาลงกรณ์ 30. กรุงเทพฯ : ชนบรรณาการพิมพ์.
2530, 260 หน้า

พงศ์อินทร์ สุขขจร. ประวัติการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ : สมเจตน์การพิมพ์ มปป. 135 หน้า.

พนัส หันนาคินทร์. การมัธยมศึกษา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เศ. 2524, 233 หน้า.

ลีนจี้ หะวานนท์ ร.ศ. การศึกษากับสังคมไทยก่อนสมัยปฏิรูปการศึกษา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
จุฬาลงกรณ์. 2526, 240 หน้า.

วุฒิชัย มูลศิลป์. การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.
2516, 240 หน้า.

วนิดา สิทธิธรรณี. การศึกษาไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2522, 194 หน้า

วรวิทย์ วคินสรากร. การศึกษาไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิตรสยาม. 2514, 393 หน้า.

ศึกษาธิการ กระทรวง. แนวพระราชดำริเก้ารัชกาล. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2527,
327 หน้า.

_____. ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507. กรุงเทพฯ : พระนครการพิมพ์,
2507, 1133 หน้า.

- ศึกษาธิการ กระทรวง. 200 ปีของการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา. 2527, 220 หน้า.
- ศึกษาธิการจังหวัดเพชรบุรี. สำนักงาน. วิวัฒนาการการศึกษาไทยในรอบ 200 ปี ณ จังหวัดเพชรบุรี. พิมพ์เป็นที่ระลึกในการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี. 115 หน้า
- สุภนิติย์ วัฒนชาติดา. พื้นฐานการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เทียนวัฒนา. 2520, 430 หน้า.
- สนั่น เมืองวงศ์. ประวัติศาสตร์ธนบุรี-รัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิ่งผลการพิมพ์. 2522, 386 หน้า.
- สุพัตรา ชมเกตุ. การศึกษาไทย อดีต-ปัจจุบัน แนวโน้ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2527, 355 หน้า.
- สมบูรณ์ พรณาราม. ประวัติและปรัชญาการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ : อักษรการพิมพ์. 2524, 695 หน้า.
- สมพงษ์ เกரியงไกรเพชร. บันทึกเรื่องเมืองสยาม. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์. 2526, 662 หน้า.
- สุรพงษ์ ปนาทกุล. ความรู้เบื้องต้นทางการศึกษา. กรุงเทพฯ : เจริญผลการพิมพ์. 2526, 225 หน้า.
- อุทัย เดชตานนท์. พื้นฐานการศึกษา. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาการพิมพ์. 2522, 128 หน้า.
- อบรม สันภิบาล. การประถมศึกษา 1. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พีระพัสนา. 2523, 236 หน้า.
- อบรม สันภิบาล และชาญชัย ศรีใสเพชร. พื้นฐานการศึกษา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พีระพัสนา. 2524, 319 หน้า.
- อมรรครูณารักษ์. จมื่น. การศึกษาของชาติตอน 1. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา. 2518, 142 หน้า.

3. ประเภทวารสาร

ประยูร ศิริประสาธน์ และนิรมล กิตติวิบูลย์ "นโยบายการศึกษาในยุคศรัตนโกลีเทรต์"
วารสารการศึกษาระดับชาติ. 16 เมษายน-พฤษภาคม 2525.

ศิริกาญจน์ โกลสุชาติ. "วิวัฒนาการประถมศึกษาไทย" ประชาศึกษา. เมษายน 2525,
หน้า 19.

สุรินทร์ สนศิริ. "ประวัติการศึกษาไทย" มิตรครู. 15 มิถุนายน 2522, หน้า 39-63.

การปรับปรุงการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5

เสนอต่อมหาวิทยาลัยชนเรศวร พิษณุโลก
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต
ตุลาคม 2536

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายจะศึกษาถึงการปฏิรูปการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครอบคลุมถึงการศึกษานในสมัยแรกจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และการปฏิรูปการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับมูลเหตุ จุดมุ่งหมาย วิธีการดำเนินงาน และปัญหา อุปสรรค และการจัดการศึกษาโดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ และเสนอรายงานแบบพรรณนา เอกสารที่อ้างส่วนมากเป็นเอกสารชั้นสอง พอสรุปได้ดังนี้

การจัดการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้การศึกษาเริ่มมีระเบียบแบบแผนขึ้น โดยมีกระทรวงธรรมการรับหน้าที่ทางด้านการศึกษา จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาเพื่อให้ประชาชนมีความรู้ และที่สำคัญเพื่อต้องการคนเข้ารับราชการ มูลเหตุในการจัดการศึกษามาจากความต้องการบุคคลเข้ารับราชการเป็นปัจจัยหลัก การเสด็จประพาสต่างประเทศของรัชกาลที่ 5 เป็นสาเหตุหนึ่งที่ต้องปฏิรูปการศึกษา การจัดการศึกษาได้ขยายการศึกษาออกไปสู่ประชาชน เพื่อให้ประชาชนมีโอกาสได้ศึกษาหาความรู้ โดยจัดตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎรขึ้น และมีการประกาศใช้โครงการศึกษาฉบับแรกขึ้น เป็นโครงการศึกษา พ.ศ. 2441 ต่อมาปี พ.ศ. 2445 ได้เปลี่ยนเป็นโครงการศึกษา พ.ศ. 2445 เป็นฉบับที่สองและฉบับที่สามคือ โครงการศึกษา พ.ศ. 2450 การปฏิรูปการศึกษามีปัญหา และอุปสรรคที่สำคัญคือ ความเข้าใจผิดของราษฎร และการขาดแคลนงบประมาณจึงทำให้การดำเนินการศึกษาไปไม่ดีเท่าที่ควร

การจัดการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการปฏิรูปปรับปรุงด้านการศึกษารั้งสำคัญ ซึ่งได้รับความสำเร็จเป็นอย่างดี และเป็นการวางรากฐานการศึกษาในสมัยต่อ ๆ มาด้วย